

HUMANETTEN

Nummer 36 Våren 2016

INNEHÅLL:

Redaktören har ordet	3
Peter Forsgren , Det tidiga 1900-talets radikala borgerliga realister och arbetarfrågan *	5
Cecilia Davidsson & Tommy Olofsson , Dialog om sättet att sluta stycken *	12
Erik Larsson , ”Ett universum av tecken” Intertextuella relationer i femton svenska recensioner av Michel Houellebecq’s <i>Underkastelse</i> *	34
Ambe Njoh , Applicability of quantitative techniques in studies of colonialism: Toward addressing questions of subjectivity *	49
Kamalroop Singh , A wedding party, something old, something new: The history of the formation of the British-Sikh regiments *	57
Fredrik Olsson , Vem är <i>du</i> ? Om direkt tilltal och dess konsekvenser i en broschyr från Försäkringskassan	81
Medverkande i detta nummer	91

Artiklar märkta med * är granskade genom en double blind peer-review.

Om HumaNetten

HumaNetten tillkom hösten 1997 för att förverkliga ett av målen i den dåvarande humanistiska institutionen vid Högskolan i Växjö's "Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98", nämligen att göra texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. Redan från början bestämdes att detta skulle bli en helt och hållet elektronisk tidskrift, med utgivning vår och höst, vilket idag betyder att HumaNetten är universitetssveriges äldsta elektroniska tidskrift! Alltsedan starten har HumaNetten, förutom artiklar i skilda ämnen, innehållit recensioner av nyutkommen litteratur en debattavdelning.

Från och med vårnumret 2013, utges HumaNetten av Fakulteten för konst och humaniora vid Linnéuniversitetet.

HumaNetten tar emot såväl populärvetenskapliga bidrag som referegranskade forskningsartiklar. Bidragsgivare bör ange till vilken kategori deras bidrag syftar. Forskningsartiklar anonymiseras och skickas till två anonyma granskare. Inskickade artiklar bör vara högst 12 000 ord och använda Harvardsystemet för referenser.

Bidrag till HumaNetten skickas som Word- eller RTF-dokument till redaktionen. Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta respektive artikelförfattare.

HumaNettens redaktion utgörs för närvarande av: docent Hans Hägerdal, lektor Karin Eriksson, lektor Per Sivefors och lektor Gunilla Söderberg.

Webb: <https://journals.lnu.se/index.php/hn/index>

Kontakt med HumaNetten: Hans Hägerdal (hans.hagerdal@lnu.se).

Postadress och telefon:

HumaNetten, c/o Hans Hägerdal, Fakulteten för konst och humaniora, Linnéuniversitetet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0772-28 80 00 (vx)

ISSN: 1403-2279

Redaktören har ordet

Med detta nummer fortsätter *HumaNetten* den utveckling som påbörjades för ett år sedan, då tidskriften gjordes om till en refereegranskad publikation på Open Access. Det nya systemet innebär att artiklarna är sökbara på nätet på ett mycket bättre sätt än i det gamla systemet. Inte minst viktigt är detta med tanke på det ökande internationella inslaget bland våra bidragsgivare. Av de fem refereegranskade bidragen i det föreliggande numret är två skrivna på engelska och emanerar från en konferens i postkoloniala studier i Kalmar 2015.

Den refereegranskade delen av numret inleds med litteraturvetaren Peter Forsgren som skriver om tre borgerliga svenska författare från 1910-talet vilka var samtida med de tidiga proletärförfattarna. Forsgren vill här visa hur författarna ideologiskt anknöt till arbetarrörelsens ideal och mål samt visade intresse för arbetarfrågan, trots att deras alster inte var arbetarlitteratur i sig. Härnäst berättar litteraturvetaren Tommy Olofsson och författaren Cecilia Davidsson om ett experiment som de genomförde på sina universitetskurser i kreativt skrivande. Det gäller här att efter eget huvud författa ett slut på en nyskriven novell av Cecilia Davidsson. Att utmana sig själv genom att kliva in i en annan skribents tankevärld leder till både tänkvärda och lite bombastiska resultat. Erik Larsson fortsätter det litterära spåret med en diskussion som utgår från Michel Houellebecqs mycket omtalade dystopi *Underkastelse* (2015). Boken målar upp ett framtidsscenario med ett muslimskt maktövertagande i Frankrike. Larssons studie rör sig dock inte så mycket om boken i sig som de svenska dagstidningarnas recensioner och de intertextuella relationer som de rymmer.

Under tre dagar i augusti 2015 möttes ett hundratal forskare från olika discipliner i Kalmar för den internationella konferensen *Concurrences in Postcolonial Research*. En av konferensens keynote speakers var geovetaren Ambe Njoh från University of South Florida, som här ger sin syn på hur kvantitativa tekniker kan appliceras på studiet av koloniala förhållanden på nya och innovativa sätt. Ett ytterligare bidrag från konferensen är Kamalroop Singhs studie av hur sikherna under brittisk kolonialtid kom att utgöra en viktig rekryteringskälla för imperiets arméer, och hur en specifik sikhisk mentalitet om krigiska plikter och martyrskap spelade in.

Språkvetaren Fredrik Olsson utforskar ett något mer vardagligt men inte desto mindre angeläget tema, nämligen användandet av ordet "du". Närmare bestämt gäller det hur direkt tilltal pekar ut och konstruerar mottagare i en broschyr från Försäkringskassan. Resultatet blir kort och gott att Försäkringskassan inte alltid lever upp till sina ambitioner utan kan skriva både inkluderande och exkluderande i samma text.

HumaNetten är tillbaka i december med ett välfyllt temanummer om... Ja, vi ska inte avslöja för mycket än, men det kommer i alla fall att bli på engelska och röra sig ut i världen, liksom Linnés lärjungar. Tills dess önskas en behaglig sommar.

Hans Hägerdal

Ordförande i redaktionsrådet

Det tidiga 1900-talets radikala borgerliga realister och arbetarfrågan

Peter Forsgren

I den svenska 1900-talslitteraturen utgör den så kallade arbetarlitteraturen en av de mest centrala litterära strömningarna. Det är en litterär tradition som har starka anknytningspunkter till den arbetarrörelse som växte fram i Sverige under slutet av 1800-talet. Till att börja med hade den svenska arbetarlitteraturen karaktären av politisk kampdiktning och var förankrad i arbetarrörelsens olika offentlighetsformer. I början av 1900-talet skedde ett första litterärt genombrott i och med att en rad arbetarförfattare också etablerade sig i den borgerliga offentligheten genom att komma ut på etablerade förlag. Denna etableringsfas kulminerade under 1930-talet, då en andra generation arbetarförfattare också intog en central och dominerande position i såväl den borgerliga offentligheten som i arbetarrörelseoffentligheten.¹ Denna utveckling sammanfaller i stort sett med den svenska arbetarrörelsens framväxt och allt större politiska inflytande, som manifesteras inte minst i 1930-talets folkhemsbygge. Arbetarrörelsens och arbetarlitteraturens ökande status och betydelse är också något man kan iaktta i en rad andra författarskap under perioden än de som är kopplade till arbetarrörelsen och arbetarlitteraturen. I denna litteratur kan man naturligt nog finna en rad olika reaktioner och hållningar beroende på den enskilda författarens egna sympatier. Syftet med denna artikel är att analysera hur detta tog sig uttryck i tre författarskap som inte tillhör arbetarlitteraturen, men som ideologiskt sett anknyter till arbetarrörelsens ideal och mål och som av och till visar särskilt intresse för arbetarrörelsen och arbetarfrågan.

Gustaf Hellström (1882-1953), Ludvig Nordström (1882-1942) och Elin Wägner (1882-1949) brukar räknas till de så kallade tiotalisterna, en grupp som debuterade runt 1910 och som mer än någon annan tidigare svensk författargrupp sägs ha utvecklat romanen som en genre för samhällsskildring. Som författargrupp är de i stort sett jämnåriga med den första generationen arbetarförfattare, med ledande namn som Gustav Hedenvind-Eriksson, Martin Koch, Dan Andersson och Maria Sandel. Bland tiotalisterna, som i litteraturhistoriska framställningar brukar beskrivas som borgerliga realister, var samhällsengagemanget särskilt starkt hos Hellström, Nordström och Wägner. Dessa tre kan politiskt sett definieras som tillhörande en liberal vänster och de hade också mer eller mindre uttalade sympatier för den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Bland tiotalisterna utmärker de sig även genom att ha en omfattande journalistisk produktion

1 Se Furuland 1989: 229-54, samt Furuland och Munkhammar 1989: 103-48.

vid sidan av det skönlitterära författarskapet.² Det är också symptomatiskt att två av dem, Wägner och Hellström, i olika perioder var kopplade till *Dagens Nyheter*, som vid den här tiden politiskt sett var organ för den liberala intelligentian, som också hade en viss dragning mot socialdemokratin (Lundquist 2012: 16).

Ingen av dem hade dock rötter i arbetarklassen eller något explicit förhållande till den samtida arbetarlitteraturen.³ Ludvig Nordströms familj tillhörde det välbärgade borgerskapet (i varje fall innan fadern gjorde konkurs) och Elin Wägner kom från en lundsisk akademikerfamilj med rötter i bonde- och prästsläkter.⁴ Gustav Hellström däremot kom från en något enklare social miljö, en underofficersfamilj, och han har själv påpekat hur denna socialt och ekonomiskt, men även i rent bokstavlig bemärkelse, levde nära arbetarklassen och dess villkor.⁵ Som skönlitterära författare var de huvudsakligen knutna till Bonniers förlag och som journalister för det mesta verksamma i den i bred mening liberala pressen, eller, då det gäller Wägner, den med feministisk och kvinnopolitisk inriktning. Dock finns det ett par avvikelser från detta dominerande mönster. Elin Wagners roman *Vändkorset* (1935), som kommer att kommenteras senare, gavs också ut som följetong i Kooperativa förbundets tidning *Konsumentbladet* och Ludvig Nordström gav vid flera tillfällen ut böcker på Kooperativa förbundets förlag, däribland den kända reportageboken *Lort-Sverige* (1939). Vid dessa tillfällen kan dessa två författarna sägas närma sig en arbetarlitterär kontext.

Trots att de varken tillhörde arbetarklassen eller skrev särskilt för den, men undantag för de tillfällen som nämnts ovan, förhöll de sig emellertid till arbetarklassen på olika sätt i sina författarskap liksom till klassproblematiken i sin samtid, och det är om dessa olika hållningar denna artikel skall handla. Syftet är att visa hur arbetarfrågan och arbetarklassens position i samhället är en tematik som på olika sätt varierar i de tre författarskapen samtidigt som förhållningssätten varierar mellan dem. Att denna tematik gör sig särskilt tydligt märkbar under 1930- och 40-talen är säkert ingen tillfällighet. Det är under denna period som det socialdemokratiska folkhemsbygget började ta form och den svenska arbetarlitteraturen hade under 1930-talet som nämnts ovan sett en andra generation framträda, en författargrupp som kom att inta en central position i den samtida litteraturen.

2 Se exempelvis Linder 1965, kap. "Borgerliga tiotalister. Dikt och samhällsreportage", s. 93-130, eller Olsson & Algulin 1995: 381-383, 385-392. Olika aspekter på Gustaf Hellströms mångåriga verksamhet som utrikeskorrespondent finns belysta i Leopold & Persson 2015.

3 Om definition av arbetarlitteratur, se Furuland 1989: 234-236. Furuland laborerar där med tre faktorer, vars betoning kan växla över tid: litteratur skriven om, av och för arbetare.

4 Om Nordströms biografi och dess betydelse för författarskapet, se Linder 1965: 93-95. Nordström, som ofta återvände till barndomsmiljön i Härnösand i sitt författarskap, har bland annat skildrat faderns konkurs i romanen *Planeten Markattan* (1937). Om Wagners familjebakgrund och väg till författarskapet via journalistiken, se Linder 1965: 121-22.

5 Se Linder 1965: 106-108 om Hellströms biografi och betydelse för författarskapet. Första delen av Gustaf Hellströms stora självbiografiska romanserie om Stellan Petreus, *Dagdrömmar* (1921), skildrar barn- och ungdomsåren i födelsestaden Kristianstad.

Tidigast och tydligast sker denna anknytning hos Ludvig Nordström, som redan i romanen *Ankarsparre* (1912) låter Karl XII uppträda i rollen som socialdemokratisk samhällsreformator (se Fagerstedt & Sörling 1987: 38-64, 81-100). Som Staffan Björk visat i sin avhandling om Heidenstam pågick det en intensiv diskussion om just Karl XII vid sekelskiftet 1900. En rad olika tolkningar av gestalten gjordes utifrån skilda ideologiska positioner. Denna diskussion handlade ytterst om Sverige och om landets historia och framtid (Björck 1946: 17-24). Nordströms roman innehåller embryot till det som några år senare skulle bli det stora temat i författarskapet, nämligen det Nordström själv kallar totalism. Denna kan beskrivas som en teori om hur det moderna samhället utvecklas, en utveckling vars främsta drivkrafter är industrialisering, urbanisering och globalisering.⁶ Nordström, som var starkt positiv till Sveriges omvandling till ett modernt industriland med en internationellt framgångsrik exportindustri, såg arbetarklassen och dess organisationer, politiska och fackliga, som de viktigaste aktörerna i denna utveckling tillsammans med industrins och finansvärldens representanter. Det nya Sverige som växer fram präglas enligt Nordström av kompromiss och samarbete mellan arbete och kapital och Nordström blir redan under slutet av 1910-talet en samhällsdebattör som drar upp huvudlinjerna i det folkhemsbygge som något decennium senare börjar bli en politisk verklighet (Se Fagerstedt & Sörlin 1987: 81-100). Under särskilt 1920-talet ägnar Ludvig Nordström detta nya Sverige stor uppmärksamhet. Det sker i romaner och reportageböcker liksom i en rad artiklar och föredrag. Reportageböckerna förses ofta med ett rikt bildmaterial och här varvas bilder från industrikomplex med foton av moderna arbetarbostäder. Det är särskilt de norrländska industriorterna som mer än något annat inkarnerar detta nya samhälle.⁷

Ludvig Nordström ser länge samhällsutvecklingen ur ett slags örnperspektiv och hans idéer kan lätt förknippas med det som senare kommit att kallas för social ingenjörskonst. Det är också en mycket manlig blick – den moderne, välutbildade och medvetne arbetaren, ingenjören och företagsledaren är de som intar det främsta rummet i den nordströmska samhällsvisionen. Intressant är därför den förskjutning som sker under de sista åren av författarskapet i och med att författaren mer börjar skildra samhället underifrån. Det kanske främsta exemplet på detta är den stora bostadsundersökning som fick namnet *Lort-Sverige* (1938) och som ursprungligen var en serie radioreportage innan det utkom som bok på Kooperativa förbundets förlag. *Lort-Sverige* är på en gång ett socialt reportage och ett stycke undersökande journalistik, genomfört på ett mycket systematiskt sätt, som blottade mörka sidor av folkhemmet som det krävdes reformer för att förbättra.⁸ Att upplysa och medvetandegöra för att åstadkomma samhällsförändringar hade varit något av en huvudinriktning i Ludvig Nordströms författarskap alltifrån slutet av 1910-talet och i *Lort-Sverige* får detta sitt kanske främsta och i varje fall mest kända uttryck. Författarens solidaritet med det socialdemokratiska folkhemsbygget kommer än tydligare

6 Se Forsgren 2016, kap. ”Att förstå världen. Totalismen som idé”, s. 72-77.

7 Om Norrland som modernt modelland, se Fagerstedt & Sörlin 1987: 63-80 och Forsgren 2015: 161-192.

8 Om *Lort-Sverige*, se Fagerstedt & Sörlin 1987: 101-130.

fram i det som kom att bli Ludvig Nordströms sista bok, *En dag av mitt liv* (1942), även den utgiven på Kooperativa förbundets förlag. Boken är skriven under de mörkaste krigsåren, då ingen vändning ännu är sikte. Detta utgör en mörk ram kring den. Desto starkare framstår då dess tro på det nya demokratiska samhälle som författaren ser runt omkring sig i sin vardag. Boken kan ses som ett slags lågmäld lovsång till folkhemmet, som författaren ger olika hoppfulla bilder av under det dygn som berättelsen skildrar. I denna bok uttrycker Nordström för första gången en medvetenhet också om kvinnornas situation, då han påpekar att den moderna utvecklingen inneburit många lättnader även för dem, men att kvinnorna fortfarande tyngs av det ojämnt fördelade hemarbetet och en kvarvarande ojämlikhet mellan könen (Nordström 1941: 15-18).

Hos Elin Wägner är det lite fyrkantigt uttryckt könskampen som står i centrum, men även klassproblematiken aktualiseras av och till i författarskapet. Så sker redan i en av hennes tidigaste romaner, i rösträttsromanen *Pennskaftet* (1910). Denna handlar till största delen om rösträttskvinnor ur den mer välbeställda medelklassen, men åtminstone en passant skymtar även arbetarklassens kvinnor och behovet av att även dessa organiserar sig i kampen för kvinnors politiska rättigheter. Detta är något som återkommer i romanen *Dialogen fortsätter* (1932), en roman som utkom ett decennium efter den kvinnliga rösträtts införande och som just diskuterar hur kvinnor på bästa sätt skall använda rösträtten för att åstadkomma samhällsförändringar. Romanen visar att förhållandet mellan kön och klass är konfliktfyllt. Det gäller till exempel relationen mellan medelklassens kvinnor och arbetarklassens, och när dessa två kvinnogrupper vid ett tillfälle gör gemensam sak uppstår en minst lika laddad konflikt mellan kvinnor och män inom arbetarklassen (Wägner 1932: 63-96). En linje i romanen går ut på att visa att männens patriarkala attityder gentemot kvinnor är lika starka oberoende av männens klasstillhörighet eller politiska hemvist, att kön är mer avgörande än klass. Dock är det just bland arbetarklassens män som det visar sig finnas möjligheter till politiskt samarbete.

I *Vändkorset* (1935), som först publicerades som följetong i Kooperativa förbundets tidning *Konsumentbladet*, är det för Elin Wägners författarskap ovanligt nog arbetarörelsens män som intar en ledande roll i handlingen. På flera sätt framstår också *Vändkorset* som författarens folkhemsroman. I *Dialogen fortsätter* talas det mycket om behovet av samarbete mellan kvinnor och män, men romanens berättelse blottlägger mer än någonting annat de olika konflikterna mellan dem i synen på samhället och hur det skall styras. Feministiska röster saknas inte heller i *Vändkorset*, men här är huvudtendensen ändå kompromiss och samarbete, något som tematiskt knyter just den romanen samman med en rad av Ludvig Nordströms texter från samma tid, något som kan te sig överraskande med tanke på hur olika dessa två författare såg på samhällets utveckling. *Vändkorset*, som på flera sätt sticker ut i Elin Wägners författarskap, kan beskrivas som ett slags kollektivroman som skildrar moderniseringsprocessen i ett småländskt brukssamhälle i början av 1930-talet då internationell kapitalism och ökad konkurrens tillsammans med nya produktionsmetoder försätter samhällets industri i en akut ekonomisk

kris. Samhället präglas av moderna folkrörelsepräglade offentlighetsformer och det är i den lokala konsumbutikens lokaler som idén om en fabrik ägd och styrd av de anställda föds under intensiva diskussioner. Denna idé förverkligas i romanens slut och det kan ske genom att stridande viljor och intressen förmår samarbeta för samhällets och allas bästa. Detta ideal av kompromiss och samarbete finns gestaltat i romanens centrala symbol och tillika dess titel, vändkorset, och det inkarneras hos den moderna och medvetne arbetaren Albär Fristedt mer än hos någon annan av romanens gestalter. Hos honom sammansmälter de olika röster och hållningar som kommer till tals under den kris samhället genomgår, till exempel tradition och modernitet, konservatism och radikalitet liksom arbete och kapital. Mellan denne arbetare och fabriken nye, storkapitalistiske ägare, utvecklas ett samarbete som bygger på ömsesidigt förtroende och respekt och som ligger i linje med det samarbete mellan socialdemokratisk arbetarrörelse och storkapital som inleddes under just 1930-talet.⁹ På romanens slutsidor tematiseras samhällets möjligheter till förändring och gemenskap genom att olika röster rent konkret vävs samman i texten (Wägner 1935: 348).

Gustaf Hellströms *Kärlek och politik*, som utkom 1942, utgör del fem av sju i den självbiografiskt baserade romanserien om Stellan Petreus, som påbörjades 1921 och vars sista del utkom så sent som 1952. *Kärlek och politik* skildrar huvudpersonens tid som utrikeskorrespondent i London under åren närmast före första världskriget och det är en roman som med fördel kan läsas ur ett postkolonialt perspektiv. Här är det dock en annan sida av den som skall uppmärksammas, nämligen arbetarfrågan. Detta är särskilt intressant eftersom författaren till skillnad från Ludvig Nordström och Elin Wägner också tematiserar sin egen klassposition, inte minst i relation till rollen som författare och skribent.

Redan i romanens inledning tas klassproblematiken upp, särskilt i beskrivningarna av London som en storstad djupt präglad av djupa ekonomiska och sociala skillnader mellan olika stadsdelar och befolkningsskikt. Dessa klasskillnader präglar även huset där Stellan Petreus bor, och beskrivningen av förhållandena i detta liksom av samhället i stort innehåller ofta kritik av eller satir över konservativa hållningar. Just för att Stellan är utlänning och utanförstående kan han röra sig mer fritt i det annars ganska rigida engelska klassamhället, som han både observerar och söker beskriva, framför allt i sin journalistik.

Mötet med den engelska arbetarklassen och dess svåra villkor berör Stellan Petreus djupt och får honom att grubbla över de sociala orättvisorna och hur dessa kan lösas. Det får honom även att reflektera över sin egen klassposition liksom begränsningarna i den liberalism han hittills känt sig solidarisk med. På ett ställe heter det: ”Några hundra meter från det hus där han bodde [...] låg en stadsdel, där tusentals oförvitliga och laglydiga människor utan egen förskyllan led nöd. Det kom stunder då tanken på detta blev outhärdlig” (Hellström 1942: 119). Periodvis kommer han att tvivla helt på liberalismen för att i stället se socialismen som lösning på samhällets problem.

9 Om *Vändkorset*, se Forsgren 2009: 181-188, 200-202.

Vid ett tillfälle iakttar Stellan Petreus en massdemonstration. Då det kommer till en konfrontation mellan massan och polisen, står han först vid sidan av och betraktar det hela, men efter ett tag blir han själv en del av massan, något som han uppfattar som ett slags dop till en mer aktiv, till och med revolutionär hållning. Denna utveckling påverkar också hans skrivande, hur han skildrar England för de svenska tidningsläsarna. Ju mer insatt han blir i Englands ekonomiska och sociala förhållanden, liksom i dess kolonialpolitik, desto mer radikaliserar han. Samtidigt betonas ofta hans mellanposition klassmässigt liksom hans eget ambivalenta förhållande till klass och politik. Sent i romanen beskriver han sig som ”ett mellanting” och som ”en oförbätterlig liberal” som vill ha ”rättvisa åt *alla*”, samtidigt som han är medveten om att detta förmodligen är ”en utopi” (Hellström 1942: 513).

Under en period bosätter sig Stellan i East End, en vistelse vars syfte beskrivs på följande sätt: ”*jag* kan inte leva med människor alldeles inpå mig som lider nöd, utan att försöka komma underfund med vad det betyder för dom” (Hellström 1942: 232). Snart upptäcker han dock att det finns en gräns för hur nära han kan komma East Ends invånare liksom för hur mycket han kan förstå av deras livsvillkor och sätt att tänka. Han fastnar i sitt skrivande och känner sig oförmögen att skildra det han upplever, bland annat därför att han ”börjat vänja sig vid fattigdomen, eländet, brokigheten och bullret”: ”Allt hade inom loppet av ett par veckor blivit häpnadsväckande alldagligt, kusligt självfallet – och stabilt. Här skulle inga revolutionens brandfacklor tändas” (Hellström 1942: 264). Stellan känner en besvikelse över att den engelska arbetarklassen inte är mer revolutionsbenägen, att delar av den till och med är politiskt konservativ. Det får honom att längta efter svenska förhållanden där arbetarklassen självklart röstar med socialdemokratin. Samtidigt skräms han av det han själv upplever som tendenser till att själv bli en ansvarslös så kallad slummänniska, något han beslutar sig för att bekämpa. Detta blir ett slags test på hans egen viljestyrka och karaktär. I denna del av romanen omvandlas klass från att vara ett samhällsligt och kollektivt konfliktområde till att bli ett individuellt, moraliskt och psykologiskt problem. Trots hans ambivalenta känslor inför East End, är det till slut ändå den kollektiva samhörighetskänslan bland människorna där som för Stellan framstår som det värdefulla, även sedan han flyttat därifrån.

Stellan Petreus tvingas inse hur lite upprorsbenägen den engelska arbetarklassen är liksom vilken ytterst blygsam roll han själv spelar i kampen för social rättvisa. Hans lösning blir att skriva en roman, som ”i symbolens form skulle återge hans erfarenheter från det gångna året” (Hellström 1942: 328), ett romanskrivande som omgärdas av hans skrivelser i tidningen om strejker och politiska oroligheter. Den roman vars genes här beskrivs, är den som heter *Kuskar* och som Gustaf Hellström gav ut 1910. Den har betecknats som ett totalismens genombrottsverk och som sådan betecknande för dess samhällskritiska prosa. Inom denna tillhörde Hellström de allra viktigaste författarna tillsammans med Nordström och Wägner och denna artikel har sökt visa hur de tre författarna i denna sin inriktning också var påverkade av arbetarrörelsens utveckling, indirekt förmodligen också av den till arbetarrörelsen kopplade arbetarlitteraturen.

Referenser

- Björck, Staffan (1946), *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap* (diss. Lund). Stockholm.
- Fagerstedt, Otto & Sverker Sörling (1987), *Framtidsvittnet. Ludvig Nordström och drömmen om Sverige*. Stockholm.
- Forsgren, Peter (2009), *I vansklighetens land. Genus, genre och modernitet i Elin Wägners smålandsromaner*. Göteborg & Stockholm.
- Forsgren, Peter (2015), *Norrland som koloni och utopi. Olof Högborgs Den stora vreden, Ludvig Nordströms Petter Svensks historia och berättelsen om Sverige*. Göteborg/Stockholm.
- Furuland, Lars (1989), "Folkrörelser och arbetardikt". I: Lars Lönnroth & Sven Delblanc, *Den svenska litteraturen IV. Den storsvenska generationen: 1890-1920*. Stockholm.
- Furuland, Lars och Birgit Munkhammar (1989), "Autodidakter och arbetardiktare". I: Lars Lönnroth & Sven Delblanc, *Den svenska litteraturen V. Modernister och arbetardiktare: 1920-1950*. Stockholm.
- Hellström, Gustaf (1942), *Kärlek och politik*. Stockholm.
- Leopold, Lennart & Roland Persson (red.) (2015), *Världsreportern från Kristianstad*. Kristianstad.
- Linder, Erik Hjalmar (1965), *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Fem decennier av nittonhundratalet*. Stockholm.
- Lundquist, Åke (2012), *Kultursidan. Kulturjournalistiken i Dagens Nyheter 1864-2012*. Stockholm.
- Nordström, Ludvig (1942), *En dag av mitt liv. Lite vardagsdemokrati*. Stockholm.
- Olsson, Bengt & Ingemar Algulin (1995), *Litteraturens historia i Sverige*. Stockholm.
- Wägner, Elin (1932), *Dialogen fortsätter*. Stockholm.
- Wägner, Elin (1935), *Vändkorset*. Stockholm.

Dialog om sättet att sluta stycken

Cecilia Davidsson och Tommy Olofsson

I. En litterär övning

Vintern 2014/15 genomförde vi ett experiment inom våra kurser i kreativt skrivande vid Linnéuniversitetet. Involverade i detta experiment var två lärare och 60 studenter i ämnet, fördelade på A-, B- och D-nivå. Den övningsuppgift vi lärare gav studenterna var att skriva slutet på en nyskriven novell av Cecilia Davidsson, ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig”, som i bearbetat skick så småningom kom att ingå i novellsamlingen *Höga berg, djupa dalar*, utgiven i augusti 2015 av Albert Bonniers Förlag.

Vad vi undanhöll våra studenter var själva slutet på novellen, exakt 1202 tecken inklusive mellanslag, men allt det föregående, 6775 tecken, fick de läsa och använda som incitament till egna avslutningar, gjorda efter eget huvud men ändå med direkt anknytning till den förlaga som förelagts dem i form av en oavslutad berättelse.

Här infogas nu Cecilia Davidssons novell. Lagg märke till den streckade linjen i slutet av texten! Det var där vi klippte av Cecilias text, så att studenterna inte fick se hennes slut förrän de själva hade skrivit ett eget slut på historien:

Vad är det som säger att du inte redan älskar mig

En Metro satt klämd i porten och tre våningar upp stod ett fönster på vid gavel, ut strömmade en låt av Tomas Ledin – *blå, blå vindar och vatten* – och även dörren till lägenheten var öppen, det var bara att kliva på, mitt i natten.

Vem vet, tänkte hon.

Hallen var tom – tömd – sånär på en matta som låg hoprullad mot ena väggen. På samma vägg hängde en tavla med en solnedgång i bjärta färger. *Lyssna till sommarnattens sång ...* Hon fortsatte in i vardagsrummet där musiken hade sin källa, förväntade sig att få se det som möjligtvis blivit kvar av festen; ett par, stillsamt vaggande på golvet med huvudena tätt ihop, förenade i en kyss. Men inget sådant. Bara en rymlig herrsko strandad mitt på parketten. Låten tog slut och det kom ingen ny. I den påföljande tystnaden kunde hon uppfatta andra ljud och hon följde dessa, inga röster, bara ljud från någon form av stillsam aktivitet, via en smal korridor som utmynnade i ett litet kök mot gården och där: en man med fingrarna i munnen.

Mannen hukade över en tallrik med överbliven plockmat från fat och skålar som belamrade diskbänken och köksbordet jämte skvättfyllda flaskor och kladdiga glas. På väggarna fler tavlor med nedåtgående solar som färgade himlarna överkligt röda.

”Hej”, sa hon.

Han höjde blicken, visade ingen förvåning, visade ingenting, medan han stoppade en salamiskiva i den redan välfyllda munnen. Han hade mörkt hår, bakåstruket, och marinblå skjorta, finlemmade händer som blänkte av fett. Han tuggade mekaniskt med öppen mun medan han såg ut att begrunda något. Så sa han:

”En oliv, kanske?”

Hon satte sig på stolen mitt emot, kände hur stel hon var, hon hade gått länge, utan att låta benen vila.

Ja, kanske, tänkte hon och snappade åt sig en oliv ur en avlång glasskål och sög in den mellan läpparna. Den kändes uppvärmd och var helt utan spänst.

I takt med att mannens intresse för henne ökade tuggade han allt långsammare.

”Vet du om att du är väldigt lik Tessy T?” sa han till slut.

Hon ryckte på axlarna.

”Väldigt lik faktiskt trots att du är brunett. Tessy T är mycket ljusare. Ingen fullblodsblondin, men ljus.”

Han fyllde på med en blek och droppande kronärtskocka, torkade av munnen med handryggen.

”Samtidigt är ni som natt och dag. Ja, du förstår vad jag menar.”

”Nej, vad menar du”, sa hon och sträckte sig efter en vinglas med rött grums i botten och fyllde det till hälften med vad som stod närmast: campari.

”Du är ju inte hon menar jag, men med rätt styling skulle du kunna uppträda som hon och tjäna pengar på det. Som Elviskopiorna, det har ju blivit en industri i miljardklassen det där, och i ditt fall skulle det vara mer äkta eftersom ni lever båda två, du och Tessy T, medan Elvis är död sen länge och alla vet att kopiorna bara är kopior.”

Han gjorde en paus.

”Hon har väl inte dött nyligen, Tessy T?”

”Inte vad jag vet”, sa hon.

”Nej, det är klart att hon lever. Om hon inte ligger och dör just nu, på nåt lyxhotell, det vet vi inget om. Men you bet att vi skulle få veta i morgon.”

”Antagligen.”

”Om du var Tessy T skulle jag ... Ja, vad fan skulle man göra? Jag menar, tänk om man satt här mitt i natten och så plötsligt kommer *hon* in i köket ... Ett sånt läge får man inte sabba. Tro inte att jag är så dum att jag inte fattar att hon är människa hon med, hon både äter och skiter som vi andra, men visst är hon nåt mer än en ätande och skitande människa – en dröm, en jävligt sexig dröm.”

Hans blick irrade runt några sekunder någonstans mitt på henne.

”Ja du”, sa han sen och petade ut något som fastnat i tänderna, något litet och rosafärgat, och knäppte i väg det med fingrarna.

”Du skulle inte göra det du nyss gjorde om hon var här”, sa hon.

”Va?”

”Du skulle inte grisa dig.”

Han skrattade.

”Riktigt! Men nu är ju inte Tessy T här så jag grisar mig bäst fan jag vill.”

”Och om hon var här?”

”Ja, då skulle jag koppla på stora charmen ... Nä, sånt har hon säkert nog av: charmörer och rövslickare. Jag tror hon skulle uppskatta en helt vanlig hygglig kille som bjuder på en kopp te. Har du sett *Notting Hill*?”

”Men helst av allt skulle du vilja knulla henne.”

”Riktigt! Men en kopp te duger också. Vi snackar ju Tessy T.”

Han sköt undan tallriken, synade henne oförblommerat i ansiktet.

”Alltså om du ... Nej.”

”Jo, säg.”

”Put a smile on your face. Det är allt jag vill säga.”

Hon skevade med munnen, och han tog detta som ett försök från hennes sida att leverera det där eftertraktade leendet.

”Din stackare”, sa han.

Din stackare. Hon lät orden vältra runt i kroppen.

”Jag vet vad som kan få dig att le!”

Med ens så ivrig, på det där oövervinneliga sättet. Hon kände igen det. När hon var yngre hade det varit näst intill livsviktigt för vissa män att få henne att le. Genom smicker, en rolig historia, lite killkill i midjan, eller en ren order: Le för helvete!

”Du behöver inte ...”

Han reste sig upp och han var verkligen så lång som hon hade föreställt sig, säkert över en och nittio. Skulle han dra ner gylfen nu och dra fram något i hästvåg så att hon skulle börja skratta av lycka?

Nej. Han fiskade upp en välanvänd servett från bordet och torkade av sig om händerna och försvann ut från köket. Vem vet, tänkte hon, och tömde glaset med den rumsvarma camparin. Sekunden efter var den långe mannen tillbaka. Han hade något vitt och ulligt i famnen: en sovande hundvalp, inte större än hennes ena fot.

”Pudeln Pär”, sa han och la valpen i hennes knä. Hon fångade upp den i händerna, kände hur varm den var.

”Söt, va?”

När valpen började gny fick hon lust att gråta.

”Du är ju för fan hopplös.”

”Jag tror att den gärna skulle vilja fortsätta sova.”

”Du kan få den om du vill.”

”Jag är ingen hundmänniska.”

”Det ante mig.”

Han lyfte upp valpen i nackskinnets och gick i väg. Kom visslande tillbaka, satte sig igen och studerade skålarna framför sig innan han bestämde sig för ytterligare en kronärtskocka.

”Vem är du, förresten? Vem känner du?” frågade han medan han tuggade.

”Anna, det var hon som tipsade mig.”

”Visst. Anna. Alla känner Anna.”

Du och jag, tänkte hon provande, du och jag. Varför inte? Vad är det som säger att du och jag inte kan komma att älska varandra? Vad är det som säger att du inte redan älskar mig?

Han vred lite på sig, som för att bli kvitt ett obehag. Musklerna såg hårda ut under skjortan. Det stack upp lite svart hår vid kragen. Slät hals, perfekta öron.

”När du ser på mig så där ... Du påminner om nån.”

”Tessy T?”

”Äh, jag fattar inte var jag fick det där ifrån.”

Han sträckte sig bakåt i stolen, tog sig om magen. Mättnaden hade kommit som en obehaglig överraskning.

”Fy fan”, sa han och gäspade.

Hon stirrade in i hans blottade gap. *Min älskade.* Han avbröt sin gäspning, som om han plötsligt fått in en fluga i munnen. Han var verkligen mottaglig, men inte på det sätt hon önskade.

”Ska du inte gå hem nu”, sa han. ”Festen är slut, om man säger så.”

”Jo, det ska jag”, sa hon och reste sig från stolen och drog bort något som fastnat på undersidan av låret, en plastpåse.

God natt, min älskling.

”Ciao”, sa hon.

Han iddes inte svara, nickade bara. Hade fullt upp med matsmältningen. Och hon som inte var Tessy T lämnade köket efter att ha stoppat ytterligare en oliv i munnen. Inte för att hon var sugen på en oliv utan för att ha något att göra med tungan. Hon blev stående i hallen. Såg sig omkring medan hon gnagde och sög olivkärnan ren från kött. Ingen spegel. Det var lite konstigt. Så spände hon läpparna och sköt ut kärnan rakt i solnedgången. Det small till.

”Aj! Vad fan sysslar du med!” ropade han från köket.

Hon gick fram till tavlan och studerade hålet, som kanske alltid hade funnits där, hur skulle hon kunna veta, och stoppade dit pekfingeret, borrarade sig in. Han stönade högljutt. Försiktigt drog hon ut fingeret. Hon hörde honom flämta, som efter en oväntad kraftansträngning. Hon såg nu att solen på tavlan snarare var på väg upp än ner, och i gryningsljuset blev allt så förtvivlat tydligt samtidigt som det fanns saker som bara försvann, suddades ut, och var mycket svåra, näst intill omöjliga, att i efterhand ens kunna föreställa sig.

Lägg alltså märke till den streckade linjen här ovan, det ställe där vi klippte av novellen, så att studenterna inte fick se det slut som författaren hade utformat. Deras uppgift blev att skriva ett eget slut, omfattande minst 1000 tecken och maximalt 1800. 60 studenter fullgjorde uppgiften, som hade tre etapper, vilka vi i vår instruktion beskrev på följande sätt:

1. Ni ska skriva slutet på den ofullständigt återgivna novell som här bifogas, ett slut som omfångsmässigt ska innefatta minst 1000 och maximalt 1800 tecken inklusive mellanslag, alltså mindre än en sida. Novellen är skriven av en etablerad författare. Vi har klippt bort slutet. Er uppgift är att skriva ett eget slut. Ni ska naturligtvis följa den dialogteknik som redan är knäsat i berättelsen. Vi vill att ni lägger manken till för att göra så bra ifrån er som möjligt. I samband med inlämningen av ert eget slut på historien ska ni också gissa om författaren till den givna novellen är man eller kvinna samt kortfattat förklara de skäl varpå ni grundar er gissning.

2. Efter att ha fullgjort övningen kommer ni att få se hela den novell som den etablerade författaren har skrivit. I sitt original omfattar slutet exakt 1 202 tecken inklusive blanksteg. Ni kommer då att ges några frågor i anslutning till övningen. Och få reda på vilken författare som har skrivit novellen.

3. Några av dessa frågor tar vi upp på vår workshop. Andra kommer ni att kortfattat få besvara skriftligt.

Efteråt fick studenterna veta att Cecilia Davidsson är författare till den berättelse som de själva hade skrivit alternativa slut på. De fick i samband med detta naturligtvis även se det slut som Cecilia själv hade skrivit.

Det visade sig att det bara på D-kursen fanns tid och möjlighet att ägna en workshop, omfattande fyra timmar, åt att diskutera hur de tio studenterna på avancerad nivå uppfattat övningen och om de blivit stimulerade av att utföra den. De tog tillfället i akt att även dryfta såväl nackdelar som förtjänster hos den. Utöver detta besvarade D-studenterna även skriftligen frågor i en enkät, som vi även riktade till studenterna på A- och B-nivå. Sammanlagt 60 studenter svarade på följande fem frågor:

1. Hur styrda av den föregående texten upplevde ni att ni var då ni utarbetade ert eget slut? Och vad i denna text uppfattade ni som mest styrande, som mest avgörande och determinerande för det slut ni själva kom att utforma?
2. Hur förhåller sig ert eget slut till det som Cecilia Davidsson har skrivit? Är det någon inom er grupp som har råkat komma i närheten av originalnovellens slut? Hur ska man i så fall beskriva denna närhet?
3. Är det några av er som har skrivit slut som liknar varandra? Vad kan i så fall ligga bakom denna mer eller mindre gemensamma kreativa impuls? Och vari består likheterna?
4. Tycker ni att en skrivövning som denna är hämmande, tvångsmässig och klaustrofobisk, eller tycker ni att ni lyckas utvinna något frigörande ur den, exempelvis en aning om er högst personliga litterära egenart så som denna kanske manifesteras av det slut ni har valt att skriva?
5. Ställ en egen fråga med anledning av denna övning eller rörande de texter vi nu har samlat!

Det insamlade materialet är tämligen stort, i våra ögon ändå inte särskilt svårt att överblicka. Att det ter sig förhållandevis enkelt att överblicka kan bero på två saker, för det första att vi i själva skrivövningen inte gav studenterna mer utrymme än 1000–1800 tecken att åstadkomma något eget, för det andra att våra enkätfrågor visade sig fungera mer styrande än vi trodde att de skulle kunna göra – medan däremot seminariediskussionen på D-nivå blev överväldigande synpunktsrik och bitvis vildvuxen av allsköns hugskott och mer eller mindre relevanta infall.

Vi som initierade detta experiment i hopp om att det skulle visa sig vara både lärorikt och kreativitetsbefrämjande ska nu från olika utgångspunkter kommentera både övningen och resultatet. Vi har fördelat arbetsuppgifterna mellan oss.

Först skriver Tommy Olofsson om själva planen för övningen och sätter in experimentet i ett litteraturhistoriskt sammanhang, för att i sin artikel slutligen försöka kategorisera några frekventa *typer* av slut som förekommer i det insamlade materialet.

Därefter tar Cecilia Davidsson vid för att beskriva sin reaktion på att som författare få en av sina texter färdigskriven av andra människor och på så många olika sätt. Hon kommer att beröra några av de alternativa slut hennes novell har bestått och beskriva hur läsningen av dessa kom att få en viss inverkan på hennes eget arbete med sin novell. Versionen som trycktes i bokform i *Höga berg, djupa dalar* skiljer sig nämligen i några avseenden från det manuskript vi gav studenterna att arbeta med.

Det är alltså i det följande fråga om två artiklar, tätt interrelaterade och kretsande kring samma litterära övning, men utgångspunkterna för dem är olika. Det är fråga om två varandra kompletterande perspektiv.

Vi har roat oss med att tilldela varandra varsin roll att leva upp till. Cecilia Davidsson ska spela rollen som Richard Furumo, författarens alter ego i Carl Jonas Love Almqvists bokserie *Törnrosens bok*, medan Tommy Olofsson får axla rollen som den styvnackat förståndige Herr Hugo, hovmarskalk och ägare av det fingerade jaktlott där den svärsmiske Richard Furumos romantiska verk enligt Almqvists ramberättelse läses högt för

en liten krets av mer eller mindre hängivna beundrare som andäktigt lyssnar och efteråt ibland diskuterar vad de har fått höra.

II. Davidssonexperimentet (enligt Herr Hugo)

”Dialog om sättet att sluta stycken” är ett verk av Carl Jonas Love Almqvist. Dialogen publicerades första gången 1835 i sjätte volymen av den så kallade duodesupplagan av *Törnrosens bok*.¹

Dialogen utgörs av ett samtal mellan de två viktigaste karaktärerna i ramberättelsen till *Törnrosens bok*, Richard Furumo och Herr Hugo, som bland annat kommenterar och analyserar två av de andra verk som ingår i törnrosenserien, romanen *Drottningens juvelsmycke* och dramat *Ramido Marinesco*. Denna dialog har ofta uppfattats som en viktig källa för Almqvists litteratursyn. Forskare har framför allt framhållit den viktiga roll läsaren tillmätts som ett slags medskapare och subjektiv fullbordare av ett litterärt verk.

Almqvist framstår inte bara som en fullfjädrad romantiker utan även som en häpnadsväckande modern och framsynt litteraturteoretiker när han beskriver författaren och läsaren som ”två samverkande faktorer till det arbete, som utföres” när ett litterärt verk *förverkligas*. Han drar sin tes mycket långt:

Och verket sjelf – som på papperet, der det ligger för ögonen, icke kan anses för färdigt mer än till det, i bokstäfverna befintliga, artistiska anslaget – blir oupphörligt mer och mer färdigt genom läsarne. Och emedan desse under tidernas lopp blifva fler och fler, så kan man säga, att författarens arbete sålunda ständigt allt vidare fortfar att förfärdigas, så länge verlden står. Innebär det ej en outtömlighet, en viss evighet, som icke saknar intresse? (Almqvist 1998: 178.)

Jo, det innebär en viss evighet som icke saknar intresse. Almqvist formulerar förbluffande tidigt tankegångar som enligt Bertil Romberg pekar ”fram mot våra dagars krav på en engagerad och medskapande läsare” (Romberg 1993: 109). Som konsekvens av sin övertygelse att författaren fullbordar sitt verk i samspel med sina läsare är Almqvist beredd att ta ytterligare ett steg, detta genom att som författare själv vinnlägga sig om att skapa texter som är *öppna* och därigenom tydligt bjuder in läsarna att vara medskapare.

Enligt Almqvist finns det i grund och botten bara två slags sätt att skriva. Det ena går ut på att författaren strävar efter att ge sina läsare ”besked i allt” (Almqvist 1998: 177), så att verket framstår som avrundat och fullbordat, klappat och klart. Verket kan då framstå som fulländat och självtillräckligt samt tillmätas en existens oberoende av läsaren. ”Men man kan äfven skrifva på ett annat sätt”, hävdar Almqvist och beskriver sedan detta skrivsätt i följande ordalag:

1 Volymerna V–VII i duodesupplagan ingår numera alla tre i band 7 av den moderna textkritiska och kommenterade utgåva av C.J.L. Almqvist, *Samlade Verk*, som sedan 1993 är under utgivning i Svenska Vitterhets-samfundets regi. Bertil Romberg är den Almqvistforskare som har ombesörjt den textkritiska ederingen av hela band 7 och skrivit en vetenskaplig kommentar till utgåvan 1998. Det är i denna vetenskapliga utgåva vi har stiftat närmare bekantskap med Almqvists text, som har kommit att bli riktninggivande för oss i vårt eget arbete.

Man kan låta bli att yttra allt; kanske ej en gång i orden lägga det hufvudsakligaste. Hvad man yttrar kan dock vara af sådan beskaffenhet, att det sätter läsaren i ett perspektiv, i en stämning, i en önskan och förmåga att gå fram i ämnets riktning – och han uppfinner på egen hand allt det öfriga osagda; ja kanske mycket mer, än som ens kunnat sägas af författaren.

Läsaren får då vara, ej blott läsare, utan äfven människa: han får vara produktiv. Han bekommer tråden af författaren, men får gå med den på *sitt* sätt. Tråden måste likväl vara sådan. Att läsaren dermed ej löper annorstädes, än författaren ville, ehuru det kan ske i variationer efter olika läsares lynnen. (Almqvist 1998: 177.)

Almqvist låter Herr Hugo vara motsträvig när diktaren Richard Furumo lovsjunger det öppna konstverket och den medskapande läsaren. Han har allvarliga invändningar mot Furumos ”sätt att *sluta* eller fullända stycken”, så att verk som romanen *Drottningens juvelsmycke* och teaterstycket *Ramido Marinesco* utmynnar i förbryllande slut och ”att deröfver sväfvar en dimmighet af oupplösta motsägelser och en tvetydighet i utsägandet af det helas tanke”, varför Herr Hugo vänder sig till Richard Furumo och säger, ”att ditt sätt att sluta, liksom vore det icke slut, tycks vara genomgående hos dig” (Almqvist 1998: 169).

Herr Hugos invändning mot Richard Furumo påminner i hög grad om vad samtida litteraturkritiker skriver om Cecilia Davidssons sätt att avsluta sina noveller. Ända sedan debuten med *En av dessa nätter* (1994) har Cecilia Davidsson i sina hittills fem novellsamlingar med förkärlek odlat en sorts öppna eller gåtfullt undanglidande slut på sina berättelser. Hon är alltså alldeles uppenbart en författare i Richard Furumos anda, även om man kan gissa att hon för sitt arbetsätt har funnit inspirationskällor i sin egen samtid, i första hand amerikanska smutsrealister som Raymond Carver, sannolikt även författare som Marguerite Duras, Julio Cortázar, Alice Munro och, utan tvivel, Franz Kafka.

Carver betydde nog mer än någon annan för den våg av högt kvalificerad novellistik som kom att berika den svenska berättarkonsten under 1990-talet, den så kallade ”novellboomens” decennium. Det var en våg som Cecilia Davidsson inlemmades i. Av alla dessa nya berättare i det mindre formatet kom hon att bli en av de mest framträdande och alldeles avgjort den som trognast hyllades av kritikerna. Hon har också visat sig vara novellen ganska trogen. Visserligen har hon på senare år även provat sin vingbredd i större format och skrivit två romaner, men till skillnad från flera av sina generationskamrater har hon även fortsatt att skriva noveller och ytterligare förfinat sin redan från början ansenliga förmåga att förtäta en kort berättelse. Hon har skrivit tre nya novellsamlingar sedan millennieskiftet och 90-talets ”novellboom”.

Ett par recensenter karakteriserar novellerna i hennes senaste bok *Höga berg, djupa dalar* som ”mästerliga”, medan andra besvärar av det distanserade i hennes prosa och någon rentav karakteriserar den som ”manierad”. Om man granskar recensionerna närmare, framgår att det är samma egenskaper i Cecilia Davidssons prosa som kan locka en kritiker att karakterisera den som *mästerlig* och en annan kritiker att benämna den *manierad*. Det är i båda fallen fråga om reaktioner på författarens sätt att låta mycket i berättelserna vara antytt mellan raderna, i ett slags undertext där det utsagda sväller och

växer sig stort av möjliga betydelser och bibetydelser. ”Undertexten trycker på från alla håll”, klagar Marie Pettersson uppgivet i *Sydsvenskan* (2015-10-29), medan Bo Bjelvehammar i *Tidningen Kulturen* (2015-09-01) njuter av just detta fenomen och stimuleras av att författaren inte ”visar facit i det som hon berättar” utan i stället bjuder in sina läsare: ”då får du som läsare själv berätta vidare, inom dig, du får svara för efterbörden”. Man märker tydligt att något som starkt påminner om kontroversen mellan Herr Hugo och Richard Furumo ekar i mottagandet av Cecilia Davidssons senaste novellsamling.

Just Cecilia Davidssons berättartekniska skicklighet och förmåga att ladda sina noveller med ansatser till händelseförlopp i olika riktningar, så att de först verkar vara på väg att utvecklas åt ett håll men sedan plötsligt skruvas åt ett helt annat håll, är vad man kan beundra eller irriteras av i hennes prosa. Själv hör jag till beundrarna och tycker mig dessutom ha upptäckt hur sällsynt väl hennes noveller passar för en viss sorts övningar för studenter i kreativt skrivande. När jag nu denna gång lyckades övertala henne att släppa till en vid skrivövningstillfället ännu opublicerad novell för ett sådant experiment, var det inte första gången jag kom att använda någon av hennes berättelser i ett motsvarande pedagogiskt sammanhang. Redan för ett tiotal år sedan, långt innan vi blev kollegor vid Linnéuniversitetet, lät jag tre eller fyra årgångar av studenter arbeta med den första novellen i hennes första novellsamling *En av dessa nätter*. Det är en kort berättelse som heter ”Min nye kille”. Jag lät studenterna få läsa halva novellen och uppmanade dem sedan att skriva den andra halvan på egen hand. Det var en övning som varje gång väckte stor förtjusning, inte minst i samband med att studenterna fick läsa Cecilia Davidssons eget mycket överraskande slut på historien. Det framstår nämligen som alldeles oväntat, även om man vid en omläsning märker att författaren har bäddat för det. En sådan övning kan man emellertid inte upprepa för många gånger. Efter andra eller tredje gången hade studenterna tydligen fått nys om att jag envisades med att ha den där övningen, så några av dem visste vem som hade skrivit novellen och hur originalet slutar.

Man kan ha olika skäl för att byta ut övningar. Före övningen på grundval av ”Min nye kille” hade jag under en följd av år låtit studenterna skriva ett nytt slut på en välkänd berättelse som de själva redan var bekanta med och hade läst i sin helhet, nämligen Hjalmar Söderbergs historiet ”Pälsen”. Jag har i mina gömmor hundratals alternativa variationer av slutet på denna historiet, men även denna övning kom jag att skrinlägga. Det skedde när jag hade läst Christine Falkenlands roman *Vinterträdgården* (2008). Christine Falkenland skildrar en medelålders kvinna, Laura, som går på en skrivarkurs och med liv och lust börjar skriva poesi. Att formulera sig i skrift öppnar gamla igenslammade slussar i hennes inre. Hennes sensibilitet och livsnärvaro ökar. Hennes poesi är starkt känsloladdad. Några av hennes dikter återges i romanen, som annars domineras av hur Laura stegvis blir alltmer förälskad i en gift iransk kvinna och inleder ett innerligt erotiskt förhållande med henne.

Intressanta i vårt sammanhang är de inslag som rör Lauras medverkan i en distanskurs i kreativt skrivande. Lustigt nog får hon en gång en arbetsuppgift som är mycket lik en

uppgift som jag själv under några år gav mina studenter vid Linnéuniversitet, någon gång även vid Författarskolan i Lund, en skrivövning som jag antagligen varken är den första eller sista att ge. Jag citerar ur romanen:

Hemläxan över jullovet är att skriva om Hjalmar Söderbergs ”Pälsen”. Jag lämnar aldrig in uppgiften, utan skyller på att jag inte har haft tid. (Falkenland 2008: 94.)

Efter att ha läst dessa rader i Christine Falkenlands roman har jag känt ett oöverstigligt mentalt hinder mot att på nytt ge denna övningsuppgift. Laura struntar i att göra den. Då kommer nog alla att göra det.

Annars tror jag mycket på övningar av just det här slaget. De ligger i linje med något som Björn Larsson, den utmärkte romanförfattaren och professorn i franska, redan från början starkt betonade när han tog initiativ till Författarskolan i Lund, nämligen att det är nödvändigt att läsa mycket god litteratur för att själv kunna lära sig att skriva god litteratur. Då Författarskolan sjuöppnades 2002 som en tvåårig kurs på heltid, hade den ett kursmoment som sedan orubbat har funnits kvar genom alla år, ”Läsa för att skriva”. Från starten 2002 och fram till 2010 undervisade jag på Författarskolan i Lund jämsides med min undervisning som lärare i kreativt skrivande i Växjö. En av de lärdomar jag tog med mig från kollegorna i Lund till kollegorna i Växjö hade att göra med hur man kunde experimentera med praktiska skrivövningar i anslutning till skönlitterära verk som studenterna hade fått läsa på kursen. Det är i det sammanhanget man ska se mina övningar med ”Pälsen” och ”Min nye kille”.

Övningarna med ”Pälsen” och ”Min nye kille” skiljer sig från varandra såtillvida att studenterna i det förra fallet hade kännedom om Söderbergs avslutning av sin historiet, medan de inte kände till hur Cecilia Davidsson hade utformat slutet i ”Min nye kille” eller ens att det var hon som hade skrivit den text de fick att arbeta med. Det nya Davidssonexperimentet, alltså att låta studenterna arbeta med en i bokform ännu opublicerad novell, ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig”, skiljer sig i sina förutsättningar radikalt från de båda tidigare övningarna, allra mest tack vare författarens egen aktiva medverkan i projektet. Det är just denna författarens medverkan som gör experimentet extra intressant, föreställer jag mig, men även studenternas insatser är naturligtvis som alltid av stort intresse. Hur artade sig dessa?

För det första ska sägas att vi fick anledning att glädja oss mycket över den starkt positiva respons som övningen gavs i vår enkät om den och i de diskussioner som fördes i samband med seminariet för D-studenterna. En del av denna bejakelse måste naturligtvis tillskrivas studenternas hygglighet och beredskap att bidra till trivseln inom ämnet. De ville väl helt enkelt inte ifrågasätta en övning som två av deras lärare hade hittat på för deras räkning. Ändå tyckte vi oss ha lyckats manövrera frågorna i enkäten på ett sådant sätt, att det skulle kunna bereda väg för problematiserande synpunkter. Första frågan var hur styrda studenterna tyckte sig ha blivit av uppgiften och av den berättelse som förelagts dem att fullborda samt vad i denna berättelse som varit mest determinerande för deras egen utformning av slutet. Att de flesta uppfattat sig som styrda av

den förelagda novellen kom förstås inte som någon överraskning, och det var långtifrån alla som i detta upplevde något hämmande, men intressant var att upptäcka att det från student till student kunde skilja sig enormt mycket rörande vilka element i texten de hade känt sig styrda av och tyckt sig vara tvungna att foga sig efter i utformningen av ett slut på historien.

”Jag tycker att övningen är aningen hämmande, men samtidigt intressant och ganska rolig”, skriver en student och sätter sedan fingret på en punkt som även flera andra berör, nämligen det i hennes tycke alltför begränsade utrymme som erbjöds dem för att själva göra ett slut, alltså 1000–1800 tecken:

Det som hade lyft övningen för min egen del hade dels varit att ges utrymme att skriva längre, dels att slippa vara bunden till att försöka efterlikna stilen i originalet. Jag tror att var och ens särpräglade stil hade syntts mer i texterna då och också att variationerna mellan slutet hade blivit ännu större. Det var dock intressant att se hur olika slutet blev nu – trots att övningen var så pass styrd.

Detta enkätsvar är intressant på minst två sätt. Det första är att vi i instruktionen aldrig begärde att studenterna skulle ”försöka efterlikna stilen i originalet” utan bara ”följa den dialogteknik som redan är knäsat i berättelsen”. Ändå visar det sig att många har eftersträvat en mer långtgående trohet mot förlagan, i varje fall att döma av enkätsvaren. De har uppfattat själva texten som starkt styrande och som om de har tyckt sig vara tvungna att följa något i den, omväxlande kallat exempelvis ”stil” eller ”ton”, men det paradoxala är att slutet ändå visade sig bli så olikartade, alltså som om texten i själva verket inte alls kom att vara så styrande som flera studenter ändå upplevde att den var. I denna paradox ligger den andra poäng som är av intresse i studentens svar ovan, nämligen hur en text som var så styrande kunde dra iväg med studenternas fantasier åt så många olika och ofta alldeles oförenliga håll.

En student på A-nivå skriver: ”Mitt eget slut liknar inte alls Cecilias. Mitt är mer konkret och har ett tydligare avslut. Jag tycker inte heller att någon kommit i närheten av originalet. De flesta av oss har försökt att knyta ihop säcken, medan Cecilias novell har ett öppnare slut som väcker fler frågor.” Och så här snarlikt formulerar sig en annan i A-gruppen: ”Ingen i vår grupp har skrivit exakt som Cecilias slut. Cecilias slut är väldigt öppet, man vet inte vad som egentligen händer i slutet.” Att jag här väljer att plocka svar från studenter i A-gruppen beror på att det var hela 43 studenter i den gruppen som skrev ett eget slut på historien. Ändå kan man, precis som dessa studenter, helt riktigt konstatera att ingen av dessa drygt fyrtio skribenter åstadkom en avslutning som ens påminner om Cecilia Davidssons, detta trots att flera av dem känt sig styrda av hennes berättelse. Studenternas slut uppvisar betydligt större likheter inbördes, med varandra, än vad de alltså har med Davidssons. I någon mening måste detta utgöra ett visst mått på Cecilia Davidssons originalitet som berättare, därmed inte sagt att originalitet i sig måste vara ett kännetecken på litterär förmåga eller kvalitet, men saken är likväl värd att notera.

Värt att notera är även att bland studenterna på D-nivå, inalles tio, kände bara en av att förlagan styrt skrivakten på ett sätt som blev besvärande. Man ska naturligtvis akta sig för att dra några stora växlar på en sådan iakttagelse, men man kan heller inte bortse från möjligheten att merparten av D-studenterna i sitt arbete verkligen kände sig friare än A-studenterna och att detta i så fall kan ha berott på att de var mer vana vid att ställas inför skrivövningar av liknande karaktär eller – ännu viktigare att framkasta som en möjlig förklaring till denna skillnad – genom kursernas gång tillskansat sig ett stegvis allt större självförtroende som skribenter och därför fann det mindre problematiskt att utforma sina slut. Att D-studenterna kände sig mindre snärjda av förlagan än A-studenterna tycktes vara kan alltså ha berott på deras större självförtroende inför arbetsuppgiften. Hur som helst verkar det sannolikt att deras grad av *påverkansångest* har varit mindre, för att i detta kanske överraskande sammanhang låna ett välkänt och slitet men i denna konkreta pedagogiska situation mycket talande försvenskning av ett begrepp myntat av Harold Bloom i hans bok *The Anxiety of Influence* (1973).

På vilket sätt kan då studenternas slut sägas vara inbördes besläktade och möjliga att indela i olika typer? Utan att göra våld på det insamlade materialet i form av sextio slutversioner av den förelagda novellen kan man urskilja fyra typer av slut, typer som tycks kunna fånga upp praktiskt taget alla de slut som har skrivits. Det är fråga om typer som i vissa fall har kombinerats med varandra inom ramen för ett och samma slut, men oftast förekommer de i mer eller mindre renodlad form. Man kan tveka inför uppgiften att ge sammanfattande karakteristiker av slut som kan te sig ganska olikartade. Inte desto mindre förekommer dessa typer av slut och bör ges åtminstone provisoriska benämningar.

En ganska vag men inte desto mindre urskiljbar typ kännetecknas primärt av *psykologisk realism*. I denna typ av slut sker inte nödvändigtvis något spektakulärt eller omedelbart iögonenfallande. I flera fall lämnar kvinnan helt enkelt lägenheten och den märklige mannen, markerar ett avstånd till honom, ofta ett både fysiskt och mentalt avståndstagande. Mannen framstår som äcklig och motbjudande, kanske avskyvärd, men kvinnan gör inte så mycket annat än att hon just avlägsnar sig, varvid hon i något fall svär till och i ett annat tänker att män i allmänhet är för djävliga. Inom ramen för denna psykologiska realism kan en hel del överraskningar förvisso förekomma – till exempel att ytterligare en kvinna plötsligt kommer ut ur ett rum i lägenheten och visar sig vara mannens älskarinna, sambo eller kanske hustru, som säger: ”Jag går och lägger mig nu, älskling” – men det är hela tiden fråga om händelseförlopp och reaktioner som är förenliga med en ganska handfast realism, både i sak och i psykologiskt hänseende, i sättet att beskriva fiktionens primära aktörer, mannen och kvinnan.

Övergången från psykologisk realism till ganska utpräglad *sexskildring* sker längs en glidande skala, men påfallande många studenter har tydligen känt ett behov av att snabbt vidareutveckla det erotiska motivet i berättelsen. Antingen kastar sig mannen och kvinnan kärlekshungrande i varandras armar eller kommer det sexuella samkvämet att ta sig mer extraordinära former. En identifierbar subkategori i de slut som utmyn-

nar i sexskildringar är den där SM-inslag spelar en helt avgörande roll. Häri avspeglas en populär trend inom samtidens triviallitteratur, kan man gissa, men avvikelserna från triviallitteraturens mönster är påfallande. Oftast är det nämligen kvinnan i berättelsen som är den dominanta och som bryskt ger sig i kast med mannen för att tukta honom till sexuell underkastelse. Ibland röjer dessa övergrepp fantasier om ett slags ohämmad kvinnlig driftbejakelse på mannens bekostnad. Andra gånger utgör de huvudsakligen snabbt iscensatta seanser vars primära syfte tycks vara att visa hur en kvinna kan läxa upp en sluskaktig karl.

En annan urskiljbar typ av slut låter berättelsen utmytna i ett brott, något som gör att novellen i sin helhet, alltså med retroaktiv verkan, kommer att framstå som en ganska konsekvent genomförd *kriminalberättelse*. Om det blir mannen eller kvinnan som blir tagen av daga växlar mellan versionerna, men oftast är det mannen som stryker med, antingen genom att han dräps till följd av kvinnans uppblossande vrede eller genom ett överlagt mord vars skäl blir klargjorda först i slutet av historien. Även denna typ avslut har förstås triviallitterära drag, men de behöver ändå inte nödvändigtvis anknyta till kriminallitteraturens vanliga förlopp eller ordinarie rekvisita. I ett par fall blir de kriminallitterära inslagen parodiskt uppförstorade och humoristiskt turnerade, på ett sätt som gör att man kan börja misstänka att de två odygdiga studenterna har roat sig med att under humoristiska former ta livet av en eller annan fiktiv person som deras lärare har prackat på dem. Det ligger nära till hands att uppfatta deras versioner som metakommentarer till skrivövningen som sådan. En av studenterna lyckas till och med konststycket att ha ihjäl både kvinnan och mannen. De parodiska kriminalberättelserna utgör emellertid undantag. De flesta är ganska konventionellt utformade.

En fjärde kategori av slut kan identifieras i de fall studenterna laborerar med övernaturliga inslag som ger skildringen karaktär av mer eller mindre spöklik *fantasy*. Det är en förvånansvärt stor och enkelt urskiljbar kategori. Och uppfinningsrikedomen är stor! Hos en student visar det sig att kvinnan i själva verket är Döden, som har kommit för att hämta mannen. Mannen sätter sig på tvären – ”Bara så du vet. Jag följer fan inte med frivilligt.” – men ger genast efter då hon tar honom i handen och sakta leder honom ut genom den trånga hallen till trapphuset, för när han till sist förstår vem hon verkligen är, det vill säga Döden, erinrar han sig han ju faktiskt redan älskar henne: ”Det finns de som älskar när döden kommer och tar dem.” Ett besläktat slut möter oss hos en student som avslutningsvis förenar Eros och Thanatos, sexualitet och död, då hon låter kvinnan börja förföra mannen och drar in honom i en dans för att genom en kyss, av allt att döma en dödskyss. När hon kysser honom, sticker hon in handen under hans skjorta för att på så vis komma åt hans hjärta, och han ”protesterade inte när hon lät händerna glida in under hans skjorta och greppa det pulserande hjärtat”. Det finns fler varianter, med mer eller mindre övernaturliga inslag och mer eller mindre märkbara mytologiska anspelningar.

Flera av de studenter som har skrivit övernaturliga slut tycker sig ha funnit visst fog för dem i sekvenser de har funderat på i Cecilia Davidssons novell, exempelvis i kvinnans övertygelse om att hon ska kunna få mannen att le och kanske rentav påverka honom i

kraft av sina egna tankar. I mina ögon har de inte haft särskilt mycket att gå på, men det de har funnit visar sig alltså ha varit tillräckligt för att driva deras fantasier åt fantasy-hållet. Och har de därmed inte kommit i närheten av det slut som Cecilia själv har skrivit? Vad är det för besynnerligheter kvinnan ägnar sig åt i slutet av originalnovellen, när hon borrar in sitt finger i ett hål i en tavla och då på något underligt sätt tycks kunna manipulera mannen. Är det trolldom hon utövar? Eller vad händer? Vi får se vad Cecilia själv, alias Richard Furumo, har att säga om denna gåta.

En gåta vi gav studenterna att fundera på var om de trodde att det var en kvinna eller en man som hade skrivit den berättelse de fick att arbeta med. Bakgrunden till att vi ställde denna fråga, märk väl vid sidan av själva enkäten, var att Cecilia själv var nyfiken på vad studenterna skulle svara, detta helt enkelt därför att hon av läsare och i recensioner av sina böcker ganska ofta fått påtalat att hennes stil är ”manlig”. De svar som våra studenter gav på denna fråga gladdde oss mycket. Å ena sidan gladdde de oss genom att gissningarna inte visar någon signifikans åt vare sig ena eller andra hållet, att utfallet av gissningarna praktiskt taget blev 50/50, alltså lika många gissningar på att en man skrivit novellen som på att en kvinna hade gjort det. Å andra sidan blev vi, efter den första förvåningen, ännu gladare över att så många protesterade mot vår fråga och ytterst motvilligt eller inte alls besvarade den, detta med hänvisning till att frågan kunde misstänkas vara ett knep att locka studenterna att avslöja sina egna fördomar om vad som är kvinnligt och vad som är manligt.

Författaren är en man, den slutsatsen kommer en av studenterna fram till efter en ingående textgranskning som utmynnar i konstaterandet: ”Jag inser att denna min analys speglar mina egna, och förmodligen en stor del av samhällets, fördomar om män och kvinnor.”

Och så här låter det hos en student som vägrar att ens befatta sig med frågan: ”Jag avhåller mig ifrån att gissa huruvida författaren av texten identifierar sig som kvinna eller man. /.../ Möjligen hade det varit intressant om det hade varit en kurs i språksociologi där deltagarna haft lite mer på fötterna och inte bara gissade vilt medan de fällde mer eller mindre sexistiska kommentarer.”

Med svar som dessa blev vi lärare särskilt nöjda, eftersom ingen av oss anser att det finns något specifikt kvinnligt eller manligt sätt att skriva eller, närmare bestämt, något specifikt skrivsätt som är bundet till författarens biologiska kön.

Eller?

III. Det öppna slutet (enligt Richard Furumo)

En kväll i augusti 1996 på Prinsens uteservering: Några väninnor är där, jag minns inte exakt vilka. Minns inte om hon är en av dem, hon som långt senare blev ”Anna” i ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig”, eller om jag pratar med henne i en telefonkiosk. Det viktiga är detta: av ”Anna” får jag veta att det pågår en fest på Lundagatan på Södermalm och att det är OK att bara gå dit. Lite motvilligt bestämmer jag mig för att göra detta. Jag är inte särskilt festsugen, trots att jag den här kvällen är barnfri för

första gången på mycket länge. Kanske är detta den allra första helgen sonen bor hos sin pappa.

Det är någonting med stämningen den här kvällen, och med kvinnan, hon som är jag, som stannar kvar. Hon som tycker att hon borde ta chansen och gå på fest, ha lite roligt. Hon är ju fri nu. Det finns ingen i hennes närhet som kan komma med synpunkter på vad hon ska göra och vem hon ska vara. Hon kan välja att vara vem som helst.

Festen, då?

Jag har ett minne av att stå på trottoaren på Lundagatan och titta upp mot ett öppet fönster.

Jag har ett minne av att befinna mig inne i en lägenhet på Lundagatan på en fest som håller på att ta slut.

Jag har ett minne av en fest i en liten lägenhet där folk dansar, ”Anna” är en av dem.

Jag har ett minne av att gå hem i den tidiga morgonen, över Medborgarplatsen, ensam.

En pjäsidé: Pernilla August kommer in i ett kök där en ensam man sitter och äter. Det är mitt i natten, de känner inte varandra. Mannen säger att hon är lik skådespelerskan Pernilla August. Antingen låtsas hon nu inte om att hon är den ”riktiga” Pernilla August, eller så spelar hon sig själv, det vill säga skådespelerskan Pernilla August, eller så är hon en skådespelerska, som råkar vara Pernilla August, som spelar en kvinna som mannen i köket tar för Pernilla August.

En dagboksanteckning i juli 2006:

En idé: kvinnan som alltid/ofta blir tagen för en viss skådis, Pernilla August (?), och är på väg att ge upp och gå med på att hon och skådisen är samma person. Går till en fest, som tagit slut när hon kommer in. Hamnar i köket där en kille frågar om hon är den där skådisen.

– Vet du att du liknar hon den där ...

– Pernilla August?

– Ja, just det. Jäkligt likt faktiskt. Trots att du är blond. *Hon* är mörk, va?

Sedan följer en ostrukturerad skiss på ett par sidor, skriven i jagform, som börjar med att kvinnan går in genom den öppna dörren till lägenheten: ”Det var bara att kliva på, mitt i staden, mitt i natten”. I vardagsrummet får hon syn på ett ihopslingrat par, förenat i en kyss. ”Jag hade sett det förut”, konstaterar hon. Hon söker vidare, och i köket hittar hon en man som sitter hukad över en tallrik med överbliven plockmat.

Det var alltför sent på natten för att han skulle be om ursäkt. Han var fyllehungrig, och det var jag också. Den nätta lilla middagen på stan hade för länge sedan sjunkit undan. Han tittade upp, och så fick han den där undrande glimten i ögat.

– Sätt dig, sa han. Jag tror inte att jag orkar äta upp allt själv.

Jag hade gjort slingor i håret och färgat ögonbrynen och börjat klä mig i kläder som bröt mot allt vad jag ansåg vara smakfullt, men det hjälpte inte. Den där Pernilla August hade tagit mig i besittning.

Skissen materialiserade sig i två utkast som jag stoppade in i en pärm och glömde bort. Två år senare hittade jag dem i samband med att redaktören på tidskriften *Ordkonst*

hörde av sig och frågade om jag ville skriva en novell på temat ”kulinäriska äventyr”. Jag hade varken tid eller lust att skriva något helt nytt, och i utkastet fanns ju redan det ”kulinäriska”, i form av fyllehunger och italiensk plockmat. Perfekt. Det var med andra ord en beställning som fick mig att färdigställa novellen, som kom att publiceras i *Ordkonst* (2008:4) under temarubriken ”Författare skriver om mat”. Fast novellen var ju inte riktigt färdig. När jag några år senare började sammanställa en ny novellsamling fick den hoppa tillbaka i manusform. En sista finslipning återstod. Och det var i det skicket den presenterades som övningsobjekt för våra studenter i kreativt skrivande.

Jag återvänder till utkastet, som jag läste om alldeles nyligen. Det första jag slås av hur usla de är, och hur bra slutresultatet är i en jämförelse. Det är så tydligt att *omskrivningar* är min arbetsmetod.

I en av versionerna kommer novellen till min stora förvåning till ett läge då både protagonist och antagonist sitter och gapskrattar, kvinnan så att hon håller på att kleva. Mannen har gett henne rådet att le; hon presterar ett ”millimeterleende”, mannens mungipor går i taket, och då måste hon skratta åt honom. Glädjen stegras och blir närmast hysterisk när två yrvakna personer dyker upp i dörröppningen och är ”törstiga på vatten”. Skrottet börjar göra riktigt ont i kvinnan, det är inte längre roligt, hon försöker stoppa sig själv, ”men blev själv stoppad, av den där obehärskade arkitekten, och mellan snyftningarna försökte jag förgäves förklara för honom att han höll på att ta livet av mig”. Arkitekten?

En notering i blyerts: ”Jag vaknade nästa morgon av att jag blev slickad i ansiktet av en vit pudel.”

Det andra utkastet förstår jag mig uppriktigt sagt inte alls på. I det slutet är mannen på toaletten. Då passar kvinnan på att snappa åt sig mannens plånbok som hela tiden legat på köksbordet. Hon öppnar den och kollar snabbt på körkortet.

När han kom tillbaka satt *hon* där och log.

– Vad är det, har det hänt nåt? Du ser ut som om du vunnit högsta vinsten.

Jag ryckte på axlarna.

– Det bara kom. Inifrån.

– När du ler ... Du ser ut som ... Vendela?

Han skakade på huvudet åt det han just sagt: Vendela. Jag kunde inte hjälpa honom. Jag hade ingen aning om vem Vendela var. Han sjönk ihop på stolen. Jag förstod att han inte tänkte följa mig till dörren.

Varför nämna allt detta? Förtjänar den aktuella novellen sådan uppmärksamhet? Nja, kanske inte så mycket för sina eventuella litterära kvaliteter som för att belysa den krumbuktande tillblivelsen av en novell – och ett slut.

Skrivövningen ledde in mig på denna väg, och den har varit mycket lärorik. Jag fick anledning att rekonstruera en arbetsprocess och skärskåda mina beslut och brist på beslut i densamma. Jag konstaterar att novellen växte fram stegvis, att jag testade och ratade ett flertal olika slut innan jag kom fram till det ”rätta”.

Jag konstaterar att det kan ta tio år att skriva en novell.

Jag konstaterar också betydelsen av att en redaktör hör av sig.

Till detta ska läggas själva experimentet, som kom att bli en del av arbetsprocessen. Mer än jag hade räknat med. Övningen slutfördes under vårvintern 2015. Vi hade ett resultat – som jag inte direkt kastade mig över. Jag behövde ta det i omgångar. Novellsluten var jag inte ens säker på att jag skulle läsa innan min egen version var inom tryggt förvar mellan hårda pärmar. Fast överdriver jag inte nu? Novellslutet var vid den här tidpunkten redan i hamn. Det var så genomtröskat att jag upplevde det som omöjligt att rubba. Övriga delar i novellen satt inte lika säkert. Jag var inte helt nöjd, därför också mottaglig för andras synpunkter.

Det ingick inte i övningen att för studenterna kommentera ursprungsnovellen, men synpunkter och kritik smög sig ändå in via deras svar på frågorna. Inte minst frågan om konststillhörigheten på författaren öppnade upp för kritiska synpunkter, ja den tiggde om det.

Föga förvånande pekade studenterna ut sådant som jag är hyfsat säker på att jag hade plockat bort eller modifierat ändå, innan novellen gick i tryck. Det kan förstås även vara en efterkonstruktion. Det jag med absolut säkerhet vet är att studenternas kommentarer fick mig att skärpa blicken på ett sätt som annars sällan sker. Det blev i slutändan en bättre novell; aningen tydligare, aningen mer sammanhållen. Totalt gjorde jag ett tjugotal ändringar i den version som studenterna fick läsa.

Språket i novellen är rakt och enkelt, men det hade också på några ställen smugit sig in en smula mer formell eller ”stolpig” ton. Denna karakteriserades som antingen ”manlig” eller ”kvinnlig”, lite beroende på vilka ord det gällde. Några exempel på ändringar jag gjorde i slutversionen: ”Han iddes inte svara” blev ”Han brydde sig inte om att svara”. ”Bjärt” ändrades till ”gräll”. ”I den påföljande tystnaden” blev till ”I tystnaden som följde”.

Jag vill också nämna följande parti:

Han reste sig upp och han var verkligen så lång som hon hade föreställt sig, säkert över en och nittio. Skulle han dra ner gylfen nu och dra fram något i hästvåg så att hon skulle börja skratta av lycka?

Den andra meningen i citatet hamnade i papperskorgen. Redan när jag skrev den anade jag att den skulle gå den vägen, och resultatet från skrivövningen skyndade på processen. Jag skrev den för att jag tyckte den var rolig att skriva, och det är *ett* problem med den: den är för vitsig. Den sticker ut, tar för mycket fokus, associerar onödigt mycket till pornografins föreställningsvärld. Jag tror att jag tänkte så här: kvinnan i novellen har föreställningar om den långa mannen: han är ”en sådan” som skulle kunna dra ner gylfen och visa upp ”något i hästvåg” för att göra kvinnor på gott humör. Det vill säga: hon tror att han tror att det skulle fungera. Hon kliver in i en fördom (om vad män tror att ”kvinnor vill ha”) och anammar samtidigt en viss jargong.

Jag tror att ingenting av det jag har försökt säga här kommer fram i själva texten.

Alla val jag gör när jag skriver signalerar något. Självklart förstås, men det skadar inte att bli påmind om detta. Det där slumpmässiga, det där inte helt genomtänkta, den där snitsiga formuleringen, det där man kan gilla för att det ”ser bra ut” – allt detta tillskrivs ett värde eftersom det de facto har hamnat på baksidan.

Signaler, ja. Men receptionen är självklart inte entydig. Det har också varit en underbar lärdom. Den stackars Tomas Ledin, vars vemodiga låt ”Blå blå vindar och vatten” ljuder i novellens inledning, kom att hamna mitt i skottlinjen. Inte *låten* alltså, utan *artisten*. Låtvalet är helt medvetet från min sida. För mig är Tomas Ledin de snälla grabbarnas Ulf Lundell: enkel, välstädad, trallvänlig. Han signalerar yta, normativitet, svenskhet. En student (kvinna) som gissar att författaren är en man motiverar detta bland annat med att ”det i bakgrunden spelas en Tomas Ledin-skiva. Min tolkning är att en kvinna i stället hade belyst lukter, känslor och lägenheten i helhet.” En annan student, också kvinna, tar Ledin som en indikation på att novellen är skriven av en man ”50 plus”. En tredje student fick anledning att undersöka sina förutfattade meningar angående Ledin, som hon inledningsvis skrev gillades av män i hennes egen ålder (sen medelålder). Men efter research bland män i olika åldrar kom hon fram till följande: ”ingen tycker om honom eller hans musik. Han är visst en fjant iaf. Så jag får släppa min förutfattade mening om Tomas Ledin och manligt.” Ytterligare två kvinnor nämner Ledin som könsmarkör, dock inte för samma kön. Valet av en låt av Tomas Ledin övertygar en manlig student om att författaren till novellen *måste* vara kvinna: ”Min kvalificerade gissning är att en man skulle valt sin låt med betydligt större omsorg, och därmed lagt vinn om att inte i efterhand kunna beskyllas för att ha musikaliska preferenser som är så outgrundligt patetiska, fjolliga och helt enkelt simpla.”

Enligt den här studenten tar författaren (undertecknad) en stor risk genom att överhuvudtaget nämna Tomas Ledin i en text. En man skulle inte ta en sådan risk, även om en låt av Ledin skulle göra sig utmärkt i textens sammanhang. Endast en kvinna skulle göra det. Det är inte ens ett risktagande. Hon kan låta sina gestalter lyssna på ”töntig” musik utan att själv bli anklagad för att ha medioker musiksmak. Och om hon ändå skulle bli anklagad för det: who cares? Så här långt har jag aldrig reflekterat, trots att jag vet att musik är ett allvarligt ting, särskilt då för män.

Ett tillägg: studenten som citeras ovan har själv ingenting emot Tomas Ledin, men han är väl medveten om att andra har det.

På sätt och vis har det som framkom genom den här klumpiga frågeställningen varit det enskilt mest lärorika med uppgiften för mig personligen. Lärorikt på vilket sätt har jag inte funderat färdigt kring, men jag har fått nyväckta tankar kring mitt eget uttryck. Rent allmänt tycker jag att det är nödvändigt att blotta föreställningar och fördomar, inte minst för att kunna utmana dem, men också för att det säger något om människan och det samhälle vi lever i.

Sluten, till slut

I slutet av maj 2015, bara några dagar innan jag skulle lämna novellmanuset med de absolut sista ändringarna till redaktören, bestämde jag mig för att ta tag i sluten. Tio skulle jag läsa, för att inte bli överväldigad. Jag sammanfattade varje slut mycket kort för mig själv:

1. Rollspel, lek med sex.
2. Mannen följer henne ut i hallen. Kräks upp maten. Sex.
3. Kvinnan hemlös? Han vill bjuda henne på öppnat vin innan hon går.
4. Kvinnan kommit dit efter tips från Anna, men mannen är inte den hon trodde han skulle vara.
5. Kvinnan får honom dit hon vill (förmodas vilja): i säng. Han tar fram en flaska whiskey.
6. Hon skadar sig, han slickar blodet från foten. Hon planerar att döda honom.
7. Hon tar makten över situationen, genom tankekraft. Stannar över natten.
8. Perspektivet övergår till mannens. Hon vill leka något slags rollspel. Mannen hennes pappa?
9. Hon går därifrån, blir antastad. Ringer till Anna och klagar på att hon tipsade om ett sånt svin.
10. Han går och lägger sig när hon inte vill gå hem. Säger något om att han inte ska lyssna på vad Anna säger. Hamnar i hans säng. "Äntligen".

Jag märkte att jag tyckte sämre och sämre om novellen ju fler slut jag läste. Den framstod enbart som plump och könsstereotyp. Min läsning påverkades också av att jag hade studenternas indirekta kritik molande i bakhuvudet.

Först ett halvår senare läste jag samtliga slut. Novellen var klar, jag var nöjd med den. Därmed var också "faran" över. Nu läste jag med helt andra ögon, utan motstånd och rädsla, och då kunde jag plötsligt se den kreativitet, och ibland frenesi, med vilken studenterna gett sig i kast med uppgiften. Jag tror att några haft riktigt roligt medan de skrev. Sluten är inte dåliga, de är möjligen inte helt färdiga. Jag kan inte låta bli att ställa mig frågan hur resultatet hade blivit om studenterna hade lagt ner ens en bråkdel av den tid jag själv ägnade åt mitt eget slut.

Inget av studenternas slut är naturligtvis mer "rätt" än något annat. Skrivövningen gick inte ut på att lösa en gåta utan på att utmana sig själv genom att kliva in i en annan författares textvärld. Det jag har letat efter när jag har läst texterna är något som jag känner släktskap med. Jag hittar tre eller fyra slut som jag upplever hamnar på ungefär samma frekvens som mitt eget, i tonläge, språk eller ansats. Av dessa skulle jag vilja lyfta fram detta:

Han svepte med handen över resterna på bordet som för att visa vad han menade. Hon lät blicken glida över hans långa smala fingrar och kände i fingertopparna hur det skulle vara att smeka dem. Följa handryggen och fortsätta upp över hans arm.

”Anna sa att det skulle vara party hela natten. Och jag har gått långt”. De gulgröna ögonen reflekterade lampan vid spisfläkten. Såg de där örsnibbarna och kände att det bakom den mjuka huden pulserade något varmt och mjukt.

”Jag tänkte nog gå och lägga mig. Är faktiskt skittrött.”

En inbjudan, tänkte hon.

”Jag mår illa och det finns inget kvar här att göra”, sa han plötsligt och reste sig.

”Du skulle nog inte ha slabbat i dig det där feta, sa hon och nickade mot resterna. ”Njurarna du vet”. Nu såg hon svett tränga fram på hans panna. Blanka, svällande droppar trängde ur porerna och banade sig väg nerför hans tinningar och kinder.

”Jag tror det är bäst att jag hjälper dig i säng”. Hon ställde sig upp och sträckte fram handen mot honom. Hans hjärta pumpade nu i full kraft under den blå skjortan. Hon hörde dånet och såg bröstkorgen häva sig. Ögonen smalnade till tunna springor när han försökte böja sig framåt, och smärtan tog i.

”Det är du, va?” viskade han och stapplade ut mot vardagsrummet där musiken börjat om igen. Blev stående i dörrhålet, med handen i ett grepp om karmen.

”Kom”, sa hon, ”vi dansar”. Hon la armarna runt hans hals och drog in lukten av svett och salami. Kände honom andas med korta ytliga andetag.

”Såja, mumlade hon, ”såja”. Han snyftade stilla när hon la handen bakom hans nacke, drog ner hans huvud och kysste honom. ”Det är så här vi vill ha det, eller hur?” Han nickade knappt märkbart, och protesterade inte när hon lät händerna glida in under hans skjorta och greppa det pulserande hjärtat.

Jag tar mig friheten att bortse från vampyrtemat, som lägger sig som ett förklarande raster över hela novellen. När detta är gjort får vi i bägge versionerna en kvinna som utövar någon form av makt över mannen, utan att ens behöva peta på honom. Han drabbas av fysiska besvär, det går åt hjärtat till. Men det är ju inte heller omöjligt att han de facto blir sjuk, mer i studentens novell, mindre i min egen, på grund av de flottiga excesserna i köket. Trolldom eller inte: det är bara att välja. Att kvinnan i studentens version greppar mannens hjärta kan uppfattas både som en våldsam hämnd (hon kramar sönder hjärtat eller står i begrepp att slita ut det och kasta det på sophögen) eller som en kärleksgest, om än en påflugen sådan.

Sammanfattningsvis: maktförskjutningen, osäkerheten om vad som *faktiskt* händer i köket och öppenheten i slutet, som ändå inte tillåts rinna i väg hur som helst, gör att jag tycker att det här slutet går originalnovellens ärende.

Åtskilliga av slutet är ganska bombastiska. Det är inte förvånande. Övningens art, med starkt fokus på just *slutet* och med ett begränsat manöverutrymme, inbjuder till denna impuls. Sex- och våldimpulsen, skulle man kunna tillägga. I novellen kliver en kvinna in hos en främmande man mitt i natten. Varför? Ja, ytterst handlar det kanske om sex. Men sex handlar sällan om dess rena praktik. Jag kan inte påstå att jag är helt på det klara med vem den där kvinnan i novellen är, men hon är i alla fall inte sugen på att ligga med den där kronärtskocksätande mannen. Vad vill hon då? I något av de tidiga utkastet ville hon mest vila benen. Hon hade gått mycket långt. Jag återkommer till henne.

Slut eller avslut

Slutet på ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig” har väckt herr Hugos nyfikenhet. Han är inte direkt missnöjd, men tycks ha svårt att komma till ro med att kvinnan utan närmare förklaring står i hallen och borrar in ett finger i en tavla. Är det trolldom hon utövar? frågar han sig.

I det här läget är det dags att ta på sig Richard Furumos mantel och gå till försvar för det ”dimblåa” i tillvaron.

Det är icke af begär att vara underlig eller med flit mörk, utan emedan tingen äro så: barret, som myran drar, ej mindre än stjernan, som fästet bär. Sådan är ock hvarje sann och verklig händelse i menskliga lifvet. Att den målas af konsten sådan den är, kan det vara ett misstag? Nej. Det är derföre ej genom ett konstmakeri jag sökt slingra mig undan det dimmiga i don Juans slut, utan äro dylika dimmar (omgifvande det klara med en krans af blånad) naturens och den sanna tillvarelsens tafla. (Almqvist 1998: 170.)

Rader som dessa får mig att beklaga att jag inte hittade fram till Almqvist när jag tog mina första stapplande steg som författare. Han kunde ha blivit en inspirerande följeslagare, någon att luta sig emot. Mycket av det jag själv haft svårt att sätta ord på formulerade han så exakt och vackert redan för hundraåttio år sedan.

Dimmighet, motsägelser och tvetydighet var de ord Per Daniel Amadeus Atterbom använde när han kritiserade slutet i dramat *Ramido Marinesco*, som han ”i ästhetisk hänsigt” annars bedömde som ”det bästa af allt, hwad Törnrosens Bok hittills innehåller”, som han formulerar saken i sin recension i *Svenska Litteratur-Föreningens Tidning* den 18/2 1835 (Almqvist, 1998: XVIII). För undertecknad klingar sådana ord vackert. Jag lägger gärna till ordet ”besynnerlig”, som en kritiker använde i en recension av min allra första roman *Sjunken hjärna* (2005).

Men det gäller att hålla sig på rätt sida av gränsen; steget från ”besynnerlig” till ”enbart konstig” är förmodligen inte särskilt långt.

Om nu slutet i ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig” är gåtfullt så kommer det inte an på mig att leverera svaret på gåtan. Det vore ju att stänga dörren. Jag tänker att det är skillnad på slut och avslut. Slutet på en novell behöver inte vara slutet på berättelsen, medan ett avslut är något mer definitivt – läsaren slår igen bokens pärmar för alltid, nöjd och bekräftad. Det öppna slutet (som inte är detsamma som att bara sluta) gör läsaren till en samarbetspartner. Alla svar finns i den enskilda läsningen av texten, som är skapad så. Precis som Richard Furumo värjer jag mig mot tanken på författaren som ”utredare”, eller någon som har fullständig kontroll över sina ”stycken”.

När jag funnit något vackert, så har jag antecknat det, utan att fråga, om det också tillåte en fullständig förklaring. Försöket att utreda har, när sådant egt rum, hos mig alltid blifvit det eftersta, och kan med skäl kallas eftertanke. Jag lemnar derhän huru bra det varit, men så har det varit. (Almqvist 1998: 172.)

Jag kan inte påstå att jag i efterhand brukar utforska det jag själv skriver. Men texter går alltid att tala om, om vi bortser från författaren och vad hen tänkte i själva

skrivögonblicket. När det gäller ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig” var det enkelt att ta klivet över till en läsarposition. Att just den här novellen kom att ingå i skrivuppgiften har med detta att göra: den har inte längre någon särskild laddning för mig personligen, den är ”desarmerad”. Därmed inte sagt att jag inte är helt utan beskyddarinstinkt! Det är självklart aldrig roligt att bli ifrågasatt för något man har skrivit, men i vissa lägen, när det skrivna inte riktigt har släppt den egna huden, blir det förstås extra smärtsamt.

I dialogen med herr Hugo reflekterar Richard Furumo över händelseutvecklingen i *Drottningens juvelsmycke* och *Ramido Marinesco*, men kommer inte med några definitiva svar. Det är en utmärkt hållning, som jag gärna övertar när vi återvänder till de två personerna i ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig”.

Det finns ett slags rå intimitet mellan de två personerna i köket. Ingen av dem, allra minst mannen, bär mask – om nu inte den totala patriarkala arrogansen är en mask, en mask som har stelnat och blivit ett med honom. Han lever ut denna arrogans, och här kan jag känna en gammal ilska poppa upp, över en viss manlig hänsynslöshet, tvånget att utifrån en viss måttstock ”rätta till” den kvinna som för tillfället råkar befinna sig i hans närhet.

Kvinnan i novellen är lågmäld, en iakttagare. Ett kärll för mannens oförskämdheter. Inte bara oförskämdheter förresten, utan för allt han yttrar. Inledningsvis är han nästan trevlig. Kvinnan är varken det ena eller det andra. Hon gör sig inte till, och hon flirtar inte. Nej, hon är inte en person som flirtar, tänker jag. Hon framstår kanske som passiv, men det är hon som sitter på den verkliga makten, och hon demonstrerar den också, på sitt eget lilla sätt. Hämnas hon genom ”kärlek”?

Du och jag, tänkte hon prövande, du och jag. Varför inte? Vad är det som säger att du och jag inte kan komma att älska varandra? Vad är det som säger att du inte redan älskar mig?

Är inte detta ett hot mer än något annat?

I slutversionen av novellen lade jag till ett litet men betydelsefullt ord: ”Du och jag, din gris, tänkte hon prövande, du och jag.”

Jag vet inte om det är kärlek hon använder, eller gift. Kanske kom hon med kärlek, men lämnade kvar något helt annat. Min egen slutsats är att den på ytan vackre mannen i köket har ett förhärdat hjärta. I alla fall har han svårt att öppna det för den okända kvinna som plötsligt har klivit in i hans kök.

Mera:

Jag konstaterar att novellen utspelar sig på natten, i ett ”efteråt”. Och vi vet ju att det som sägs och syns på natten är något annat än det som sägs och syns i dagsljus.

Jag tänker mig också: kärlek i teori och tanke, en slumpmässigt utvald person som objekt för detta. Kvinnan skannar av mannen i köket, tycks nöjd med det hon ser, men frågan är vad hon *känner*. Är hon inte mest ledsen? Varför skulle hon annars bli gråtfärdig av en hundvalp?

Sedan kan jag inte låta bli att känna sorg över de hinder stereotipa könsroller ställer upp. Hur länge skulle mannen och kvinnan behöva sitta i köket för att nå fram till varandra på riktigt?

Om jag nu ska *tycka* något så tycker jag att slutet är det bästa med hela novellen. Det får berättelsen att vrida sig bort och ut –

Sedan då? Vad händer när sista punkten är satt? Jag lämnar med varm hand över till Richard Furumo att svara: ”Läsaren kan utveckla denna tafla” (Almqvist 1998: 175).

Ramen finns ju där, och färgerna. Förmodligen går även motivet att ana. Men det viktiga är detta: det är inte avgjort.

Slut

Källor

Almqvist, C. J. L. (1998), *Samlade Verk 7* (Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band V–VII), utg. Bertil Romberg. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.

Bjelvehammar, B. (2015), ”Vardagens nära dramaturgi”, *Tidningen Kulturen*, 2015-09-01.

Bloom, H. (1973), *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press.

Davidsson, C. (1994), *En av dessa nätter: Berättelser*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Davidsson, C. (2008), ”Vad är det som säger att du inte redan älskar mig”, *Ordkonst*, Nr 4, s. 13-16.

Davidsson, C. (2015), *Höga berg, djupa dalar: Noveller*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Falkenland, C. (2008), *Vinterträdgården: Roman*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Pettersson, M. (2015), ”Med blick för detaljerna”, *Sydsvenskan*, 2015-10-29.

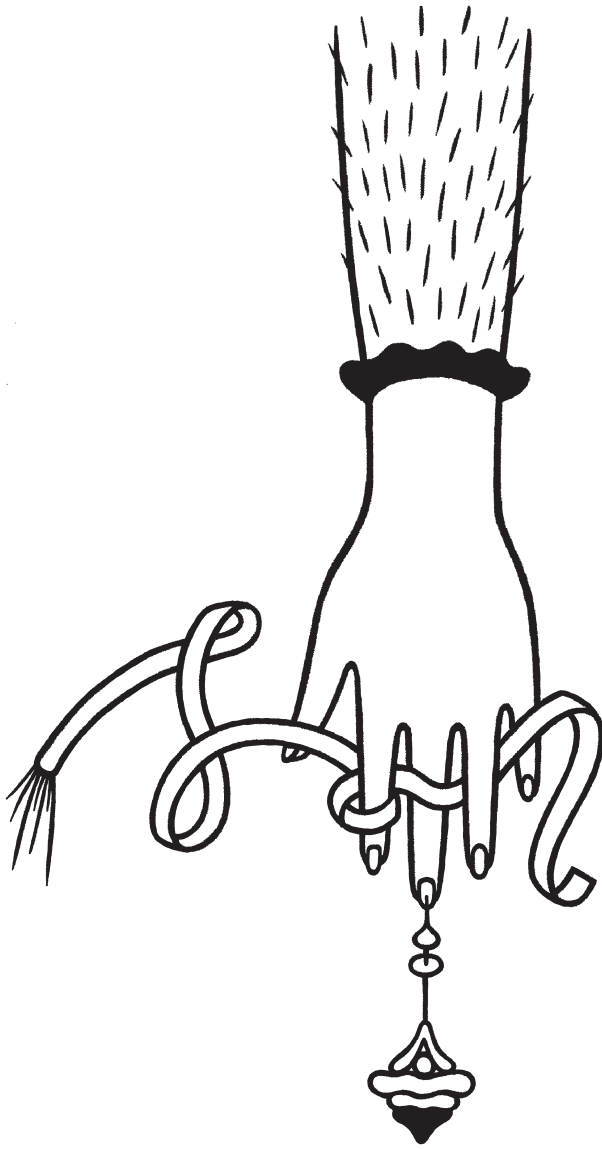
Romberg, B. (1993), *Carl Jonas Love Almqvist: Liv och verk*. Stockholm: Ordfronts förlag.

Höga berg, djupa dalar

Cecilia Davidsson
Höga berg, djupa dalar

Noveller · Albert Bonniers Förlag

**Vad är det som säger
att du inte redan
älskar mig**

En Metro satt klämd i porten och tre våningar upp stod ett fönster på vid gavel, ut strömmade en låt av Tomas Ledin – *blå, blå vindar och vatten* – och även dörren till lägenheten var öppen, det var bara att kliva på, mitt i natten.

Vem vet, tänkte hon.

Hallen var tom – tömd – sänar på en matta som låg hoprullad mot ena väggen. På samma vägg hängde en tavla med en solnedgång i grälla färger. *Lyssna till sommarnattens sång* ... Hon fortsatte in i vardagsrummet där musiken hade sin källa, förväntade sig att få se det som möjligtvis blivit kvar av festen: ett par, stillsamt vaggande på golvet med huvudena tätt ihop, förenade i en kyss. Men inget sådant. Bara en rymlig herrsko strandad mitt på parketten. Låten tog slut och det kom ingen ny. I tystnaden som följde kunde hon uppfatta andra ljud och hon lät sig ledas av dem, inga röster, bara ljud från någon form av stillsam aktivitet, via en smal korridor som utmynnade i ett litet kök mot gården och där: en man med fingrarna i munnen.

Mannen hukade över en tallrik med överbliven plockmat. Fat och skålar belamrade diskbänken och köksbordet

jämte skvättfyllda flaskor och kladdiga glas. På väggarna fler tavlor med nedåtgående solar som färgade himlarna överkligt röda.

»Hej«, sa hon.

Han höjde blicken, visade ingen förvåning, visade ingenting, medan han stoppade en salamiskiva i den redan välfyllda munnen. Han hade mörkt hår, bakåtstruket, och marinblå skjorta, finlemmade händer som blänkte av olja. Han tuggade mekaniskt med öppen mun medan han såg ut att begrunda något. Så sa han:

»En oliv, kanske?«

Ja, kanske, tänkte hon och satte sig på stolen mitt emot, snappade åt sig en oliv ur en avlång glasskål och sög in den mellan läpparna. Den kändes uppvärmd och var helt utan spänst.

I takt med att mannens intresse för henne ökade tuggade han allt långsammare.

»Vet du om att du är väldigt lik Tessy T?« sa han till slut.

Mycket hade hon fått höra, men inte just det.

»Väldigt lik faktiskt, trots att du är brunett. Tessy T är mycket ljusare. Ingen fullblodsblondin, men ljus.«

Han fyllde på med en blek och droppande kronärtskocka, torkade av munnen med handryggen.

»Samtidigt är ni som natt och dag. Ja, du förstår vad jag menar.«

»Nej, vad menar du?« sa hon och sträckte sig efter ett vinglas med rött grums i botten och fyllde det till hälften med vad som stod närmast: campari.

»Du är ju inte hon menar jag, men med rätt styling skulle du kunna uppträda som hon och tjäna pengar på

det. Som Elviskopiorna, det har ju blivit en industri i miljardklassen det där, och i ditt fall skulle det vara mer äkta eftersom ni lever båda två, du och Tessy T, medan Elvis är död sen länge och alla vet att kopiorna bara är kopior.«

Han gjorde en paus.

»Hon har väl inte dött nyligen, Tessy T?«

»Inte vad jag vet«, sa hon.

»Nej, det är klart att hon lever. Om hon inte ligger och dör just nu, på nåt lyxhotell, det vet vi inget om. Men you bet att vi skulle få veta i morgon.«

»Antagligen.«

»Om du var Tessy T skulle jag ... Ja, vad fan skulle man göra? Jag menar, tänk om man satt här mitt i natten och så plötsligt kommer *hon* in i köket ... Ett sånt läge får man inte sabba. Tro inte att jag är så dum att jag inte fattar att hon är människa hon med, hon både äter och skiter som vi andra, men visst är hon nåt mer än en ätande och skitande människa – en dröm, en jävligt sexig dröm.«

Hans blick irrade runt några sekunder någonstans mitt på henne.

»Ja du«, sa han sedan och petade ut något som fastnat i tänderna, något litet och rosafärgat, och knäppte i väg det med fingrarna.

»Du skulle inte göra det du nyss gjorde om hon var här«, sa hon.

»Va?«

»Du skulle inte grisa dig.«

Han skrattade.

»Riktigt! Men nu är ju inte Tessy T här så jag grisar mig bäst fan jag vill.«

»Och om hon var här?«

»Ja, då skulle jag koppla på stora charmen ... Nä, sånt har hon säkert nog av: charmörer och rövslickare. Jag tror hon skulle uppskatta en helt vanlig hygglig kille som bjuder på en kopp te. Har du sett *Notting Hill*?«

»Men helst av allt skulle du vilja knulla henne.«

»Riktigt! Men en kopp te duger också. Vi snackar ju Tessy T.«

Han sköt undan tallriken, synade henne oförblommerat i ansiktet.

»Alltså om du ... Nej.«

»Jo, säg.«

»Put a smile on your face. Det är allt jag vill säga.«

Hon skevade med munnen, och hon insåg att han verkligen trodde att hon försökte leverera ett riktigt leende.

»Din stackare«, sa han.

Din stackare. Hon lät orden vältra runt i kroppen.

»Jag vet vad som kan få dig att le!«

Med ens så ivrig, på det där oövervinneliga sättet. Hon kände igen det. När hon var yngre hade det varit näst intill livsviktigt för dem att få henne att le. Genom smicker, en rolig historia, lite killkill i midjan, eller en ren order: Ge mig ett leende!

»Du behöver inte ...«

Han reste sig upp och han var verkligen så lång som hon hade föreställt sig, säkert över en och nittio. Han fiskade upp en skrynklig servett från bordet och torkade av sig om händerna och försvann ut från köket. Vem vet, tänkte hon och tömde glaset med den rumsvarma camparin. Sekunden efter var den långa mannen tillbaka. Han hade något vitt och ulligt i famnen: en sovande hundvalp, inte större än hennes ena fot.

»Pudeln Pär«, sa han och la valpen i hennes knä. Hon fångade upp den i händerna, kände hur varm den var.

»Söt, va?«

När valpen började gny fick hon lust att gråta.

»Du är ju för fan hopplös.«

»Jag tror att den gärna skulle vilja fortsätta sova.«

»Du kan få den om du vill.«

»Jag är ingen hundmänniska.«

»Det kunde man ha gissat.«

Han lyfte upp valpen i nackskinnet och gick i väg. Kom visslande tillbaka, satte sig igen och studerade skålarna framför sig innan han bestämde sig för ytterligare en kronärtskocka.

»Vem är du, förresten? Vem känner du?« frågade han medan han tuggade.

»Anna, det var hon som tipsade mig.«

»Visst. Anna. Alla känner Anna.«

Du och jag, din gris, tänkte hon prövande, du och jag. Vad är det som säger att du och jag inte kan komma att älska varandra? Vad är det som säger att du inte redan älskar mig?

Han vred lite på sig, som för att bli kvitt ett obehag. Musklerna såg hårda ut under skjortan. Det stack upp lite svart hår vid kragen. Slät hals, perfekta öron.

»När du ser på mig så där ... Du påminner om nån.«

»Tessy T?«

»Äh, jag fattar inte var jag fick det där ifrån.«

Han sträckte sig bakåt i stolen, tog sig om magen. Mätt-naden verkade ha kommit som en obehaglig överraskning.

»Fy fan«, sa han och gäspade.

Hon stirrade in i hans blottade gap. *Min älskade*. Han

avbröt sin gäspning, som om han plötsligt hade fått in en fluga i munnen. Han var verkligen mottaglig, men inte på det sätt hon önskade.

»Ska du inte gå hem nu«, sa han. »Festen är slut, om man säger så.«

»Jo, det ska jag«, sa hon.

»Du kunde ju ha dykt upp tidigare«, sa han.

»Nej«, sa hon och reste sig från stolen och drog bort något som fastnat på undersidan av låret, en plastpåse.

God natt, min älskling.

»Ciao«, sa hon.

Han brydde sig inte om att svara, nickade bara. Hade fullt upp med matsmältningen. Och hon som inte var Tessy T lämnade köket efter att ha stoppat ytterligare en oliv i munnen. Inte för att hon var sugen på en oliv utan för att ha något att göra med tungan. Hon blev stående i hallen. Såg sig omkring medan hon gnagde och sög olivkärnan ren från kött. Ingen spegel. Det var lite konstigt. Så spände hon läpparna och sköt ut kärnan rakt i solnedgången. Det small till.

»Aj! Vad fan sysslar du med!« ropade han från köket.

Hon gick fram till tavlan och studerade hålet, som kanske alltid varit där, hur skulle hon kunna veta, och stoppade dit pekfingret, borrarade sig in. Han stönade högljutt. Försiktigt drog hon ut fingret. Hon hörde honom flämta, som efter en oväntad kraftansträngning. Hon såg nu att solen på tavlan snarare var på väg upp än ner, och i gryningsljuset blev allt så förtvivlat tydligt samtidigt som det fanns saker som bara försvann, suddades ut, och var mycket svåra, näst intill omöjliga, att i efterhand ens kunna föreställa sig.

”Ett universum av tecken”

Intertextuella relationer i femton svenska recensioner av Michel Houellebecqs *Underkastelse*

Erik Larsson

Inledning

Michel Houellebecqs roman *Underkastelse* gavs ut samma dag som den blodiga terroristattacken mot satirtidskriften *Charlie Hebdo* i Paris. Denna omständighet i kombination med det kontroversiella scenario romanen beskriver – ett muslimskt maktövertagande av Frankrike – ledde till att den fick enormt mycket uppmärksamhet i media. Ingrid Elam inleder sin recension av boken i *Ystads Allehanda* med att redogöra för dessa händelser för att sedan konstatera att det ”mycket tidigt blev [...] för sent att läsa romanen i ett annat ljus än det mörker som lägrade sig över Paris”.¹

I det följande är det emellertid inte romanen i sig som står i fokus, utan i stället de recensioner den givit upphov till i svenska dags- och kvällstidningar. Dessa ska studeras med avseende på de intertextuella relationer de rymmer.

Bakgrund

Termen kritik kan vara något besvärlig, inte minst eftersom den engelska motsvarigheten ”criticism” har en delvis annorlunda betydelse. Tomas Forser reder i boken *Kritik av Kritiken* ut begreppen något: ”När amerikaner och engelsmän skriver om ’criticism’ avser de inte *bara* det vetenskapliga studiet av litteratur. De kan också syfta på dagskritik. När vi talar om kritik syftar vi inte *bara* på litteraturkritik som dagstidningsanmälningar. Vi kan också avse polemik, essäistik, historieskrivning och den emancipatoriska vetenskap som ibland kallas ’kritisk teori’” (Forser 2002: 9). I det följande avses med termen litteraturkritik dagstidningsrecensioner (eller dags- och kvällstidningsrecensioner, eftersom studien inkluderar två texter ur kvällspressen) och inget annat. Andra typer av litteraturkritiska texter, till exempel de man hittar i tidskrifter, finns alltså inte representerade i det studerade materialet.

Litteraturkritiken som genre har i princip funnits lika länge som litteraturen själv. All form av diktning har alltid givit upphov till reaktioner, som sedan ventilerats i texter av olika slag. Litteraturkritiken som vi känner den i dag – det vill säga i form av dags- och

¹ Elam, Ingrid. ”Michel Houellebecq: ’Underkastelse’”. *Ystads Allehanda*. 2015-10-16. <http://www.ystadsallehanda.se> (2015-11-08).

kvällstidningsrecensionen – är emellertid en betydligt nyare företeelse. Denna växte fram i takt med dagspressens genombrott under det sena artonhundratalet, och definieras av Tomas Forser på följande vis: "En text om en annan text inskriven i massmediernas dramaturgiska krav och järnhårda lönelag. Stark eller svag är en sådan text alltid villkorad både av genrehistoriens formspråk och av journalistikens nu" (Forser 2002: 20). Sedan dess har den uppvisat ett antal olika tendenser över åren. Den första stora kursändringen kom på 50-talet, när recensenter inspirerade av den anglosaxiska nykritiken introducerade en delvis helt ny typ av litteraturkritik, vars fokus i mycket hög grad låg på textinterna relationer. Denna nya typ av litteraturkritik blev emellertid ganska snabbt ovidkommande. Vänstervridningen av det offentliga samtalet under 60- och 70-talet medförde i stället en mer socialrealistiskt inriktad kritik. Den politiskt medvetna kritiken kom dock att försvagas under 80-talet och framgent i takt med att en av postmodernistisk teori inspirerad litteraturkritik, med allt vad den innebar av ifrågasättande och dekonstruktion, slog igenom på tidningarnas kultursidor. De senaste tjugo, trettio åren har ett förändrat medielandskap i kombination med nyhistorisk, postkolonial och genusanalytisk teoribildning bidragit till en delvis ny slags litteraturkritik (Forser 2002: 77).

Intressant i sammanhanget är även det utrymme litteraturrecensionen ges i dags- och kvällstidningarna. Detta är långt ifrån konstant, utan har varierat tämligen kraftigt över tid. Forser skriver i *Kritik av Kritiken* att huvudartikeln i *Göteborgs-Postens* (GP) kulturdela på 60-talet ofta hade ett omfång av ungefär 9 000 tecken (Forser 2002: 73). Tjugo år senare, på 80-talet, är den genomsnittliga bokrecensionen ungefär hälften så lång. Vid millennieskiftet har tidningsrecensionernas storlek reducerats ytterligare. Forser skriver att normalstorleken år 2000 "är runt 4 000 tecken i DN rakt över genrerna, något mindre i GP" (Forser 2002: 83). Genomsnittlig längd på de femton recensioner som ligger till grund för föreliggande artikel är 3 900 tecken. Den trend av allt kortare recensioner som Forser skönjt under slutet av det föregående seklet tycks alltså ha avstannat (eller i varje fall ha avtagit) de senaste femton åren. Om det aktuella underlaget kan vidare noteras att det uppvisar relativt kraftiga variationer i fråga om omfång.²

Ämnet för artikeln – den moderna svenska litteraturkritiken – är mycket stort och har följaktligen genererat en mängd litteraturvetenskapliga texter. En synnerligen uttömmande översikt över den svenska litteraturkritiken sedan 1880 erbjuds i Per Rydén's bok *Domedagar: Svenska litteraturkritik efter 1880* (1987). I tjugosju kapitel analyserar Rydén såväl litteraturkritiken i sig – det vill säga på ett retoriskt plan – som de publicistiska och institutionella villkor som omgärdar den. Innehållsligt rymms allt från grundliga analyser av enskilda recensioner till redogörelser för viktiga strömningar och tendenser i svensk litteraturkritiks historia.

Ett annat centralt verk i ämnet är Tomas Forsers *Kritik av Kritiken* (2002), vars studieobjekt är det svenska 1900-talets litteraturkritik. Precis som i *Domedagar* granskas en rad olika aspekter av kritiken. I ett kapitel redogör Forser för några av de teoretiska perspektiv som anlagts för att analysera den kritiska texten. I ett annat diskuteras kri-

2 Recensionerna ligger i spannet 1 300 till 7 300 tecken.

tikens värderingssystem. Majoriteten av utrymmet är emellertid ägnat åt ett slags litteratursociologisk och pressteoretisk utredning av den svenska litteraturkritikens historia. Kritiken betraktas ur detta perspektiv i först hand som ett sociologiskt fenomen, det vill säga som en institution bland flera i en samhällelig kontext.

Dessa bägge verk ger en historisk överblick av den svenska litteraturkritiken sedan drygt hundra år tillbaka i tiden. Därtill finns ett flertal verk, som fokuserar enbart på en viss typ av recensioner. 1940-talets litteraturkritik analyseras grundligt i Mats Janssons *Kritisk Tidsspegel* (1998), vilken dessutom rymmer en intertextuell recensionsanalys. I avhandlingen *Svenska recensenter läser finska böcker* (1999) av Eva Herner studeras svenska recensioner av finska texter ur ett receptionsteoretiskt perspektiv. Även Herner tar upp recensionens intertextuella dimension, dock utan att anknyta till samma teoretiska tradition som Jansson. Ett tredje exempel är Rolf Yrlids avhandling *Litteraturrecensionens anatomi* (1972), i vilken den samlade Lagerkvist-receptionen analyseras utifrån frågor om form och värdekriterier.

Syfte

Litteraturkritiken kan precis som litteraturen studeras ur flera olika perspektiv. I artikeln *Kritiken som konstnär – konstnären som kritiker* i *Tidskrift för litteraturvetenskap* skriver Tomas Olsson att studiet av litteraturkritiken lite grovt kan delas in i två skilda problemfält: det institutionella och det retoriska. Medan det institutionella problemfältet i första hand rymmer sociologiska frågor, till exempel frågor kring professionalisering och kritikens publicistiska villkor, handlar det retoriska om litteraturkritiken som genre (Olsson 1998: 121). I föreliggande artikel analyseras samtliga dags- och kvällstidningsrecensioner av Michel Houellebecqs roman *Underkastelse* (2015) ur ett intertextuellt perspektiv. Det är den kritiska diskursen i sig (närmare bestämt dennas intertextuella dimension) som här är av intresse och studien kan därför sägas befinna sig inom det retoriska problemfältet, för att tala med Olsson.

Den kritiska texten är per definition intertextuell – i dubbel mening. För det första är den alltid en text om en annan text, det vill säga en form av metatext. För det andra, vilket Per Rydén påpekar i boken *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, är inplaceringen av den recenserande texten bland tidigare producerade texter en del av det kritiska uppdraget: ”Det ingår som en av de ofrånkomliga uppgifterna i det kritiska uppdraget att placera in en text bland de tidigare producerade. Det är truistiskt att konstatera att den uppgiften fullföljs. Det viktigaste måste vara att se hur det går till” (Rydén 1987: 342). Och det är just det – det vill säga att ta reda på hur inplaceringens gång till – som är målet med artikeln. Mina anspråk sträcker sig emellertid något längre än så, eftersom det intertextualitetsbegrepp som begagnas i analysen har en vidare innebörd än den gängse definitionen av termen. Artikeln syftar följaktligen inte enbart till att studera intertexternas kontextualiserande funktion, utan även till att frilägga och analysera alla former av intertextuella relationer i den kritiska texten. Centrala frågeställningar är således:

1. På vilket sätt använder sig kritikerna av intertextuella referenser i recensionerna?
2. Vilken funktion har dessa?
3. Vilka former av intertextuella relationer kan identifieras i recensionsmaterialet?

För att anpassa det innehållsliga omfånget till en rimlig nivå har intertexter introducerade av Houellebecq själv (vilka har kommenterats i varierande grad av recensenterna) lämnats utanför analysen.

Teori och metod

Två texter tjänar som teoretisk grund för studien: Gérard Genettes "Strukturalisme og litteraturkritik" och Michael Riffaterres "Litteraturkritikkens diskurs". Gemensamt för dessa två teoretiker är att de har sina rötter i den strukturalistiska skolan och att de båda i sina arbeten intresserat sig för litteraturkritiken, eller mer precist den litteraturkritiska diskursen. Genette baserar i texten "Strukturalisme og litteraturkritik" sina teorier på den strukturalistiske antropologen Claude Lévi-Strauss tankar om att en del sociala och kulturella fenomen kan liknas vid ett hobbyarbete.³ Genette parafraserar Lévi-Strauss, som i *The Savage Mind* skriver att hobbyarbetet "udøver sin aktivitet med instrumenter, der ikke, som f.eks. ingeniørens, er blevet skabt med henblik på denne aktivitet" (Genette 1970: 94) och vidare att dess regel alltid är att "arrangere sig med de til rådighed stående midler, og at indsætte de rester, der er fjernet fra de gamle strukturer, i nye strukturer" (Genette 1970: 94). Genette lånar alltså dessa grundläggande teorier och applicerar dem på kritiken, eftersom det enligt honom är möjligt att betrakta denna som ett slags hobbyarbete. Just litteraturkritiken sticker emellertid ut, i det att den – till skillnad från musik- och konstkritiken – begagnar sig av samma slags material som det objekt den ägnar sig åt: "litteraturkritikken taler det samme sprog som dens objekt: den er meta-sprog, sprog om et sprog" (Genette 1970: 95). Genette lyfter även fram den strukturalistiska föreställningen om att det inte finns något litterärt objekt, utan endast en litterär funktion, som växelvis kan inrymma och exkludera vilket skriftligt objekt som helst. Det som i stället skiljer litteraturkritiken ifrån andra litterära genrer är dess avledda karaktär, det vill säga dess speciella relation till objekttexten. Detta medför en kvantitativ underlägsenhet: "Adskillelsen mellem kritiker og forfatter består [...] i det kritiske materiales (litteraturen) sekundære og begrænsede karakter i modsætning til poesien eller romanens materiales ubegrænsede og primære karakter (universet)" (Genette 1970: 96). Genette menar emellertid att litteraturkritiken skiljer sig från romanen och poesin även på ett mer abstrakt plan: "Hvis forfatteren udspørger universet, udspørger kritikeren litteraturen, dvs. et univers af tegn" (Genette 1970: 97).

Genettes "Strukturalisme og litteraturkritik" ger förvisso en god inblick i den strukturalistiska litteraturteorins syn på kritiken och dess relation till övriga litterära genrer, men den säger inget konkret om intertextualitetens betydelse och funktion i den litte-

³ Lévi-Strauss introducerar i sammanhanget begreppet "bricolage", med vilket avses något som framställts med till buds stående material. Genette lånar sedan denna term i syfte att beskriva den litteraturkritiska diskursen.

raturkritiska diskursen. Det gör emellertid Michael Riffaterre i artikeln ”Litteraturkritikkens diskurs” och därför är det de teorier som presenteras i den som i första hand ligger till teoretisk grund för artikeln. I och med att Riffaterre precis som Genette företräder en strukturalistiskt orienterad litteraturteori tangerar hans text Genettes på flera punkter. Av utrymmesskäl har därför vissa passager av ”Litteraturkritikkens diskurs” lämnats därhän i följande redogörelse. Riffaterre inleder sin artikel med att deklarerera att det är ”kritik forstået som en speciel form for retorik og som metadiskurs” (Riffaterre 1994: 97) som är dess studieobjekt. Detta perspektiv medför att termen objekttext introduceras, med vilken den recenserade texten avses. Riffaterre hävdar vidare att den litteraturkritiska diskursen syftar till att frilägga objekttextens komplexitet. Detta genom att den säger samma sak som texten den skriver om, fast på ett betydligt mer komprimerat och mindre sofistikerat vis: ”som vi ved, er man som læser overhovedet ikke i stand til at identificere blot en enkelt trope eller figur, eller vurdere dens betydning, uden at man for det første er mere eller mindre bevidst om, at der findes en anden, enklere og mere forsimplet måde at sige det samme på” (1994: 98).

Hans grundläggande tes är att man när man som kritiker skriver om litteratur ”approprierer og udvikler [...] de former, man således kommenterer. Sprogbrugen i kritikken kan være en anden, men som hovedregel gælder en semantiske lighed” (Riffaterre 1994: 97) och att ”teksten [objekttexten, min anm.] determinerer i bogstavelig forstand det metasprog, der studerer den” (Riffaterre 1994: 98). Han menar att den kritiska diskursen tenderar att annektera metaforiken i den text den behandlar för att därigenom förlänas giltighet. Eftersom det i objekttexten alltid finns luckor innebär det kritiska uppdraget emellertid alltid extrapolering, det vill säga en form av vidarebeskrivning av objekttexten: ”og det er just dette, der ikke bliver sagt, som den kritiske procedure vil genskabe gennem en ekstrapolation fra den tekst” (Riffaterre 1994: 105). För att övertyga läsaren om att vidarebeskrivningen är riktig har kritikern ett viktigt verktyg, nämligen intertextualiteten, vilken enligt Riffaterre fungerar i tre faser: ”i undertrykkelsen af en del af en for fortælling eller et billede; i driften efter at genfinde en bortkommen del; og i det perspektiv man opretter for at finde denne del” (Riffaterre 1994: 107). Intertextualiteten kan till exempel anta formen av ett slags ”typologi over en eksemplarisk beretning eller over dramatiske situationer. Gennem sådanne samlinger af berømte teksteksempler (*topoi*) og *exempla* overfører den literære traditions autoritet til kritikerens læsning af en ny variant af typen – *topos* eller *exemplum* i den objekttekst der er genstand for analysen” (Riffaterre 1994: 108). En annan typ av intertextualitet representeras i citatet, vilket enligt Riffaterre förmedlar ”autoritet til de begivenheder, tanker eller følelser, som de omtaler, en autoritet der nu intertekstuelt videregives til de fysiske eller mentale begivenheder, teksten beretter om” (Riffaterre 1994: 109).

Metoden i artikeln baseras i hög grad på det tillvägagångsätt Mats Jansson begagnar sig av sin analys av Karl Vennbergs recension av Werner Aspenströms diktsamling *Skriket och tystnaden* i *Kritisk tidsspejel*. Recensionsmaterialet utgörs av samtliga svenska dags- och kvällstidningsrecensioner av Michel Houellebecqs roman *Underkastelse*,

vilka totalt sett är femton stycken. Ett urval av de intertexter och övriga intertextuella relationer som kan registreras i dessa femton texter redovisas och diskuteras i analysavsnittet, vilket är indelat utifrån de kategorier som Janson introducerar i samband med sin analys av Vennbergs recension. Dessa kategorier kommer att presenteras mer utförligt i samband med att de aktualiseras.

Analys

Trots att detta i all väsentlighet är en retorisk studie, finns anledning att inledningsvis redovisa några av de kontextuella omständigheter som omger det aktuella recensionsmaterialet. Till exempel att ett par av recensionerna har publicerats i fler än en tidning (Ingrid Elams recension, för att ta ett exempel, publicerades inte enbart i *Ystads Allehanda*, utan även i *Borås Tidning*, *Smålandsposten* och *Oskarshamns-Tidningen/Barometern*), och att en av de femton recensenterna (Kristoffer Leandroer i *Svenska Dagbladet*) dessutom varit ansvarig för den svenska översättningen av romanen.⁴

De i recensionsmaterialet registrerade intertexterna har i det följande indelats i två huvudkategorier: illustrativa intertexter och dolda intertexter. Dessa sönderfaller emellertid av naturliga skäl i ett antal underkategorier, för vilka redogörs under respektive underrubrik nedan.

Illustrativa intertexter

Med termen illustrativa intertexter åsyftas all form av explicit hänvisning till annan text. Denna typ av intertextualitet kan emellertid ha olika funktion och status i den kritiska diskursen, och har därför – efter Janssons modell – indelats i två underkategorier: historiskt-genetiska intertexter samt rent illustrativa intertexter. Jansson definierar dessa på följande vis: ”I det förra fallet innebär den intertextuella relation som upprättas i kritikertexten att objekttexten i något avseende har påverkats av den anförda texten, medan den senare relationen inte hävdar något reellt inflytande, utan enbart fyller en rent illustrativ funktion” (Jansson 1998: 84). Av de femton tidningsrecensioner som ligger till grund för utredningen saknar fyra stycken helt illustrativa intertexter.

Endast tre intertexter som är att klassificera som historiskt-genetiska har registrerats i de femton aktuella recensionerna. Två av dessa finnes i Leandroers anmälan i SvD. I en inskjuten bisats skriver han att den politiske expert som figurerar i romanen ”uppenbart [är] modellerad efter Prousts monsieur Norpois”.⁵ Valet av verb indikerar att Leandroer här inte talar om någon indirekt influens. Han tycks snarare mena att det är fråga om ett medvetet val av Houellebecq, att denne skapat sin politiske expert med monsieur Norpois i tankarna. Att Houellebecq är bekant med Prousts romansvit är givet (han har själv skrivit om den i bland annat genombrottsromanen *Elementarpartiklarna*).

4 Denna senare omständighet är värd att nämna eftersom att det inte är helt ovanligt att just översättningen kommenteras i recensioner av icke-svensk litteratur. Leandroers recension avser dock romanen på originalspråk – inte den egna översättningen.

5 Leandroer, Kristoffer. ”Houellebecq om Frankrikes muslimske president”. *Svenska Dagbladet*. 2015-01-12. (2015-11-08).

Den andra intertexten i Leandoers recension rör romanens stil. Han skriver om en formulering ur romanen att den ”ekar svagt av Lovecraft”.⁶ Att Leandoer associerar till just H.P. Lovecraft är ingen slump, eftersom Houellebecq debuterade litterärt med en bok om just denne amerikanske skräckförfattare. Detta verk, som på svenska fått titeln *H.P. Lovecraft. Emot världen, emot livet* (1991), fungerar dessutom som en viktig intertext i Leandoers recension, vilket jag kommer att återvända till längre fram i artikeln. Till skillnad från i fallet med Proust är det här emellertid inte tal om något uppenbart inflytande, utan endast om ett ”svagt” eko.

En tredje historiskt-genetisk intertext finner vi i Rasmus Landströms recension i *Arbetarbladet* (*ArB*). Landström skriver att ”föreställningen om ett Europa som tas över av ett expanderande islam [...] är hämtad från den rasistiska Eurabialitteraturen” och vidare att det inte är möjligt att ”tänka bort dess [Eurabialitteraturen, min anm.] inflytande på hans bok”.⁷ Som exempel på detta nämner han att bokens sista del inleds med ett citat av Ayatollah Khomeini: ”Om islam inte är politisk, är den ingenting alls”.⁸ Detta citat ligger, enligt Landström, helt i linje med Eurabialitteraturens föreställningar om islams storpolitiska ambitioner. Upprättandet av denna intertextuella relation får till följd att romanen tolkas (och kanske även värderas?) ur ett visst perspektiv.

För att svara på frågan huruvida det i det aktuella recensionsmaterialet förekommer ovanligt få historiskt-genetiska intertexter skulle krävas en studie som innefattade betydligt fler recensioner. Den enda tidigare studie som finns att jämföra med är Mats Janssons exempelanalys i *Kritisk Tidsspegel* men den rymmer som sagt endast en recension. Att två av de tre intertexterna av detta slag som trots allt förekommer återfinns i en recension torde i vilket fall kunna betraktas som anmärkningsvärt. Kanske ligger förklaringen i att Leandoer i och med sin roll som översättare fick en djupare inblick i Houellebecqs författarskap och därför blev mer hågad att hävda kausala samband.

Som tidigare nämnts rymmer elva av de femton recensionerna minst en illustrativ intertext. Av dessa elva refererar åtta stycken till en eller fler av Houellebecqs tidigare texter. Varje enskild text ur hans bibliografi (om man bortser från noveller och andra kortare texter) omnämns minst en gång i det analyserade recensionsmaterialet. Romanen *Plattform* (2001) är den text flest recensenter refererar till.⁹ I detta avsnitt kommer jag inledningsvis koncentrera mig på referenser och hänvisningar till texter av Houellebecq, för att sedan gå vidare och analysera övriga intertexter.

H.P. Lovecraft. Emot världen. Emot livet, Houellebecqs första bok, fungerar som jag tidigare varit inne på som en viktig intertext i Leandoers anmälan i *SvD*. Debutboken var enligt Leandoer ”Houellebecqs sätt att introducera sig själv och sin livssyn”.¹⁰ Den var ett manifest, en programförklaring, och det är i ljuset av de tankar som presenteras i den han läser *Underkastelse*. Det handlar något förenklat om att litteraturens uppgift är

6 Leandoer. ”Houellebecq om Frankrikes muslimske president”.

7 Ibid.

8 Ibid.

9 Ingrid Elam i *Ystads Allehanda*, Crister Enander i *Helsingborgs Dagblad*, Rasmus Landström i *Arbetarbladet*, Jenny Högström i *Dagens Nyheter* samt Tua Korsström i *Hufvudstadsbladet*.

10 Leandoer. ”Houellebecq om Frankrikes muslimske president”.

att "erbjuda ett alternativ till livet i alla dess former".¹¹ Sett ur det perspektivet är Houellebecqs romaner iscensatta alternativ, oavsett om det gäller sexturism, kloning – eller som i det här fallet – total underkastelse. Som vi ska se längre fram är det en tolkning Leandoer inte är ensam om.

Medan Houellebecqs debutroman – *Konkurrens till döds* (1994) – endast nämns en gång och i förbigående, refereras det i recensionsmaterialet desto flitigare till *Elementarpartiklarna* (1998), hans andra roman i ordningen. I en längre anmälan i *Hufvudstadsbladet* skriver Tua Korsström att det bakom raseriet döljer sig "en romantiker och en känsluskildrare".¹² Den misogyne mannens förälskelse i en av honom föraktad medelålders kvinna är enligt Korsström ett återkommande tema i Houellebecqs romaner. Denna kärlek slutar emellertid alltid olyckligt: "Den mogna generösa kvinnan dör, massakreras eller bara försvinner i likhet med den svekfulla modersfiguren i 'Elementarpartiklarna'".¹³ Denna vidarebeskrivning – extrapolering – av objekttexten, förlänas auktoritet genom den intertextuella relation som här upprättas.

Ett betydligt mer uttalat tema i romanen är islam. Det är ett tema som Houellebecq skrivit om tidigare, bland annat i romanen *Plattform*. Det är därför inte överraskande att det är just den texten som flest recensenter väljer att referera till. I *Arbetarbladet* skriver Rasmus Lindström att det inte är "första gången Houellebecq skriver om hoten från islamismen. Redan i romanen 'Plattform' (2001) fick Michel [...] sitt kontor söndersprängt av radikaliserade muslimer".¹⁴ Även i Ingrid Elams recension i *Ystads Allehanda* tas de islamkritiska tendenserna i *Plattform* upp. Elam hävdar emellertid att dessa tendenser inte alls är lika centrala i *Underkastelse*: "Hur islamofob han än kan ha framstått i sin tidigare roman 'Plattform', är han i 'Underkastelse' inte ute efter islam i första hand".¹⁵ Jenny Högström är inne på samma linje i sin anmälan i *Dagens Nyheter (DN)*. Högström skriver att *Underkastelse* visserligen är en roman helt i Houellebecqs stil, men att en sak definitivt är annorlunda: "där exempelvis Michel i *Plattform* var regelrätt islamofob, är protagonisten Francois i 'Soumission' [...] betydligt mindre rabiat".¹⁶ Dessa tre exempel illustrerar hur en och samma intertext kan användas i flera syften. Medan Landström refererar till *Plattform* i syfte att placera in den recenserade romanen i en tradition av islamkritiska texter, är avsikten hos Elam och Högström den motsatta, det vill säga att lyfta fram det komplexa och tvetydiga i den aktuella romanen.

Jenny Högström refererar dessutom till *Refug* (2005), Houellebecqs fjärde roman. I det fallet är det emellertid inte fråga om någon tematisk parallell, utan om en värderande jämförelse. Högström skriver att Houellebecq i *Underkastelse* "fångar upp ett samtids-trauma och drar det till sin spets på ett mycket mer övertygande sätt än i exempelvis

11 Ibid.

12 Korsström, Tua. "När Frankrike blev muslimskt". *Hufvudstadsbladet*. 2015-10-29. <http://hbl.fi> (2015-11-08).

13 Ibid.

14 Landström. "Ny bok: Extremt provocerande – om ett Frankrike med sharialagar".

15 Elam. "Michel Houellebecq: 'Underkastelse'".

16 Högström, Jenny. "Michel Houellebecq: 'Soumission'". *Dagens Nyheter*. 2015-01-12. <http://www.dn.se> (2015-11-08).

'Refug'". Crister Enander jämför även han i sin recension i *Helsingborgs Dagblad* (HD) den aktuella romanen med Houellebecqs tidigare produktion. Den slutsats han drar är dock en helt annan:

Jämför man "Underkastelse" med någon av Houellebecqs tidigare böcker, till exempel "Elementarpartiklar" [sic] och "Plattform", så framstår den som skriven av en författare som mer eller mindre tröttnat på att spela sin trista roll som aggressiv gycklare. Han framstår mest av allt som uppgiven och uttråkad.¹⁷

Intertexterna i dessa två fall är inte intressanta i sig, utan fungerar här endast som exempel på tidigare texter av Houellebecq. Det är med Houellebecqs samlade litterära produktion *Underkastelse* jämförs.

Ett liknande helhetsgrepp på författarskapet, fast i ett annat syfte, tas av flera recensenter. I *YA* skriver Ingrid Elam att "scenariot är som det brukar vara hos Houellebecq: Den verklighet han skildrar är bara ett kort steg bortom den vi kan känna igen, lite överdriven bara, som det blir när en tendens dras ut till sin yttersta konsekvens".¹⁸ Sydsvenskans recensent Thomas Steinfeld ser i Houellebecqs författarskap en tradition av utopier och exemplifierar med *Elementarpartiklarna* och *Kartan och Landskapet*.¹⁹ Ett tredje exempel är Tua Korsströms recension i *HB*, vilken rymmer ett slags sammanfattning av Houellebecqs fyra senaste romaner. Syftet med sammanfattningen är att illustrera riktigheten i recensentens tes, som är att "Houellebecqs stora tema är västerlandets kris och i dess fotspår den västerländska mannens och kvinnans oförmåga att mötas".²⁰ Här är det inte objekttexten som extrapoleras, utan hela författarskapet.

Som vi sett ovan finns det i recensionsmaterialet relativt gott om referenser och hänvisningar till tidigare texter av Houellebecq. Per Rydén skriver i *Domedagar*, apropå den svenska Kerstin Ekman-receptionen under sjuttioalet, att författare som fått sitt stora genombrott (vilket man med fog kan hävda att Houellebecq har) i högre grad än andra kritiserats och värderas utifrån interna jämförelser.²¹ Denna Rydéns tes tycks vara giltig i fallet med den svenska receptionen av *Underkastelse*. Det innebär emellertid inte att det i de aktuella recensionerna saknas externa jämförelser och referenser till texter skrivna av andra diktare. Som vi ska se i det följande rymms i recensionsmaterialet hänvisningar till texter från en rad olika nationer och tidsperioder.

Bland dessa finns en intertext som fler än en recensent refererar till. Det rör sig i de fallen om den nya och något diffusa genren Eurabialitteratur. Som vi sett i ett tidigare avsnitt hävdar Rasmus Landström i sin anmälan i *ArB* att denna litterära subgenre utövat ett visst inflytande på Houellebecqs roman. Ifrågavarande intertext fyller emellertid ytterligare en funktion i Landströms text: den fungerar som ett slags utgångspunkt för hela

17 Enander, Christer. "Narren som har tappat bjällrorna". *Helsingborgs Dagblad*. 2015-10-16. <http://www.hd.se> (2015-11-08).

18 Elam. "Michel Houellebecq: 'Underkastelse'".

19 Steinfeld, Thomas. "I islamska republiken Frankrike". *Sydsvenskan*. 2015-01-09. <http://www.sydsvenskan.se> (2015-11-08).

20 Korsström. "När Frankrike blev muslimskt".

21 Rydén. *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, s. 419.

recensionen. Han inleder nämligen sin anmälan med att redogöra för den diskussion i den litterära offentligheten som omgärdade utgivningen av boken:

När Michael Houellebecqs roman "Underkastelse" kom på franska förra året [sic] höll världen andan. Houellebecqs roman, sades det, skildrade ett samtida Frankrike där Muslimska broderskapet hade kommit till makten, där kvinnorna hade lämnat arbetsmarknaden och sharialagar införts. [...] Kritikerna kunde dock pusta ut. "Underkastelse" var ingen rasistisk hatskrift utan en välskriven dystopi. Inom den franska kritikerkåren var det ingen som beskrev boken som en islamofobisk skrift och ingen kallade den "Eurabialitteratur" (som flera befarade att den var).²²

Denna kontextualiserande inledning föranleder frågan "Men kom Houellebecq lite väl lätt undan? Det frågar jag mig när boken nu finns att läsa på svenska",²³ kring vilken fortsättningen av recensionen kretsar. Bland annat drar Landström en indirekt parallell mellan *Underkastelse* och Anders Behring Breiviks manifest *2083 – A European Declaration of Independence* när han skriver att det var just det scenario som Houellebecq målar upp sin roman som Breivik utgick ifrån i sin hatskrift. Han är dock tydlig med att påpeka att det i övrigt inte föreligger något ideologiskt släktskap texterna emellan. Svaret på den inledande frågan tycks bli: nej, Houellebecq kom inte för lätt undan. Utan att vara lika central har samma intertext en i princip identisk funktion i Anders Sjögrens recension i *Västerbottens-Kuriren*. Precis som sin kritikerkollega på *Arbetarbladet* hänvisar Sjögren till Eurabialitteraturen i syfte att illustrera de spekulationer som florerade veckorna innan romanen gavs ut: "Upplagt för den riktiga stjärnmännen som skulle få provokatörer som Lars Vilks att framstå som branschens småhandlare; nu skulle en etablerad författare bidra till den så kallade Eurabien-litteraturen [...] Nu ... blev det inte så."²⁴

Romanens huvudperson, den desillusionerade litteraturprofessorn François, frammanar associationer till andra litterära figurer hos två av de femton recensenterna. Nils Forsberg beskriver honom i sin recension i *Expressen* som "en ofräsch släkting till Mersault i Albert Camus 'Främlingen'".²⁵ Forsberg tillägger dock att François, till skillnad från Mersault, aldrig skulle komma sig för att skjuta någon, just eftersom han är en i raden av Houellebecqs livströtta och halvt apatiska romanfigurer. *Dala-Demokraten*s recensent Tony Samuelsson liknar i stället Houellebecqs protagonist vid huvudpersonen i J.M. Coetzee's *Onåd*: "Han är inte helt olik JM Coetzee's litteraturprofessor i *Onåd*, en roman om huvudpersonens själviska utnyttjande av unga kvinnor. Coetzee tvingar dock sin professor att vakna upp i samtiden och ta ansvar för sina handlingar. En sådan tydlig sensmoral skulle aldrig falla Houellebecq in".²⁶ Precis som Forsberg är han noga med

22 Landström. "Ny bok: Extremt provocerande – om ett Frankrike med sharialagar".

23 Ibid.

24 Sjögren, Anders. "Osannolikt trovärdigt". *Västerbottens-Kuriren*. 2015-10-18. <http://www.vk.se> (2015-11-08).

25 Forsberg, Nils. "Ett liv på knä hos Michel Houellebecq". *Expressen*. 2015-01-12. <http://www.expressen.se> (2015-11-08).

26 Samuelsson, Tony. "Allt och alla är utbytbara". *Dala-Demokraten*. 2015-10-30. <http://www.dalademokraten.se> (2015-11-08).

att poängtera att liknelsen endast är partiellt giltig. Däri ligger det gemensamma i dessa två exempel. Både Samuelsson och Forsberg tycks vilja framhäva det typiskt houellebecqska i François person genom att peka på den diskrepans deras jämförelser trots allt rymmer.

Som sades inledningsvis varierar antalet intertextuella hänvisningar i recensionsmaterialet ganska kraftigt. Flitigast i att referera till andra texter är Tua Korsström, vars recension i *Hufvudstadsbladets* allt som allt inrymmer ett tiotal illustrativa intertexter. Av dessa har de som avser Houellebecqs tidigare texter diskuterats tidigare i detta avsnitt. Av de övriga lyfts två titlar – George Orwells *1984* och Aldous Huxleys *Brave New World* – fram i samband med en redogörelse för hur romanen mottogs i hemlandet.²⁷ De har alltså introducerats i ett tidigare skede av den intertextuella process som ifrågavarande recension är del av. Dessa två jämförelser förblir emellertid i princip okommenterade i Korsströms text. En av titlarna upprepas dock i alluderad form i recensionen, vilket avhandlas i artikelns nästkommande avsnitt. Desto mer intressant är i stället referensen till Jonathan Swift och dennes *A Modest Proposal*: ”Man vet aldrig var man har Houellebecq. I sin skoningslösa människo- och samhällsanalys tar han till samma drastiska medel som biskop Jonathan Swift i dennes ryktbara ’Ett anspråkslöst förslag’. Swifts grymma ironi fick hans belackare att kasta sig över honom i stället för de företeelser han gisslade. Detsamma har gång på gång hänt Houellebecq”.²⁸ Jämförelsen ovan är intressant eftersom recensenten med den vill mena att det finns beröringspunkter mellan Swift och Houellebecq i två avseenden. För det första i det mod och i den totala respektlöshet inför den goda tonen som de båda uppvisar i respektive text. För det andra i den oförståelse de bägge mötts av.

De två sista intertextuella referenserna som här ska avhandlas rör beskrivningen av islam i romanen. Följande passus är hämtad ur Thomas Steinfelds recension i *Sydsvenskan*:

Den behöver inte vara den dummaste av alla religioner, så som Michel Houellebecq själv en gång påstod, men den behöver inte heller vara den klokaste och vänligaste [...] Den islamska religionen, så som Michel Houellebecq framställer den i ”Underkastelse”, är en udda blandning av ”Tusen och en natt” och den turkiske predikanten Fethullah Gülens läror – och eftersom den är så uppenbarligen påhittad duger den knappast som motbild till västvärldens självvållade undergång.²⁹

Till att börja med kan fastslås att ”Fethullah Gülens läror” är en i sammanhanget ovanligt smal referens (definitivt den smalaste i det aktuella recensionsmaterialet), och man kan fråga sig hur många av *Sydsvenskans* läsare som känner till Fethullah Gülen och dennes religiösa läror. Hänvisningen till sagosamlingen *Tusen och en natt* tycks i sammanhanget tjäna syftet att peka på just det sagoartade och orealistiska i Houellebecqs skildring av islam. Mer subtilt skulle även en kritik mot vad recensenten anser vara en alltför mytologiserad och förenklad världsbild kunna läsas in i denna senare referens.

27 Korsström. ”När Frankrike blev muslimskt”.

28 Ibid.

29 Steinfeld. ”I islamska republiken Frankrike”.

För denna tolkning finns emellertid inget explicit stöd i texten. Steinfeld är i vilket fall som helst tydlig i sin dom. Denna dom gäller emellertid endast romanens framställning av islam och han är inte sen med att påpeka att *Underkastelse* samtidigt har sina förtjänster (dock inte utan reservationer): "Över långa sträckor är romanen rolig att läsa, men nöjet gäller de udda idéerna, de sneda vinklarna och den fullständiga respektlösheten gentemot alla slags 'värden'. Nöjet gäller inte polemiken."³⁰

Sammanfattningsvis kan konstateras att rent illustrativa intertexter förekommer i majoriteten av de studerade recensionerna. Skälen till varför man väljer att referera till andra texter har emellertid visat sig vara högst varierande. Bland annat används denna form av intertextualitet i jämförande (som i Nils Forsbergs liknelse av François vid Mersault i Albert Camus *Främlingen*), kategoriserande (som i Ingrid Elams redogörelse för Houellebecqs samlade texter), kontextualiserande (som i Rasmus Landströms hänvisning till Eurabialitteraturen och den livliga debatt som omgav utgivningen av romanen), beskrivande (som i Kristoffer Leandoers referens till H.P. Lovecraft) och värderande (som i Thomas Steinfelds parallell till sagosamlingen *Tusen och en natt* avseende Houellebecqs framställning av islam) syften. I slutskedet av analysen aktualiserades en intressant fråga som det tidigare inte funnits anledning att ta upp, nämligen den om vilka förkunskaper recensionsläsaren kan förväntas ha. Det är emellertid ett i första hand sociologiskt spørsmål och har därför lämnats därhän.

Dolda intertexter

Med termen dolda intertexter avses här all slags implicit intertextualitet. Det kan röra sig om den typ av imitation som Riffaterre menar karakteriserar den kritiska diskursen, men i kategorin ryms även anspelningar, allusioner och textimmanenta relationer, det vill säga den kritiska texten i sig.³¹ Just eftersom dessa intertexter är dolda kan ingen garanti för att samtliga har identifierats ges. Men i och med att artikelns avsikt inte är att registrera varenda intertext i det relativt omfattande recensionsmaterialet, utan endast analysera ett urval av dessa, borde detta inte kunna anses vara något problematiskt. I det följande kommer först ett par allusioner/anspelningar och sedan en rad exempel på hur den kritiska texten lånar form- och stildrag ur objekttexten att avhandlas.

När Ingrid Elam i sin recension i *Ystads Allehanda* skriver att "de territorier Houellebecq ritar kartor över är inte huvudsaken"³² vet den som kan sin Houellebecq att det är en allusion på hans roman *Kartan och landskapet* (2010). Elams stilistiska grepp skulle mycket väl även kunna förklaras utifrån Riffaterres teori om att kritikertexten tenderar att låna och vidareutveckla det bildspråk den studerar i objekttexten. Intressant är här att den aktuella metaforen inte här hämtad ur objekttexten utan ur en av Houellebecqs tidigare texter. Principen är dock densamma. En liknande allusion fast på en annan text finner vi i Tua Korsströms recension i *Hufvudstadsbladet*: "Houellebecq ersatte helt sonika sina dekadenta individer med klonade varelser i ny skön värld och fortsatte att

30 Ibid.

31 Jansson. *Kritisk tidsspegel*, s. 84.

32 Elam. "Michel Houellebecq: 'Underkastelse'".

klona mänskligheten i romanen *Refug*".³³ *Du sköna nya värld* är den svenska titeln på Aldous Huxleys roman *Brave New World*, vilken som vi tidigare sett förekommer som en illustrativ intertext i recensionen. Att just denna text alluderas får därmed sin förklaring. Att det över huvud taget refereras till *Brave New World* i samband med kritiken av *Underkastelse* kan givetvis förklaras genom att peka på det gemensamma i den dystopiska tematiken. Jag tror emellertid att det finns en annan minst lika giltig förklaring, nämligen att Huxleys roman fungerar som en viktig intertext i *Elementarpartiklarna*. Det vill säga att den intertextuella hänvisningen är betingad – och i och med det auktoriserad – av en intertextuell relation i en av Houellebecqs tidigare texter.

Per Rydén tangerar såväl Genettes som Riffaterres teorier när han i *Domedagar* skriver att "lyrikrecensenten arbetar likaväl som sina kritikerkollegor med texter och däribland även med sådana textelement, som är lånade eller åtminstone påverkade av den diktare han uppehåller sig vid".³⁴ Mats Jansson är inne på samma spår i *Kritisk Tidsspegel* i vilken han fastslår att: "litteraturkritiken kan [...] beskrivas som en fundamentalt parasitär diskurs".³⁵ Han tillägger emellertid att den kan begagna sig av material även från andra källor än den aktuella objekttexten, till exempel från en annan recension eller tidningsartikel. I sin recension i *Dala-Demokraten* från den 30 oktober 2015 beskriver Tony Samuelsson François liv som "inplastat". Detta ordval blir intressant mot bakgrund av att det ett par veckor tidigare (16 oktober) i *Dagens Nyheter* publicerades en artikel av Aris Fioritos med titeln "Konsten att beskriva livet som inplastad migrän". Huruvida detta är ett slumpmässigt sammanträffande eller ej är visserligen omöjligt att svara på. Klart är i alla fall att adjektivet inplastad är en relativt ovanlig metafor och att det av den anledningen är anmärkningsvärt att den under en kort tidsperiod förekommer i två skilda texter på samma ämne.

Två exempel på hur kritikertexten tenderar att imitera objekttexten – på flera plan – får avrunda analysen. Det första är taget ur Andreas Sjögrens recension i *Västerbottens-Kuriren*: "Houellebecq är på sitt allra bästa berättarhumör, blandar högt och lågt, trilskande mikroågsugnar och avlopp med klosterinteriörer och islams fem pelare och, förstås, huvudets högflygande [sic] teoribildningar med underlivets jordnära bestyr".³⁶ Det intressanta med citatet ovan är att Sjögren själv iscensätter det han kommenterar, det vill säga att blanda det höga med det låga. Detta sker därtill både på ett semantiskt och syntaktiskt plan. Följande stycke ur Jenny Högströms recension är påfallande likt Sjögrens passus ovan: "Och när det partikulära korsar det generella med ofelbar tajming, som när en historisk händelse som presidentsvalsdebatten 2022 störs av en tjutande mikroågsugn, då är Houellebecq faktiskt i sitt esse".³⁷ Här är förvisso den trilskande mikroågsugnen utbytt mot en tjutande dito, men dessa två exempel illustrerar med all önskvärd tydlighet riktigheten i Riffaterres tes om att den som skriver om litteratur "ap-

33 Korsström. "När Frankrike blev muslimskt".

34 Rydén., *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, s. 342.

35 Jansson. *Kritisk tidsspegel*, s. 94.

36 Sjögren. "Osannolikt trovärdigt".

37 Högström. "Michel Houellebecq: 'Soulmission'".

proprierer og udvikler [...] de former, man således kommenterer. Sprogbrugen i kritikken kan være en anden, men som hovedregel gælder en semantiske lighed" (Riffaterre 1994: 97).

Sammanfattning

Målet med artikeln har varit att svara på de frågeställningar som formulerades inledningsvis. Gällande vilken funktion de intertextuella referenserna har i den kritiska texten är svaret att det är högst varierande. Den historiskt-genetiska intertexten har som namnet anger en i första hand förklarande funktion, det vill säga att hävda något slags kausalitet. Därtill kommer de rent illustrativa intertexterna, vilka har visat sig kunna användas i en rad olika syften: för att jämföra, för att beskriva, för att värdera, för att kategorisera samt för att kontextualisera. Sammantaget har alltså sex huvudsakliga användningsområden kunnat urskiljas.

Gällande artikelns tredje frågeställning kan konstateras att det recensionsmaterialet i allra högsta grad gör att finna stöd för de intertextuella relationer som enligt Riffaterre karakteriserar den litteraturkritiska diskursen.

Källförteckning

Recensionsmaterialet

- Bergqvist, Martin (2015), "Medlöperiet och maktens korruption". *Norrbottens-Kuriren*. 2015-10-30. <http://www.kuriren.nu> (2015-11-08).
- Ekenberg, Kristian (2015), "Gapskrattframkallande satir". *Dalarnas Tidningar*. 2015-10-16. <http://www.dt.se> (2015-11-08).
- Elam, Ingrid (2015), "Michel Houellebecq: 'Underkastelse'". *Ystads Allehanda*. 2015-10-16. <http://www.ystadsallehanda.se> (2015-11-08).
- Enander, Christer (2015), "Narren som har tappat bjällrorna". *Helsingborgs Dagblad*. 2015-10-16. <http://www.hd.se> (2015-11-08).
- Eriksson, Maria (2015), "Trovärdigheten känns bortglömd". *Norran*. 2015-11-03. <http://norran.se> (2015-11-08).
- Forsberg, Nils (2015), "Ett liv på knä hos Michel Houellebecq". *Expressen*. 2015-01-12. <http://www.expressen.se> (2015-11-08).
- Frändén, Johanna (2015), "Islam tar makten". *Aftonbladet*. 2015-01-16. <http://www.aftonbladet.se> (2015-11-08).
- Högström, Jenny (2015), "Michel Houellebecq: 'Soulmission'". *Dagens Nyheter*. 2015-01-12. <http://www.dn.se> (2015-11-08).
- Korsström, Tua (2015), "När Frankrike blev muslimskt". *Hufvudstadsbladet*. 2015-10-29. <http://hbl.fi> (2015-11-08).
- Landström, Rasmus (2015), "Ny bok: Extremt provocerande – om ett Frankrike med sharialagar". *Arbetarbladet*. 2015-10-16. <http://www.arbetarbladet.se> (2015-11-08).
- Leandoer, Kristoffer (2015), "Houellebecq om Frankrikes muslimske president". *Svenska Dagbladet*. 2015-01-12. (2015-11-08).

- Samuelsson, Tony (2015), "Allt och alla är utbytbara". *Dala-Demokraten*. 2015-10-30. <http://www.dalademokraten.se> (2015-11-08).
- Sjögren, Anders (2015), "Osannolikt trovärdigt". *Västerbottens-Kuriren*. 2015-10-18. <http://www.vk.se> (2015-11-08).
- Steinfeld, Thomas (2015), "I islamska republiken Frankrike". *Sydsvenskan*. 2015-01-09. <http://www.sydsvenskan.se> (2015-11-08).
- Wilhelmsson, Johan (2015), "Västerlandet går under med gott humör". *Norrköpings Tidningar*. 2015-10-22. <http://www.nt.se> (2015-11-08).

Övriga källor

- Fioritos, Aris (2015), "Konsten att beskriva livet som inplastad migrän". *Dagens Nyheter*. 2015-10-16. <http://www.dn.se> (2016-01-05).
- Forser, Tomas (2002), *Kritik av Kritiken*. Gråbo: Bokförlaget Anthropos AB.
- Genette, Gérard (1970), "Strukturalisme og litteraturkritik". I Madsen, Peter (red.). *Strukturalisme: En Antologi*. Köpenhamn: Rhodos.
- Herner, Eva (1999), *Svenska recensenter läser finska böcker: En studie i receptionen av finsk prosa, översatt på 1960-talet*. Uppsala.
- Houellebecq, Michel (2015), *Underkastelse*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Jansson, Mats (1998), *Kritisk tidsspegel*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.
- Olsson, Tomas (1998), Kritiken som konstnär – konstnären som kritiker. *Tidskrift för litteraturvetenskap* no. 3-4: 121-132.
- Riffaterre, Michael (1994), "Litteraturkritikkens diskurs". *Ny Poetik* no. 3: 97-110.
- Rydén, Per (1987), *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*. Lund.
- Yrliid, Rolf (1972), *Litteraturrecensionens Anatomi*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.

Applicability of quantitative techniques in studies of colonialism: Towards addressing questions of subjectivity

Ambe Njoh

Introduction

As an area of scholarly inquiry, studies on colonialism possess more than historical value. They provide a sound basis for understanding contemporary dynamics and predicting the future trajectories of development initiatives in erstwhile colonized polities. However, the time-tested methods and techniques for undertaking work of this genre are not contained within the toolkit of traditional history scholars. Rather, they constitute part of the apparatus of the emerging subfield of quantitative history. This latter “involves the use of numeric data—or other evidence that can be counted—as a primary source for analysis and interpretation” (History Matters, online para. 1). While quantitative methods and techniques have actually been employed in practice (see e.g., Njoh 2012; Fox 2013), no effort has been made to provide some guidelines as to when and how to use them. Consequently, there is a glaring gap in knowledge of the utility and applicability of these very useful methods and techniques in historical studies. My main objective in this article is to contribute to efforts addressed to closing this lacuna.

I proceed in the following order. Initially, I provide some background information on the history of quantitative history. Then, I advance a case for the use of quantitative techniques and analysis in colonial and post-colonial studies. Next, I highlight some of the major barriers to quantitative research in these studies. Following this, I draw on some of my own works to illustrate the strengths of employing quantitative methods and commensurate techniques to analyze historical data. I end the article with some concluding remarks.

Quantitative versus qualitative approaches to research

It is often tempting to consider the use versus non-use of numbers as the distinction between quantitative and qualitative research. Yet, the mere appearance of numbers—as say, dates, population size, geographic area, and quantifiable demographic features—in a study does not necessarily make it quantitative. What distinguishes a quantitative study from its qualitative alternative is the manner in which its numerical attributes or data are presented and/or manipulated. For instance, a study that presents casualty statistics on natural disasters for a certain period qualifies as qualitative. It becomes quantitative once it attempts to show how and why the statistics differ from one period to another.

Thus, what makes a study quantitative is not simply the simple use of numeric data. Rather, it is the manner in which the data are manipulated that makes it quantitative or not. Numeric data come in many forms, shapes and sizes. These may be data that were originally collected in quantitative form, such as the size of the population, families, houses, building plots, and streets in a certain city for a specific period. They may also be data that were initially in nominal or ordinal form. The techniques that can be summoned for such research range from those calling for no more than rudimentary proficiency in mathematics, to those requiring sophisticated mathematical skills.

However, it is necessary to mention that the quantitative-qualitative distinction is ambiguous on two fronts, the measurement and the ontological (cf. Howe 1988). In the former instance, data are qualitative if they fit a categorical measurement scale, and are quantitative if they fit an ordinal, interval or ratio scale. In the latter instance, data are qualitative if they incorporate values, beliefs, and intentions—in other words, if they are ‘intentionalist’. Conversely, the data are quantitative if they are ‘non-intentionalist’.

Quantitative history: background

The use of quantitative techniques in historical studies is not entirely new. The *Annales* School in France is noted for its efforts to promote such studies during the pre-World War I era. Prior to that, in 1893, an American, Frederick Jackson Turner, had undertaken a rigorous analysis of the U.S. population census of 1890 under the caption, ‘The Significance of the Frontier in American History.’ However, the application of modern techniques of quantitative data analysis only emerged subsequent to the growth of social and statistical sciences in the first half of the twentieth century. In fact, most of the development in this regard occurred in the 1950s when the capacity for computer-aided tabulation and numerical record keeping and data analysis were diffused to institutions of higher learning. Earlier on in the 19th century, historical analysts such as Leopold von Ranke (1795-1886) had implored historians to adopt meticulous strategies that can guarantee some level of objectivity in their work (Iggers & Powell 1990). However, I would be remiss if I failed to mention von Ranke’s insistence on the need for historians to present their findings in a manner accessible and decipherable by the lay audience. The high-point of this development dates back to the 1960s with the advent of main-frame computers. Thus, the decade of the 1950s is often taken to mark the emergence of quantitative history—that is, the application of quantitative skills and commensurate techniques to the study of historical phenomena. It became popular in the 1960s as a function of incessant calls for the development of a ‘social sciences. Particularly noteworthy in this regard were the calls from economic and political historians to make historicism more ‘scientific’.

The need for quantitative analysis in colonial research

The need to be informed consumers of the information is perhaps the most compelling case for combatting the mathematical deficiency prevalent among students of history.

Hudson (2000) makes this point more succinctly when he advanced the following argument. To meaningfully study society from both historical and contemporary perspectives requires, at a minimum, taking charge of quantitative data.

To command it rather than be the slave of a seeming authority of numbers emerging from documents or the writings of a small body of numerically inclined researchers (Hudson, 2000: xxvii).

Another compelling case for advocating quantitative analysis in colonial research is the need to make such analysis ‘more scientific’. Here, it is necessary to note that historical research predated scientific research, and that “historians have always counted things” (Humphreys 1997: 318). This means that quantitative historiography is not new. In fact, the use of quantitative techniques has been ongoing for some time in historical demography, human health and disease history, economic history and political history. While quantitative and qualitative historiography are fundamentally different from an epistemological perspective, they are complementary frameworks for conceptualizing the nature of historical reality. Consider the case of efforts to understand electoral behaviour. Here, the need for both quantitative and qualitative research cannot be overstated. While quantitative analysis can help aggregate voters by their demographic, economic and other characteristics, qualitative research is necessary to promote understanding of the contextual effects that do not lend themselves to quantification (Dunleavy 1990; Kavangh 1991; Devine 1994). The most notable strength of quantitative techniques resides in their tendency to be rational, logical, planned and systematic – all qualities that are expected to lead to more credible research results. To the extent that this is true, I advance the following as the six leading reasons for promoting their incorporation in colonial and post-colonial research.

Objectivity, believability, and trustworthiness. The all-too-familiar dictum that ‘numbers speak for themselves’ is not without merit. The judicious use of numbers and commensurate analytical techniques in any study bolsters its trustworthiness and portrays the researcher as dispassionate and objective. In the interest of fairness, it is necessary to draw attention to some criticisms that have been leveled against quantitative historicism. Works employing quantitative techniques are often criticized for inflating and oversimplifying their findings (Humphreys 1997). However, these criticisms are patently unfair when directed at quantitative historicism in general as opposed to the improper application of quantitative techniques.

Efficiency and effectiveness. Advances in computer-aided analysis make it possible for more to be done with less. In this connection, data on a historical phenomenon of interest over several years can be analyzed simultaneously. In fact, modern software and other tools for quantitative data analysis have facilitated the research process. This has resulted in the significant reduction of the time lag between data gathering and the release of research results.

Hypothesis testing, hence, linking colonial and post-colonial studies. Quantitative methodology and commensurate techniques are ideally suitable for testing logical hy-

potheses. This is what the eminent Austrian/British philosopher, Karl Popper (1902–1994) notably branded the test of falsifiability. This test ensures the rejection of all alternative explanations of any given phenomenon in favour of only the most plausible one. For instance, hypothesis-testing can help us identify which factors in a country's colonial history account for its contemporary development status. To the extent that a study succeeds in doing this, it achieves the important goal of explaining a country's current development profile as a function of its colonial experience.

Serving as a self-correcting system of 'checks and balances'. Quantitative research lends itself to verification and falsificationism as mentioned earlier. The critical theorist, C. Wright Mills (1959) drew attention to this when he emphasized in *The Sociological Imagination* the need to conduct multiple empirical studies on any given phenomenon. The consistency of such studies is more easily assured with the use of quantitative data and concomitant techniques than otherwise.

Positioning historical studies to benefit from the real and potential benefits of modern technology. The adoption of quantitative data and related analytical techniques in historical studies affords the researcher the opportunity to gainfully utilize computer-generated, stored and retrieved data as well as modern information systems such as the Geographic Information System (GIS). Additionally, there is a wealth of historical data such as census figures and demographic information on births, deaths, marriages, commerce and trade that historians can electronically analyze to understand past social, political and economic trends.

Barriers to quantitative historical research

I would be remiss if I concluded this presentation without acknowledging some of the problems inherent in conducting quantitative historical research. I hasten to note five of the most nagging of these problems as follows:

1. *The need for proficiency in quantitative analysis.* Quantitative analytical ability, a skill set not typically required of historians, is necessary to conduct research in quantitative history. Certainly, the need for quantitative skills for historians has been recognized. Commensurate with this has been a gradual growth in works dedicated to arming history students with such skills (see e.g., Hudson 2000). However, the use of quantitative techniques is a considerable distance away from becoming commonplace in historiographical studies.
2. *Lack of electronic historical data.* Most historical data are in text form. Consequently, researchers interested in employing quantitative analysis in historical studies have the unenviable task of converting such text-based data into matrix format. This task can be cumbersome and invariably time-consuming. Yet, the benefits of undertaking quantitative historical research are worth the sacrifice.
3. *Depleted quality of data.* Significant amounts of quantitative historical data tend to be stored on media that are inaccessible and unanalyzable by modern computer

software. One example includes the punch cards on which US Census Bureau data were stored from 1890 to 1960 (Anderson 2007).

4. *Data rigidity*. This refers to the inflexible nature of data on historical phenomena. This is a larger evidentiary issue that historians are invariably confronted with as they must rely on records of events from the past.
5. *Uncertain universe*. The nature of historical data, which by definition comprise information or evidence from the past, makes it difficult to ascertain the size of the population of interest. For instance, a building register of a certain town for a specific year in history is not necessarily a veritable record of all buildings in that town for that year. This is because some of the buildings in that town for the year in question might have been destroyed just as the register was being prepared.

Quantitative colonial research in practice

To illustrate the use of quantitative analytical tools in colonial and post-colonial research, I briefly discuss two of my own recently published works on the subject. The first of these was published in the journal, *Cities*, under the caption, “An OLS analysis of the impact of colonialism on inter-country differentials in slum incidence in Africa.” (*Cities*, 44, pp. 104-111, 2015). As its title suggests, it is a classic example of studies linking colonial to post-colonial phenomena. The second study, under the title, “Colonization and sanitation in urban Africa: A logistics analysis of the availability of central sewerage systems as a function of colonialism,” appears in *Habitat International* (38, pp. 207-213, 2013). Table 1 – see next spread – summarizes major tenets of both works.

Concluding remarks

Quantitative techniques are gaining increasing popularity as tools for conducting historical research. However, researchers in colonial and post-colonial studies are yet to take advantage of the versatility of these tools. Yet, as I have shown in this presentation, the tools and commensurate analytical techniques show enormous promise for such studies. It is my fervent hope that more colonial and post-colonial researchers will consider employing these techniques in their work. As a final word, permit me to strongly make the following recommendation. Historians who may be mathematically deficient or simply have an aversion for numerical work should consider teaming up and working with quantitatively-oriented researchers in history or allied fields. Proceeding in this direction promises yield many positive returns that can only be possible through interdisciplinary collaboration.

Table 1: Sample empirical research in quantitative history					
Study title & reference	Main objectives	Main research questions	Main variables and operationalizations	Quantitative techniques used	Main data sources
<p>“An OLS analysis of the impact of colonialism on inter-country differentials in slum incidence in Africa.” <i>Cities</i>, 44, pp. 104-111, 2015.</p>	<p>To determine the link between colonialism and slum incidence in Africa</p>	<p>Is colonialism a viable factor in explaining slum incidence?</p> <p>What is the impact—positive or negative—of colonialism on slums?</p> <p>Which specific aspects of a country’s colonial experience have the greatest impact on slum prevalence?</p> <p>What is the impact of colonial administrative strategy on slum prevalence?</p>	<p>Intensity of colonialism, the main predictor variable, is operationalized in the following terms:</p> <p>Duration of colonial era;</p> <p>Extent of colonial investment;</p> <p>Extent of colonially-induced urbanization; and Colonial administrative strategy.</p>	<p>Ordinary Least Squares Model (Multiple Regression)</p>	<p>The UN-Habitat’s World Urbanization Prospects: The 2007 revision (UN-Habitat, 2008). This was the source of the data for the dependent variable (DV), proportion of urban population in slums.</p> <p>Data for the size of the main city (MAINCTSIZE60) came from Table 7 (‘Population of capital cities and cities of 100,000 and more’) of the 12th Edition of the United Nations Demographic Yearbook (see UN, 1960).</p> <p>*****</p> <p>The Penn World Table from the University of Pennsylvania was the source of data on the GDP per capita for 1960 on all of the countries examined.</p> <p>*****</p> <p>The CIA World Factbook</p>

Table 1 (Cont'd)					
Study title & reference	Main objectives	Main research questions	Main variables and operationalizations	Quantitative techniques used	Main data sources
<p>“Colonization and sanitation in urban Africa: A logistics analysis of the availability of central sewerage systems as a function of colonialism.” Habitat International (38, pp. 207-213, 2013)</p>	<p>To identify the factors explaining colonial government decisions to develop central sewerage systems in urban Africa.</p>	<p>Why did colonial governments develop central sewerage systems in some colonial towns but not others? ***** What factors influenced sanitation decision in the colonies?</p>	<p>The DV is CENSWG (central sewerage system). It is a dichotomous variable, which took on the value ‘1’ if a city was equipped with a central sewerage system in 1960, and ‘0’ if not. ***** The IVs included: 1) the number of years that a country spent as a European colony (YRSCOL); 2) the government share of real GDP per capita in 1960 (GDP60); and 3) the nationality of the colonial power (COLID). All but COLID are continuous variables. COLID is a dummy variable, which assumed the value ‘1’ if the colonial power was Britain, and ‘0’ otherwise.</p>	<p>Logistics regression and commensurate statistics.</p>	<p>3 main sources, including the following: 1) the Penn World Tables; 2) the US Central Intelligence Agency (CIA) World Factbook; and 3) the World Health Organization (WHO)/ the United Nations Children’s Fund (UNICEF), Joint Measurement Programme (JMP).</p>

References

- Anderson, M. (2007), "Quantitative History." Pp. 246 -63 In Outhwaite, W. & Turner, S. (eds.). *The Sage Handbook of Social Science Methodology*. London: Sage Publications.
- Devine, F. (1994), Learning More about Mass Political Behaviour; Beyond Dunleavy, in D. Broughton, D. Farrell, D. Denver, and C. Rallings, (eds). *British Elections and Parties Yearbook 1994*, London: Frank Cass, pp. 215-228.
- Dunleavy, P. (1990), Mass Political Behaviour: Is There More to Learn? *Political Studies* XXXV111: 453-469.
- Fox, S. (2013), *The political economy of slums: Theory and evidence from Sub-Saharan Africa*. Working article series no. 13-146. London School of Economics and Political Science.
- History Matters (Online)*. What is quantitative history? Accessed on December 21, 2015 at: <http://historymatters.gmu.edu/mse/numbers/what.html>
- Howe, K. R. (1988), Against the quantitative-qualitative incompatibility thesis or dogmas die hard. *Educational Researcher* (November), 10-16.
- Hudson, P. (2000), *History by Numbers : An Introduction to Quantitative Approaches*. London: Arnold.
- Humphreys, J.T. (1997), Review of: Quantitative methods for historians: A guide to research, data, and statistics by Konrad H. Jarausch & Kenneth A. Hardy. *The Bulletin of Historical Research in Music Education*, 18(2): 140-148.
- Iggers, G.G. & Powell, J.M. (1990), *Leopold von Ranke and the shaping of the historical discipline*. Syracuse, NY: Syracuse Univ. Press.
- Kavanagh, D. (1991), "Why Political Science Needs History." *Political Studies*, 479-495.
- Mills, C.W. (1959), *The sociological imagination*. Oxford, UK: Oxford University Press. (2000 reprint).

A wedding party, something old, something new: The history of the formation of the British-Sikh regiments

Kamalroop Singh¹

Although previously opposed to each other, the wedding party of the British and the Sikhs met after the dramatic fall of the Sikh Empire and death of the legendary Maharaja, Ranjit Singh. The stalwart Sikhs made the conquest of the Punjab very difficult and it was the final Indian jewel in the crown of Queen Victoria. After the fall, the British recognised that the Sikhs were experienced warriors and that they would protect the British-India border from the Afghans, so they began recruiting Sikhs in their army in large numbers. In this paper I will explore how the formidable British-Sikh regiments were formed, and how they later went on to participate in the theatres of World War I, and highlight their notable achievements. Sikh warrior or *chattrī* ideals, celebrate both martial arts and battle warfare, and praises martyrdom and heroism. This is seen in the Sikh scriptural and bardic tradition known as *dhadhī* (Nijhawan 2006). A true wedding party is one that weds death and looks at fear with disdain. This tradition of ‘playing the game of love’ has been noted by a number of scholars (Fenech 2000).

As the title suggests, the purpose of this article is to illustrate how British-Sikh regiments were formed. A unique example of this is how the martial Sikhs, or the Akalis, were utilised by the British according to the martial races theory. The interaction of Sikhs with Europeans transformed their outlook and practices.² This article begins with a brief history of the Gurus, followed by an overview of the relationship of the British and Sikhs before World War I. The Sikh regiments of both Maharaja Ranjit Singh and the British have received much scholarly attention, but there has been little analysis of the contribution of the Akalis. While scholars have examined the Martial Races theory (Omissi 1991), the Sikh Regiments, and have looked at the history of the Anglo-Sikhs wars (Sidhu 2014), there has been very little examination of how this Sikh warrior ethos actually came to be. Although, this tradition of “playing the game of love” or martyrdom has been noted by a number of scholars (Fenech 2000 and Nijhawan 2006), it has not been examined *ab origine*, which is from within the Sikh military order or the Akali Nihangs.³

1 The author of this paper is a Sikh, and my paternal grandfather served in Burma in the British-Indian Army in the Second World War, and was decorated, but I am unsure if my forefathers served in the First World war.

2 Many soldiers from the Sikh regiments went on to found the Singh Sabha, a reformist movement of the Sikhs.

3 They are also known as Akalis, Nihangs, Nihang Singhs or Akali Nihangs.

The Sikh Dharma began with Guru Nanak (1469-1539) and continued with nine successive human Gurus.⁴ The Guru stressed meditation on God's name, hard work, and to share one's earnings. After the martyrdom of the Fifth Guru (1563-1606), this would become a tradition amongst the Sikh Panth or community. After this, martial concepts were institutionalised by his son, who was the Sixth Guru (1595-1644), he donned two swords (*miri-piri*) to symbolise both pietism and heroism. He installed weapons which were to be worshipped in a new military and political throne called the Akal Takht Sahib, where bards sang the songs of valour (Nijhawan 2006: 54-7). This new spirit of sacrifice was based on devotional verses like:

If you wish to play the game of love.
Then come with your head in the palm of your hand.
Jao tao prem khelaṅ kā chāo.
Sir dhar talī galī merī āo.
(Adi Sri Guru Granth Sahib, p. 1412).

Guru Nanak stressed that God was one, thus his onto-theology was non-dualistic, therefore as death is a part of the Divine it is also to be embraced:

Death would not be called bad, O people, if one knew how to truly die.² The death of brave heroes is blessed, if it is approved by God.
(Adi Sri Guru Granth Sahib, p. 579)

The fifteenth century saint Kabir sums up this sentiment as:

Kabir, the world is afraid of death – that death fills my mind with bliss. It is only by death that perfect, supreme bliss is obtained.²²

One interpretation of this and other verses is that sacrificing oneself for the greater good, is to be in accordance with God's will or the *hukam*. The Gurus and other martyrs are often portrayed as welcoming their torture in the same way as they would pleasure, with complete equanimity. This stoicism sounds superhuman but as we shall see it was demonstrated regularly by the Sikhs in the battlefields of World War One.

After the martyrdom of the Ninth Guru (1621-1675), and due to the ever increasing persecution by the Moghuls and their allies, the Tenth Guru, Guru Gobind Singh (1666-1708), organised his followers into a military confederation called the Khalsa (1699). Keeping the aforementioned spirit of sacrifice alive, Guru Gobind Singh requested five heads when he inaugurated the Khalsa, and the new initiation would be by the double-edged sword or *khanda*. The Khalsa had a new uniform or *bana* consisting of the 5 K's which have both spiritual and military meaning. These are the *kesh*, *kanga*, *kirpan*, *kara*, and *keshera* – the unshorn hair, wooden comb, sword, steel wrist bangle; and loose, long, cotton boxer shorts tied with a cord. The battle-hardened warriors known as the Akalis from the Sixth Gurus reign who were ascetic itinerants, now became the elite

⁴ Dharma can be loosely translated to mean religion, but a more precise meaning is the good or noble path, or the righteous path

corps of the Khalsa. As they had more experience and served longer, they became Generals, and were known as the Akali Nihang Singhs, with their higher rank characterised by their *farla* or miniature battle standard on their turban, which was commenced by the Tenth Guru.⁵

The main leitmotiv in the scripture of the Tenth Guru, known as the Sri Dasam Granth Sahib, is righteous war or *Dharma Yudh*. Within it Death is synonymous with God, under the names of Mahakal – The Great Time or Death, and Sarbkal – as the All Death. However, violence is considered a last resort, viable only after all other means have been exhausted (*Zafaranamah*, Sri Dasam Granth Sahib: 1389-90, verse 22; Bhogal 2007: 102). The Tenth Guru compares the warriors to brides undergoing wedding customs before their marriage to death:

bir kangane bandhin aru achharain sir telu.

In order to wed [death], the warriors put on bracelets, and anoint their heads with oil.

(Sri Dasam Granth Sahib, p. 243)

The marriage party would dress in red,

Swords in hand, the warriors of both sides fought on the battlefield. Having been chopped into pieces, they fell, but still they did not turn back. On being wounded, it increased their fervour, and they appeared like the members of the marriage party walking in their [red] dress.¹⁰...Saturated with blood the warriors appeared like a marriage party wearing red garments.⁸⁶ (*Suraj Avatar*, Sri Dasam Granth Sahib, verses 10, 86.)

Therefore, the army was considered a wedding party ready to wed death, with their blood stained garments. The chivalrous code they were to follow would be called the *rahit maryada*, which literally means to “live whilst remembering death”. In the early records of the *rahit* there are injunctions to practice martial arts daily – *shastravidia da abhias* (Bhai Daya Singh *Rahitnama*, circa early eighteenth century).⁶ In the *Prem Sumarag Granth* from around 1700 AD, which was written in the Court of the Tenth, there are chapters on conduct, rites of life, and political affairs of Kings, in which the author considers the military profession to be a noble service:

He who enters service should do so as a soldier. How should he serve? He should do so fearlessly; and he should be content with his monthly wages [rather than seeking his rewards in looting].⁸ If, while in service he is sent anywhere to fight he should understand what he is meant to do and should prove himself a hero.⁹ While engaged in warfare, he should never loot. He should never seek to possess another’s property. ¹⁰ He should do whatever his commander orders.^{11.6} (McLeod 2006: 67).

With a newly trained army in place, the Guru established the fortresses of Anandpur Sahib, as he prepared to meet the delegated forces of the Moghals on the battlefield. In

⁵ The ethos is simple it is better that the soldiers die rather than the Khalsa Battle Standard dropping to the ground or being taken by the enemy. The *farla* was also worn in British regiments. Bhai Svarup Singh Kaushish, *Guru Kian Sakhian*, 1790, ed. Padam & Garja Singh 1986: 136.

⁶ See my chapter on the history and practice of the Sikh martial art; K. Singh 2014.

1708, after the lineage of human Gurus, the Guruship passed to the teachings which are found in the scripture titled the *Adi Sri Guru Granth Sahib*, which is revered by the community of students or disciples (Sikhs), known as the *Sri Guru Panth Sahib*.

Simultaneously, on the banks of the Hugli oppression it was similarly converting the peaceful trader into the spirited soldier. Admiral Nicholson was preparing to commence war with the *Subedar* (equivalent to a British Captain) of Bengal. The founder of ‘modern’ Calcutta, Job Charnock, was hastily constructing entrenchments at Hijli in West Bengal to receive the British settlers and their property. In 1784, Governor-General Warren Hastings placed a British agent at the court of Delhi in order to monitor the Sikhs. This was to prevent them from making any attempt upon the kingdom of Oude or Awadh (1732–1858), but it proved to be futile as the British still had to face the Sikhs in battle only a few years later (Humbly 1854: 61).

In 1798 the mercenary George Thomas marched with his forces to Karnal, where a body of Sikhs had gathered in rebellion against the Maratha rule in Saharanpur. Four successive battles were fought and both sides sustained heavy casualties (Francklin 1805: 113). These engagements would lead to the chief political agent, Lieutenant-Colonel Sir John Malcolm, to visit the Punjab in 1805, and for him to publish his findings in the *Sketch of the Sikhs* in 1812. He notes the military traditions of the Sikhs and that the martial Akalis had the supreme traditional authority in the Sikh Temples and that they led the annual ‘National Assembly’ (Malcolm 1812: 52, 89, 107, 115, 120, 122, 123, 136).

The Sikh states of Patiala, Jind, Nabha, Faridkot and Kaital – all branches of the Phulkian *misl* or confederacies, became allied to the British in 1803.⁷ The policy of the British was to strengthen the boundary by sustaining and protecting the different independent chiefs along its frontier, carefully providing that with separate and rival interests, “they should be so divided as to render combination impossible” (Browne 1861: 183).

Maharaja Ranjit Singh then began to employ some of the specialist Akalis or Nihang Singhs to expand his empire, and enlisted them as his own elite irregular cavalry known as the *goracharra khas*. In 1805, when the Maratha ruler Holkar had come to Punjab pursued by the British, Maharaja Ranjit Singh had anticipated a war with the British. After Holkar left, Ranjit Singh visited Lord Lake’s camp in disguise to find that British troops were better trained than Holkar’s (Moorcroft & Trebeck 1841: 102). Therefore, he resolved to prepare an equivalent army so as to meet any future encounter with the British. A national army, which up till then was unknown in the sub-continent, rather than being dependent on the feudal system of the chiefs, became the policy of the Maharaja. This was the beginning of “something old and something new” for the Sikh armies.

The head of the Akalis, Phula Singh, had regular skirmishes with British troops, which reached its crescendo with Sir Charles Metcalfe’s escort in 1808. According to Smyth (1847), Akali Phula Singh wanted to slaughter Metcalfe for the Shi’a procession of Mu-

⁷ Phulkian as in descended from a common ancestor named Phul; see the *Calcutta Review*, Vol. LXXIX (1884): 390-1.

Image 1. 'Portrait of Akali Phoola Singh' (British Museum: As2006, Prt.336.), sitting on a horse wearing a 'fortress turban' (dastar boonga) with metal quoits and weapons attached; he carries a sword and dagger tucked into his robes, and carries a gun over his right shoulder. Lithograph, circa 1839-1846. Reproduced by permission of the artist. © The Trustees of the British Museum.

haram in Amritsar.⁸ The efficiency of the British troops of Metcalfe against the Akalis who outnumbered them, gave Ranjit Singh the impetus to modernise his army, as he was eye witness to the skirmish. "Having thus learned the value of discipline, he was seized with the desire to possess and disciplined army" for his purposes.⁹ Cunningham (1849) also narrates that another incident took place around this period, against an officer surveying or making a map of the states (Cunningham 1846: 165). This incident is narrated in detail by Giani Gian Singh (1892) in his *Twarikh Guru Khalsa*. He explains that in 1810, Akali Phula Singh had an argument with Wight Sahib and killed six of his men and injured twenty of them (Giani Gian Singh 1892, II: 50).

The Maharaja employed the Akalis in many battles and many were won due to their daring attacks and bravery, for example the battle of Multan in 1818 and the capture of Kashmir in 1819 (Smyth 1847: 188). In 1825 a Persian account of the Sikhs by Colonel James Skinner, records some of these *chattri* or military traditions of the Akalis.¹⁰ He notes that they ate *jhatka* meat – which is decapitated with one blow by a sword, and that most of them wear blue turbans and a *kachchha* (*keshera*). Skinner states:

8 Muslim Shi'a festival commemorating the martyrdom of Iman Hussain. Smyth 1847: 20- 2.

9 Ibid. p. 22. This is also mentioned by Metcalfe himself, see Kaye: 1854: 304.

10 See my aforementioned chapter on Sikh martial arts in *The Handbook of Sikh Studies*, 2014.

All follow the profession of soldiery and are brave, being without peer in the art of musketry and mobile warfare (*chakkar-bazi*). The Akali sect is particularly courageous and warlike.¹¹

By 1830 the Maharaja began to modernise his Sikh Regiments, who were trained in the European model of warfare, with the help of his European generals. One of Maharaja Ranjit Singh's famous regiments was the *Fauj-i-Khas*, which was a brigade of the *Fauj-i-ain* or his the regular army, it had four battalions of infantry and two regiments of cavalry and a troop of artillery. The cavalry was built on a British model and the infantry on French patterns, and commanded by French officers. He employed generals from Europe such as Allard, Court, Ventura, and Avitabile, who were veterans from the wars

Image 2. Persian military manual written for the *Fauj-i-Khas*. This is on display at the Maharaja Ranjit Singh Museum, Amritsar, circa. 1830s.

of Napoleon. The European officers could speak and write Persian, and their very detailed knowledge of the language is clear from the military manual written by them. It was written for the *Fauj-i-Khas* of Maharaja Ranjit Singh, and has three different sections for drills, weapons training, and marching. Barr notes that,

...the more closely-fitting dress of an officer belonging to one of the Maharajah's regiments pointed out that European customs had been adopted to some extent, but the exis-

11 J. Skinner, "The Sikh Community", 1825. From the Persian, *Kitab-ī Tashrīhu'l Aqwām* (*History of the origin and distinguishing marks of the different communities of India*), trans. Shireen Moosvi. See, British library, Add. 2755, ff 159-160b.

ting head-dress of crimson or other bright coloured silk still attests the unwillingness of the Sikh soldier to wear the chako...(Barr 1844: 112).

As can be noted by the uniforms of the soldiers in the manuscript, the blue uniform or *bana* of the Guru was abandoned, consequently the Akali Nihangs became an elite religious corps, who were outnumbered but revered by the other regiments. By reducing the number of Akalis, and limiting their role in the regiments, this allowed the Maharaja to stop the *Sarbatt Khalsa* or Khalsa National Assembly, thus making him the supreme ruler. According to Cunningham,

It has been usual to attribute the superiority of the Sikh army to the labours of these two officers and of their subsequent coadjutors, the generals Court and Avitabile, but in truth, the Sikh owes his excellence as a soldier to his own hardihood of character, to that spirit of adaptation which distinguishes every new people and to that feeling of a common interest and destiny implanted in him by his great teachers [Gurus] (Cunningham 1846: 173).

The Maharaja was very impressed by the performance of the *Fauj-i-Khas*, so he ordered a total reorganisation of his army of this European model in 1835. This alarmed the British, who had come to see the emerging military power of Punjab as a threat, to such a degree that in 1837 they issued orders “to be vigilant and try to arrest any French officer travelling in disguise to join Ranjit Singh’s army” (Lafont 1986: 18).

In 1823, in a crucial battle of the Sikh Kingdom or *Sarkar-i-Khalsa*, Akali Phula Singh went into battle with 12,000 men, however due to the superior positions of the Afghans many hundred Akalis were slain in battle (Vigne 1842: 255). Akali Phula Singh also fell in battle, but gave a narrow victory to the Maharaja (Prinsep 1834: 138-9). His leadership was succeeded by Akali Sat Hanuman Singh. His loss was mourned by the Sikh nation, and by the Maharaja who organised his last rites and built his memorial himself.

By the time of his death (1839), Maharaja Ranjit Singh had formed a magnificent army in Asia second to the British. Due to his intelligence sources, the Maharaja was well aware of the military power of the British, and therefore during his lifetime he remained

Image 3. A wood engraving of an 'Akali Chief' by G. T. Vigne, circa 1846. This is likely to be Akali Sat Hanuman Singh Nihang.

MUHARAJA RYNJEET SINGH

*From a portrait by Jean-Louis de Saxe
artist of 1816, who accompanied the Governor General
to the interior of the Punjab in 1813.*

Engraved by G. T. Vigne

*Image 4 (left). Maharaja Ranjit Singh, circa 1834. A wood engraving of an 'Akali Chief' by G. T. Vigne.
Image 5 (opposite page). 'Battle of Mudki' by Henry Martens, 1849.*

a strong ally, and adjusted his own forces accordingly. He tried his best to consolidate the traditions of the past, while upgrading to new modern warfare techniques of the time.

The Akalis forge an alliance with the British against the Afghans

The British having themselves been on the receiving end of the Akalis, would now utilise them to protect their own interests. Maharaja Sher Singh, the heir of Ranjit Singh, was approached by the British to be an ally against the Afghans in 1839. This led to the Maharaja, and an Akali regiment of around five hundred Nihang Singhs, with another 4,500 men of mostly Punjabi Muslims, going on a new allied campaign to the Khyber Pass. The famous hit and run tactics of the Akalis were noted by the military man, Lieut. W. Barr, who was present on the battlefield:

...what he said is the favourite manoeuvre of Seikh horsemen, and that it is the custom of their troops to advance and retreat, rally and return to the fight – and a most useful manoeuvre it is, as well knew the great Frederick, who desired to have the men “that could run and rally.”[sic]¹²

This was widely published in military journals of the time, which led to the strategy of utilising the Sikhs for British purposes. A ‘Sikh patriot’ suggested to the British administration of the Punjab that “the Sikh States should be required to keep establishment

¹² “Journal of a march from Delhi to Peshawur, and from thence to Cabool with the Mission of Colonel Wade, including Travels in the Punjab, a visit to the City of Lahore, and a narrative of Operations in the Khybur Pass in 1839”, by Lieut. W. Barr: post 8vo. cloth, with six illustrations.’; *Calcutta Review*, Vol. 2, Calcutta: Sanders and Cones, 1844: 163, 183.

of Nihangs for service in war in time of need”. He proposed this to a late Lieutenant-Governor, Punjab, to raise two regiments (foot and horse) of the Nihangs and to position them at some difficult places; but they would not like to come under regular service, nor would they like to be called to retreat when once ordered for attack, however dangerous it be.¹³

The Anglo-Sikh Wars

In 1845 taking note of the worsening situation with the British, Akali Sat Hanuman Singh immediately rode with the warriors to the Battle of Mudki. This was the first of a series of battles of the Anglo-Sikh war. The *gorcharra* Akalis attacked the British Bengal regiments, who were encamped and seriously exhausted and dehydrated. The British army thought they had won an untidy encounter battle due to the retreat of the Khalsa army, when in actual fact they had suffered heavy casualties, with about sixty high ranking officers who either perished or were wounded, all of whom must have commanded a considerable amount of men.¹⁴ Viscount Hardinge in fanciful words stated his reasons of why war was unavoidable at this stage in his intelligence reports, and ended with the clear prophetic proclamation by Currie the Governor General of India to annex the Pun-

¹³ ‘A Sikh Patriot’, “The North-West Frontier”, *The Asiatic quarterly review*, Woking (England). Oriental University Institute, 1898.

¹⁴ Barr 1844: 32-5. In the original reports the top ranks are mentioned as 1 Major General, 13 Lieutenants, 6 Captains, 1 Cornets, and 3 Assistant Surgeons. See my forthcoming book on the history of the Akali Nihangs with Brill (2017) with Mann, Satnam Singh, and Sharanjit Sandhra.

jab to the British territories and confiscate all possessions of Maharaja Dalip Singh.¹⁵ The British recounted:

The Khalsa Army no longer exists, and the integrity of the Punjab, the kingdom created and ably governed by Runjit Singh, has been destroyed. We are now no longer menaced by a licentious army threatening, at every turn of Durbar politics... (Dowson n.y.: 33).

The Khalsa armies that survived betrayal and the onslaught were disbanded, those who surrendered had their weapons collected and then melted down, and then were paid to return to tend to their fields or follow other occupations.

Shortly after the British understood that their arch enemy, the Afghans, were watching the situation so the same veteran Sikhs were recruited by the British into new Sikh regiments. A large number of Sikhs served in the army of the Lahore Darbar, and many now continued their military service after the annexation of the Punjab with the British. A wise policy of the Governor-General was “the formation of regiments out of the disbanded Khalsa troops, who otherwise might be devising mischief” (Coley 1856: 149). The Sikhs looked transformed with their modern uniform, ornamental weapons on their turbans, and other modified ritualistic objects. Even the previously mentioned *farla* or miniature battle standard for the turban was upgraded to a version with tassels¹⁶. Most importantly, it would have a lasting effect, as later on many soldiers would also become active in the Singh Sabha movement (1873) and settle abroad.¹⁷

According to the concept of ‘martial races’, the Sikhs were considered as possessing a greater masculine character and being loyal, therefore particularly suitable for military service. The British based their conclusion on their personal experience and reports, accordingly the Sikhs and Gurkhas who did not rebel against the British during the 1857 mutiny were given greater importance. The British utilised the Brahmanic *Varna* or caste system which classified the martial class as the *Kshatriyas* (*chattri*), where the ‘lower’ castes were forbidden to keep or wear arms. However, they considered all Sikhs regardless of caste as being exceptional warriors even if they were from Mazhabi or Ramdasia castes. Murray writes about the loyalty of the Sikhs in the Mutiny as:

The genius of Sir John Lawrence, the Chief Commissioner of the Punjab, warded off the danger. That eminent man, the saviour of India, issued a proclamation calling on the Sikhs to aid us in our trouble. They came at once in hundreds--nay, thousands--to enlist on our side. Veterans of Runjeet Singh’s Khalsa army, the men who had withstood us on equal terms in many sanguinary battles, animated by intense hatred of the Poorbeah sepoy, enrolled themselves in the ranks of the British army, and fought faithfully for us to the end of the war. Their help was our safety; without these soldiers, and the assistance rendered by their chieftains, Delhi could never have been taken; while, on the other hand, had they

¹⁵ Ibid., pp. 25, 26. The total of all ranks given was 872 men.

¹⁶ See the *London Illustrated News* image that follows, where the *farla* is clearly visible on the second soldier from the right.

¹⁷ This transformation was even discussed in some books of the time, but it is too much to include into this current essay.

risen and cast in their lot with the mutinous sepoys, no power on earth could have saved us from total annihilation (Griffiths 1910: 34-5).

From the above image, it is clear that there were more modifications than Ranjit Singhs' modernisation, like the bayonet replacing the *kirpan* or *talwar*. Nevertheless, there was still a transmission of some of the core concepts or *chattri* ethos of the earlier Sikh soldier. For example, the war slogans found in the secondary Sikh scripture, the Sri Dasam Granth Sahib like the most famous '*Degh-Tegh-Fateh!*', which loosely translates to 'Rapid victory to Charity and the Sword'. This slogan is also found on material heritage, namely on Swords, Coins, and Stamps. For the Sikh regiments during the World Wars it became a motto and battle cry. Hookway (1999) in the history of the Mazabhi and Ramdasia Sikh regiments gives the meaning as: "We all wish at all times for our victory in War, which is the victory of our sword, and also our economic prosperity in peace and war – more food, better standard of living and all other riches for our country" (Hookway 1999: 10). Fenech in his detailed analysis of the martyrdom tradition, rightly states that the Gurus saw the destruction of tyranny as the will of God, and the role of a Sikh was to be an instrument of God. After all, the Tenth Guru prepared many of the compositions we find in the Dasam Granth Sahib for that purpose. The Guru has made this point in the *Krishanāvtār* (the Descent of Krishna) a work which was completed, just weeks before Guru Gobind Singh was about to engage in the battle of Bhangani, vividly described in the *Bachitra Nātak* (Fenech 2000: 126).

In his fifth chapter, Fenech argues that the Singh Sabha movement promoted the spirit of martyrdom amongst its followers, as it found in the work of writers like Bhai Vir Singh, Bhai Kanh Singh, and others. This naturally served the interest of the British colonialists at that time, he rightly points out that:

Image 6. How the early British-Sikh Regiments would have looked, circa 1878. *The London Illustrated News*, May 4, 1878.

Image 7. 'Sikh vom oberen Indus' by Th. Baumgartner. A Sikh Soldier captured by the Germans in World War I. Printed in *Deutschlands Gegner im Weltkriege (Germany's Opponents in the World War)* circa 1919.

During the period between 1873 and 1902 (CE), Sikh schools and colleges, often called Khalsa colleges, were established with the support of administrators who saw the value of Sikh loyalty and worth of harnessing the Sikh martial tradition to serve in the British army. This, in turn, promoted Sikh identity, as it became a rule that Sikh soldiers must be *kesadhari* (Fenech 2000: 146).

This loyalty is exemplified in many letters, particularly one in which a Sikh whose friend Kartar Singh was killed by a shell, when writing back home to his fallen friend's father said,

Do not be dismayed. Your son is a hero who has given his life for his King. He is not dead; he lives for ever. He has gone straight to Paradise, because that is the reward of death in the field of battle in the service of the king. He has in fact achieved in an instant that which saints can only hope to secure after many years of trial.

Fenech also quotes *dhadhī* that say that the Sikh soldiers who fell in the world wars were martyrs. In fact, many soldiers would join the Singh Sabha movement, this new self-image was, as Navdeep Mandair argues, was a direct result of colonialism: "This labelling of Sikhism as a martial race thus identified it with the indivisibly masculine signature of colonial culture, an ethnic stereotype whose imprint persists to this day" (Mandair 2005: 40).

An example of *Something old – Something new*, was the quoit worn in the new regiments on the turban, and the different style of turban. In the British Sikh regiments an ornamental or real *chakkar* was adorned on the turban. It was seen as the national wea-

Image 8. The chakra on the battlefield. *Popular Mechanics Magazine*, The Australian News Co, Chancery Lane, UK , 1919: 593. Further work is required to examine the accounts related to the chakra on the battlefield in World War One.

pon or symbol of the Sikhs. The legend spread that a chakrum could “cut off a man’s head in a moment” (Geikie 1882: 18). The Sikhs at that time still took pride in the skill of throwing it.¹⁸ Unfortunately, many historical weapons were lost due to the Arms Act of India (Smith 1883: 252). Some were sold as scrap metal and melted down, others were sold in auctions, and found their way to museums and private collections in Europe. The use of the *chakkar* in the newly formed Anglo-Sikh regiments as a military exercise is described as:

They are thrown with great accuracy, and, though not now used for war purposes, the Sikh soldier, in his *kusrut* or display with his weapons – a kind of assault at arms – will cut in two a gourd elevated on a stick to the height of a man’s head, at a distance of fifty or sixty yards (Doré 1886: 175).

The Sri Dasam Granth Sahib has numerous references to this ancient weapon and has a section dedicated to its mythological use.¹⁹ The relationship of the Khalsa to the *chakkar* was so strong, that even in World War I the *chakkar* was launched by the Sikh regiments on the battlefield. In the *Popular Mechanics Magazine* the use of the ‘murderous ring’ on the battlefield by the ‘Sikh Warriors’, and its terrible effects and range were noted, as well as this depiction:

¹⁸ “Indian Arms”, *The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science, and Art*, Vol. 44, New York: Leavitt, Trow, & Co., Aug 1886: 168.

¹⁹ For more information see “Chapter 4. The Seed of the Khalsa Raj”, in Kamalroop Singh & Gurinder Singh Mann 2015.

The following two photographs show the difference between the tradition and the regiments after modernisation. On the left is a turban extant in the Royal Armouries, and it was acquired from the East India Company in 1851, it has five steel quoits and various *Adi Chand* or moon emblems that are visible. It is also adorned with various spillikens for use as weapons, with a plume at the top or *farla*. The photograph on the right is of a

Image 9. Royal Armoury Quoit-Turban. Royal Armouries (26A.60) and an Officer of the 14th Sikhs Infantry, British Indian Troops, Chinese War, China, with the Quoit adorning his turban.

Sikh officer, with the large turban and quoit, with the other novel feature of the British regiments, the neatly tied beard.

The image on the right is from during World War 1, where Sikhs were stationed as part of the Garrison of Tianjin in China and took part in the Siege of Tsingtao. After its capture corruption became rife, so the British also deployed Sikh soldiers as policemen. Later the *chakkar* would be totally phased out, and an emblem of it for the turban with it was all that was left.

In any army, motivating new soldiers for battle is important, but also giving them solace is equally important, so all religious traditions were encouraged. Therefore, in Sikh regiments the Sikh scripture, the *Adi Guru Granth Sahib*, was given a central place in all regimental ceremonies. One of the most famous photographs of a Sikh regiment is of the men carrying the scripture to a religious gathering, with the new *khaki* uniform that became standard issue.

In fact, it was a prerequisite to be initiated as a Khalsa if you were a Sikh, by the rite of *Khande-ki-pahul*, or initiation of the Double-Edged Sword:

Many Sikh Indian Army units insisted that all new recruits undertake the ceremony which harked back to the old Sikh army, the Khalsa, which consisted only of those soldiers who had taken the Pahul and embraced all the laws of Sikhism.²⁰

It is of great interest that when this took place, the Dasam Granth Sahib would also be ceremonially enthroned with the Adi Guru Granth Sahib, as is clearly visible in this photograph:

Image 10. Men of the 45th Sikhs (52nd Infantry Brigade, 17th Division). Marching with the Guru Granth Sahib to attend a Diwan (religious service) whilst on campaign in Mesopotamia. Imperial War Museum, Q 24777

Image 11. Sikh religious ceremony for new recruits to the Sikh regiment, 1947. National Army Museum, NAM. 1969-10-590-63. <http://www.nam.ac.uk/online-collection/detail.php?acc=1969-10-590-63>.

²⁰ <http://www.nam.ac.uk/online-collection/detail.php?q=searchType%3Dsimple&resultsDisplay=list&simpleText=Sikh+religious&pos=2&total=5&page=1&acc=1969-10-590-63>

Both Granth Sahibs also find a place in the appendix of British commissioned handbook for Indian Army.²¹ Interestingly, as a part of this ceremony, a new line was added which was to swear allegiance with the King of England. Macauliffe noted in his seminal work that:

No superiority of the enemies in number, no shot, no shell, can make his heart quail, since his Amrit (baptism) binds him to fight single-handed against millions. Some people may say that a soldier sells his head for the small wage paid him every month. But the Sikh does not do so: he devotes his head, body, and everything dear to him to preserving the influence of him whom he once makes his master. A Sikh who shows the least sign of reluctance to go, or goes with an expectation of remuneration, when called upon by his benefactor the King-Emperor to fight His Majesty's enemies, no matter how strong they may be, will be condemned by the Gurus (Macauliffe 1909: 24-5).

We have seen an earlier reference in the *Prem Sumarag Granth*, introduced at the beginning of this article, that requires a Sikh to be loyal to his commander. As we have previously seen in the letters related to Kartar Singh, this loyalty to the King becomes very clear when we read the correspondence letters between the Sikh soldiers and their friends and families.²²

Image 12. Akali Heera Singh – Head Granthi Or Sikh Priest in Sudan. There were other notable Sikhs in the British Indian army during this period.

The 5 K's formed a part of the dress of these soldiers in the Sikh regiments, and as noted by Sir Winston Churchill, who served with numerous Sikh regiments. He called

²¹ Barstow 1940: 222-7. He was the Major 2/11th Sikh Regiment (late 15th Ludiana Sikhs).

²² Omissi 1999. 3. An unknown writer to a Jemadar (34th Sikh Pioneers, France), [Urdu], [early January 1915?], Gobind Garh, Punjab.

for the right for Sikhs to wear these in the House of Commons, due to the sacrifices they made wearing them.²³

Another striking feature of some of the new regiments was that even Akalis were commissioned as the Sikh Chaplain or *Granthi*, who is a custodian of the Sikh scriptures. This is no surprise as according to the Martial Races Theory, the Akalis were adept for war and led at the front (MacMunn 1933: 132). At least two Akalis have been uncovered in this role, and we are sure there are more. One famous *Granthi* was Akali Baba Heera Singh, who served not only as a *Granthi* but also on the battlefield. He served in numerous places including in the Sudan and was photographed numerous times.

The following report was written by a correspondent of the 'The South Australian Advertiser' during Akali Heera Singh's visit to the Calcutta International Exhibition on 19 February 1884:

His name is Heera Singh, and he is an Akali Nihang, or follower of Guru Gobind Singh, the tenth and last Guru of the Sikhs. He stands about 6 feet 3 inches in height in his slippers, and as he wears a headdress over 2 feet in height his appearance is sufficiently imposing. This headdress is called a Guja, and is in the form of a conical puggaree, bound round with massive steel and silver chains. From the crown it runs up to a point, the upper portion being ornamented with nine crescents of polished steel, very sharp at the edges, and capable of being used as weapons. The peak of the headdress terminates in a steel spearhead, so that a charge from one of these gentlemen, a la billy goat, would probably interfere considerably with the digestion of his adversary if delivered well below the belt. Around the top of the hat are carried six quoits, or flat steel rings about 9 inches in diameter, very sharp on the outer edge, which, I am informed, are used by the Sikhs as weapons, being slung from the finger with such force as to take off a man's head at a considerable distance. Round the neck a still larger quoit is carried. The other arms carried by Heera Singh were a tulwar or curved sword, a Colt's revolver, a dagger, and a katar – an extraordinary weapon for thrusting, which has the property of opening two blades after the fashion of a pair of tailor's shears when the thrust has been delivered. Altogether our Sikh friend would be rather a formidable enemy, and he walks the exhibition with an air of contemptuous superiority which plainly declares that he knows it. Heera was brought to Calcutta by Mr. E. Nicholl. He has done good service for the British Government in many frontier fights. He carries the Jowaki medal, and is in receipt of a pension of four rupees per day, having served in the 6th Punjaub force for nineteen years. [sic]

The letters copied by British military censors, also reveal the experiences of many Indian soldiers, which have recently been digitilised by 'Europeana 1914-1918' and the British Library.²⁴ This collection also reveals the concerns of the censors' with their summaries of the letters. The letters show the grim determination of many of the soldiers, but also depict the horror of war. The soldiers refer to their own scriptures where good is victori-

23 In his speech in the British Parliament, "At that time because of our own critical position, we did not compel them to wear steel helmets; we should now earn their appreciation by respecting their religious feelings and symbols and therefore happily exempt them from the obligation of wearing steel helmets".

24 <http://www.europeana1914-1918.eu/en>

ous against evil: “The mud is up to a man’s knees, and the trenches are full of water up to a depth of about 2 feet. As in the history of Ala [a great Sikh warrior]”. A letter from Punjab to France from 19 January 1916 states:

We are all thinking of you and this is our prayer in the presence of the Almighty – that the Guru may bring you back with victory. You must know that you are very fortunate in that you have got a chance to defend your country and to serve the British government. You will remember that the British rule was foretold by our true leader Tegh Bahadur, the ninth Guru. It was established in India only for the protection and help of us Sikhs. It was on the voice of the Guru that the Eternal sent the English here. The blessings which this rule has brought to India is not concealed from you. The rise of the Sikhs is due solely to this power. But for this, the poor Sikhs would have brought their unhappy existence to an end in some crows’ pond [sic]. I shall be very pleased to hear of your valorous deeds. You are a brave soldier. Now it is time to display your manhood. Now is the time for loyalty. You are a true Sikh. By the Guru’s order you must remember the promise of the Almighty, who said:

Recognise the hero in him who fights for his faith; Though cut to pieces he will not quit his ground.

[*sura so pahichaniai jolarai dheen ke heth. puraja puraja kat marai kabihu na chhadai kheth .2.2. Bhagat Kabir, Adi Sri Guru Granth Sahib, p. 1105.*]

This for Sikhs is a religious war, because the war is directed against the [British] rule which our Guru established.²⁵

A Sikh soldier, Indar Singh, fighting on the Somme in September 1916, wrote home:

Don’t be grieved at my death, because I shall die arms in hand, wearing the warrior’s clothes. This is the most happy death that anyone can die.²⁶

This religious sombreness is repeated time and time again: ‘Death is ruled by time and both by battle, and if it be death, then welcome death.’ Which is a verse spoken by the Tenth Guru in the Dasam Granth Sahib, “*At hī ran mai tab jūjh maroñ* - when the last moment of life comes may I die fighting” (Dasam Granth Sahib, verse 231). A sepoy of the 47th Sikhs (Sikh) writing from Brighton hospital to his friend in India on 14th December 1915 recalls that:

Chur Singh has suffered martyrdom in the war. The 47th Sikhs were charging. [The] sahib said ‘Chur Singh, you are not a Sikh of Guru Govind Singh, [you who in fear remain in the trench!’ Chur Singh was very angry. Chur Singh gave the order for his company to charge. He drew out his sword and went forward. A bullet came from the enemy and hit him in the mouth. So did our brother Chur Singh become a martyr. No other man was like Jemadar Chur Singh.

²⁵ Omissi 1999: 222 – From Punjab to France -19th Jan. 1916.

²⁶ Omissi 1999: 239. [Letter No. 401] Jemadar Indar Singh (Sikh) to Chattar Singh (Ludiana Dist, Punjab), FPO.42, Urdu, France, 15th September, 1916.

While another refers to drinking tea as drinking *amrit*, or spiritual ambrosia taken during the aforementioned initiation rite. The rural life of Punjab is also portrayed ‘As a man climbs a plum tree and shakes down the plums [so that] they fall and lie in heaps, so are men here fallen ...’ The censor notes the religious fervour of many of the soldiers, where he makes note that, ‘extracts from the Granth... and the like would give more pleasure than a great deal of sweetmeats and tobacco.’²⁷

Neuve Chapelle

The Indian army at this time was drawn mainly from Jatts or farmers, recruited from the north of India partly on account of the ‘martial races’ theory of the British which suggested that some races or castes were inherently more warlike than others (MacMunn 1933). Most Indian soldiers in France were Punjabi Jatt who were mainly Muslims and Sikhs. There is also evidence that many were forced to conscript (see, Omissi, 1999). As noted earlier the Sikh regiments served in Europe, and an obvious and famous example was the Battle of Neuve Chapelle in France. An excerpt of the arrival of the Sikh regiments in the First World War from a collection of *The Guardian* reports their contempt of death:

The day after, we heard that during the night one of the Sikh regiment had had to recapture the trench, which the Germans had taken by surprise, and that their bayonet charge was so tremendous that the enemy did not dare counter-attack. Almost immediately after that feat an order came not to allow the Indians uselessly to expose their lives by walking out of the trenches. The fact was that, in order to show their contempt for death, some Sikhs had refused to hide themselves in the trenches and had immediately drawn a fierce fire on their regiment. Fortunately, they did not insist on playing that sort of game; otherwise the Indian Army Corps would have disappeared in one week’s time out of sheer bravery. [...]²⁸

The bravery of the Sikh regiments was celebrated in art and written about in magazines of the period. See the text and painting below which describes what transpired in this particular battle:

A ‘Black Maria’ fell quite near a sapper while he was lying on the ground and steadily firing on the advancing foe. It did not hurt him, but dug a hole six feet deep at his side. The sapper – a Sikh, I believe – waited until the smoke had gone, and then jumped into the hole. He soon found that the position was a comfortable one, and started firing from the cover the Germans had dug for him; according to officers who were standing by, he managed to kill some fifteen or twenty Germans by himself, and would have remained there for ever if he had not been eventually ordered to retreat. He was warmly congratulated afterwards, but did not appear to think he had done anything remarkable.

One of the most famous stories of Neuve Chapelle is the centennial story of Manta Singh’s, who courageously sacrificed his life to save his commanding officer. He was born near Jalandhar in 1870, and went onto join the 15th Ludhiana Sikhs, and was sent

²⁷ IOR/L/MIL/5/825/6, Sep 1915-Oct 1915, IOR/L/MIL/5/826/2, Jan 1916-Mar 1916,

²⁸ ‘When the Indians Arrived,’ *The Guardian*, 12 November 1914.

*Image 13. "Saving a Wounded Comrade: Sikh Sergeant Keeps German Patrol at Bay", circa 1914. From *The Great War: Part 94, The Standard History of All-Europe Conflict, Week Ending June 3, 1916.**

to France in 1914. In March 1915, during the Battle of Neuve Chapelle, he rescued Captain Henderson, who was seriously wounded, by pushing him to safety in a wheelbarrow, but was then severely injured himself. He was admitted to the Kitchener Indian Hospital in Brighton, but his wounds had become infected and he died a few weeks later. Manta Singh and Henderson, became close friends while he was undergoing treatment, and after his death, Henderson ensured that Manta Singh's son was taken care of, and encouraged him to join the Sikh Regiment.²⁹

Gallipoli

When Lord Kitchner, the Secretary of State for War, received an appeal on 2 January 1915, he also realised that the terrain greatly favoured the Turks, who were well dug-in. To meet this challenge he called upon the 14th Sikhs as a part of his expeditionary force. Sir Hamilton wrote to the Commander-in-Chief in India about the great Sikh sacrifice in this battle:

In spite of the tremendous losses there was not a sign of wavering all day. Not an inch of ground was given up and not a single straggler came back. The ends of the enemy's trenches were found to be blocked with the bodies of Sikhs and of the enemy who died fighting at close quarters, and the glaucis slope was thickly dotted with the bodies of these fine soldiers all lying on their faces as they fell in their steady advance on the enemy. The history of Sikhs affords many instances of their value as soldiers, but it may be safely asserted that nothing finer than the grim valour and steady discipline displayed by them on the 4th June has ever been done by soldiers of the Khalsa.

²⁹ In the the Second World War, both Manta Singh's and Henderson's sons served together, in France, Italy and North Africa. Both of them have now passed away, but their sons, Jaimal and Ian remain in contact.

Sikhs fought alongside the Anzacs at Gallipoli with the 14th Sikh Regiment suffering possibly the highest casualty rate of any force during the Gallipoli campaign, with only four survivors.³⁰ 379 Sikh officers died on the 4 June 1915, which virtually wiped out the 14th Sikh Regiment. These Sikhs were mostly from India, but there were also ten Sikhs from Australia who served as part of the Australian Imperial Force.

Image 14. Wounded Sikhs at Brighton Pavillion. WW1, postcard, circa 1916

Image 15. This photo is an Indian Regiment Memorial, including the Sikhs, from Haifa, Israel. Photograph courtesy of Manbir Singh Banwait, 2015.

The wedding party of Sikhs proved they could play the game of love, with around 83,000 Sikhs giving their heads on the palm of their hand. Taking into battle something old and something new, they embraced death, and the wounded Sikhs – over 100,000, were sent to hospitals like the one at Brighton Pavilion, which had been turned into a hospital for Indian soldiers. *A wounded Sikh writes to his father:*

Tell my mother not to go wandering madly because her son, my brother, is dead. To be born and to die is God's order. Some day we must die, sooner or later, and if I die here, who will remember me? It is a fine thing to die far from home. A saint said this, and, as he was a good man, it must be true.³¹

³⁰ One survivor was Lance Naik Bhola Singh of the 14th Sikhs, who was wounded in Gallipoli.

³¹ [Gurmukhi], Brighton Hospital, 18th January 1915

Conclusion

The Sikh tradition laid out by the Gurus, particularly the martial or *chattrī* ideals of self-sacrifice for the greater good, were utilised by Maharaja Ranjit Singh and his European Generals to have an army on par with the British. They created modern Sikh Regiments to prepare against the threat of a British invasion. He utilised the Akalis for his own purposes, which also kept their numbers in check. This was the beginning of “something old and something new”. After the annexation of Punjab, the Sikhs later joined the British Sikh Regiments. We can clearly see the influences from them being recruited into the British Army. Firstly the quoit, which was a usable weapon, was reduced to an ornamental role to represent them as a people. The blue colour was changed to *khaki*, and the *kirpan* to a bayonet instead. The flowing beard was now tied up due to the needs of modern warfare. The British also utilised the martial Akalis in their regiments to fulfil the religious roles of the new Sikh Regiments.

By studying Sikh scriptures and by analysing their behaviour particularly in the mutiny, the British understood the psychology of the Sikhs well. The ‘Martial races’ became a concern after an enquiry, the British realised that Sikhs had a firm resolve to their duty to their commanders. Furthermore, those that survived the marriage party of war or were ‘martyred’, increased the *izzat* or honour of their family and would have been immortalised as heroes. This led to a tremendous sacrifice by the Sikhs, who to this day are widely known for their martial prowess in World War I and II, where they received many Victoria Crosses even though the Sikhs were very small in number.

Bibliography

- Affeife, Giani Nihal Singh (1959), *Two Shining stars (The unique martyrdom)*. Delhi: Afifzada.
- Abuja, R.L. (1984), “Philosophy of martyrdom”. *Panchbati Sandesh*, Vol. 6, No. 4.
- Abuja, R.L. (1978), “Politics of martyrdom”, *Journal of Sikh Studies*, Vol., No.1.
- Adi Guru Granth Sahib.
- Amar Singh (1996), “Martyrdom that re-vitalized Dharma”, *Sikh Review*, Vol. 44, No.12.
- Anand, Mulk Raj (1986), “Martyrdom of innocents,” *Spokesman Weekly*, Vol. 36, No.16.
- Balkar Singh (2000), “Martyrdom: A continuing feature in Sikhism”, *Journal of Sikh Studies*, Vol. 24, No. 2.
- Bajwa, K. S. (2003), “The first martyr of Gurdwara reform movement: Bhai Hazara Singh”, *Punjab History Conference Proceedings* (35th session).
- Barr, W. (1844), *Journal of a march from Delhi to Peshâwur: And from thence to Câbul*, Vol. 2. London: Madden & Co.
- Barstow, Major A. E. (1899), *A handbook for the Indian Army: Sikhs*. Calcutta.
- Bhag Singh (1987), “A Saga of the Sikh courage”, *Sikh Review*, Vol. 35, No. 405.
- Bhatia, H. S. and S. R. Bakshi, Eds. (2000), *National movement and the Sikhs: The martyrdom tradition*. Deep & Deep Publications.

- Bhogal, Balbinder Singh (2007), "Text as sword: Sikh religious violence taken for wonder" in J. Hinnells & R. King (eds.), *Religion and violence in South Asia: Theory, precept and practice*. London & New York: Routledge.
- Browne, C. (1861), *The Punjab and Delhi in 1857: being a narrative of the measures by which the Punjab was saved and Delhi recovered during the Indian Mutiny*, Vol. 1. Edinburgh & London: Blackwood.
- Bosworth Smith, R. (1883), *The life of Lord Lawrence, 1849-1852*. London: Smith, Elder & Co.
- Cheema, Baljinder Singh (1987), "Concept of martyrdom in Sikhism", *Sachkhand Petra*, Vol.13, No.5.
- Concise List of Sikh Martyrs* (n.y), Amritsar: S.S. Missionary College.
- Cunningham, J. (1846), *A history of the Sikhs*. London: J. Murray.
- Darshan Singh (2000), "Nature and tradition of martyrdom in Sikh religion", *Journal of Religious Studies*, Vol.31, No,1-2.
- Das Gupta, R.K. (1987), "Least we forget those patriotic Sikhs", *Aryan Heritage*, Vol.4, No.36.
- Dasam Granth Sahib.
- Dhillon, Ravinder Singh (1999), "Sahidi tradition in Sikhism", *Sikh Review*, Vol.47, No.2.
- Dowson, J. (n.y.), *A classical dictionary of Hindu mythology and religion, geography, history, and literature; Selections from the Koran; Modern India and the Indians; Metrical translations from Sanskrit writers*, Original work published pre-1945, year unknown.
- Doré, Gustave (1886), *The Electic Magazine*.
- Dorna, Walter A., and Gucciardib, Stephen (2011), "The sword and the turban: Armed force In Sikh thought", *Journal of Military Ethics*, Vol. 10, Issue. 1.
- Fenech, Louis E. (1997), "Martyrdom and the Sikh tradition", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.17, No.4.
- Fenech, Louis E. (2000), *Martyrdom in the Sikh tradition: Playing the 'game of love'*, Delhi: Oxford University Press.
- Fenech, Louis E. (2001), "Martyrdom and the execution of Guru Arjan in early Sikh sources", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 121, No. 1.
- Fenech, Louis E. (2002), "Contested nationalism: Negotiated terrains: The way Sikhs remember Udham Singh 'Shahid' 0899-1940", *Modern Asian Studies*, Vol. 36, No.4.
- Francklin, W. (1805), *Military memoirs of Mr. George Thomas*.
- Geikie, John Cunningham, Samson and Eli (1882), *Hours with the Bible, or, the Scriptures in the light of modern knowledge*. New York: Hurst & Company.
- Gopal Singh and Darshan Singh Pheruman (1994), "The first martyr of Sikh homeland", in *Politics of Sikh homeland, 1940-1990*. Delhi: Ajanta Publications.
- Gulcharan Singh (1970), "Young martyrs", *Sikh Review*, Vol.18, No.189.
- Hookway, J. (1999), *M & R A regimental history of the Sikh Light Infantry 1941-1947*. Beckington, Bath.
- Humbly, W. (1854), *Journal of a cavalry officer: Including the memorable Sikh campaign of 1845-46*. London: Longman.

- “Indian Arms” (1886), *The Eclectic Magazine of Foreign Literature, Science, and Art*, Vol. 44.
- Kamalroop Singh and Gurinder Singh Mann (2015), *The Granth of Guru Gobind Singh: Essays, lectures and translations*. New Delhi: Oxford University Press.
- Lafont, J. M. (1986), *French administrators of Maharaja Ranjit Singh*. Delhi: National Book Shop.
- Macauliffe, M. A. (1909), *The Sikh religion*, Vol. 1. Oxford: Clarendon.
- MacMunn, G. (1933), *The martial races Of India*. London: Marston.
- Malcolm, J. (1812), *Sketch of the Sikhs*. London: J. Murray.
- Mandair, N. (2005), “(En)gendered Sikhism: The iconolatry of manliness in the making of Sikh identity”, in *Sikh formations: Religion, culture, theory*, Vol. 1, No. 1.
- Nijhawan, M. (2006), *Dhadi Darbar*. Delhi: Oxford University Press.
- Omissi, David (1999), *Indian voices of the Great War: Soldiers’ letters, 1914-18*. New York: St. Martins.
- Omissi D. (1991), “‘Martial races’: Ethnicity and security in colonial India 1858–1939”, *War & Society*, Volume 9, Issue 1: 1-27.
- Omissi, D. (2012), “Sikh soldiers in Europe during the Second World War, 1914-1918”, in Knut A. Jacobsen and Kristina Myrvold, *Sikhs across borders: Transnational practices of European Sikhs*. London: Bloomsbury.
- Prinsep, H. (1834), *Origin of the Sikh power in the Punjab and political life of Muha-rajah Runjeet Singh*. Calcutta: Huttman.
- Roy, K. (2001), “The construction of regiments in the Indian Army: 1859-1913”, *War In History*, Vol. 8, No. 2: 127-148.
- Sidhu, A.S. (2013), *The First Anglo-Sikh War*. The Hill: Amberley.
- Skinner, J. (1825), “The Sikh community”, From the Persian, *Kitab-ī Tashrīhu’l Aqwām (History of the origin and distinguishing marks of the different communities of India)*, transl. Shireen Moosvi.
- Streets, H. (2004), *Martial races: The military, race and masculinity in British imperial culture, 1857-1914*. Manchester University Press.
- The Australian News Co (1919), *Popular Mechanics Magazine*.
- The London Illustrated News* (1878).

Vem är du?

Om direkt tilltal och dess konsekvenser i en broschyr från Försäkringskassan

Fredrik Olsson

Syftet med denna studie är att undersöka hur direkt tilltal pekar ut och konstruerar mottagare i Försäkringskassans *Till alla som väntar eller just fått barn* från 2015. I undersökningen jämförs *du*-tilltalet med Lind Palickis (2010) resultat rörande konsekvenserna av *du*-tilltal i en motsvarande broschyr från 2007.

Sammantaget visar denna studie att det *du*-tilltal som rekommenderas i bland annat *Myndigheternas skrivregler* (2001; 2014) är problematiskt sett ur ett inkluderingsperspektiv. I den senaste upplagan av *Myndigheternas skrivregler* (2014) nämns denna problematik men de exkluderande textdelarna i Försäkringskassans broschyr *Till alla som väntar eller just fått barn* från 2015 visar att *du*-tilltalet bör problematiseras i större utsträckning.

Med hjälp av begreppet *deiktiska rum* analyseras vilka som konstrueras som primära respektive sekundära mottagare av broschyren samt vilka grupper av potentiella mottagare som inkluderas respektive exkluderas. Resultaten visar att flera olika grupper av mottagare som i egenskap av blivande eller nyblivna föräldrar i hög grad berörs av innehållet i broschyren exkluderas från de snävaste deiktiska rummen eller konstrueras som undantagsfall i någon del av texten och således exkluderas eller konstrueras som sekundära mottagare av texten.

Jämförelsen med broschyren från 2007 visar att det inte föreligger någon större skillnad mellan broschyrerna i fråga om i vilken utsträckning texterna exkluderar potentiella mottagare eller i fråga om vilka sociala kategoriseringar som exkluderas. I båda broschyrerna är det främst biologiska mammor som konstrueras som primära mottagare, och biologiska föräldrar som lever i heterosexuell tvåsamhet konstrueras som norm i texten som helhet. Sålunda konstrueras till exempel homosexuella par och ensamstående föräldrar som undantag och som sekundära mottagare av broschyrerna.

* * *

Under det senaste halvsekle har svenska myndigheter och deras texter varit föremål för ett klarspråksarbete som syftar till att göra texterna mer begripliga. I slutet av 1960-talet tog sig klarspråksarbetet uttryck bland annat genom att många myndigheter började skriva *du* (Hellspång & Ledin 1997: 262). Som klarspråksrekommendation har *du*-tilltalet sedan dess fått stort genomslag i myndighetstexter, och i *Myndigheternas skrivreg-*

ler (2014: 68) rekommenderas *du*-tilltal i såväl skrivelser till enskilda medborgare som i allmän information riktad till stora grupper av medborgare.

Ett argument som framförts för användandet av direkt tilltal genom *du* i myndighetstexter är att det leder till enklare texter. I sin doktorsavhandling *Normaliserade föräldrar* menar dock Lena Lind Palicki att konsekvenserna av *du*-tilltalet inte undersökts i någon större utsträckning (2010: 40). Som en del i sin undersökning analyserar Lind Palicki därför hur bland annat direkt tilltal genom *du* pekar ut och konstruerar mottagare samt vilka potentiella mottagare som inkluderas respektive exkluderas. Materialet Lind Palicki (2010) analyserar utgörs av nio broschyrer som riktar sig till blivande och nyblivna föräldrar och är utgivna av Försäkringskassan mellan 1974 och 2007. Resultaten från Lind Palickis studie visar dels att *du*-tilltalet i broschyrerna ökat successivt under perioden, dels att *du*-tilltalet i många fall leder till att vissa grupper av mottagare exkluderas och inte ges identifikationsmöjlighet i textdelar som innehållsmässigt angår dem, vilket Lind Palicki menar är problematiskt. I början av 2015 gavs en ny broschyr riktad mot blivande och nyblivna föräldrar, *Till alla som väntar eller just fått barn* (2015), ut av Försäkringskassan. Genom att analysera *du*-tilltalet och dess effekter undersöker jag i denna studie vilka som pekas ut och konstrueras som mottagare i den nyare broschyren samt om det skett någon förändring sedan 2007. Dessutom är ett syfte med studien att jämföra dessa resultat med Lind Palickis (2010) resultat rörande konsekvenserna av *du*-tilltal. För att relevanta jämförelsen använder jag i min studie i stora drag samma teoretiska och metodologiska utgångspunkter som Lind Palicki och utgår från följande delar av hennes frågeställning: Vem eller vilka pekas ut och konstrueras som mottagare? Vilka mottagare inkluderas respektive exkluderas genom de språkliga val myndigheten gör?

Lind Palickis resultat

I Lind Palickis (2010) undersökning ingår broschyrer utgivna mellan 1974 och 2007, och broschyrerna skiljer sig åt i fråga om vilka strategier för mottagaranpassning som används och vilka konsekvenser detta får för konstruktionen av mottagarna. I min jämförelse använder jag enbart resultat från broschyren från 2007 i vilken *du* förekommer mest frekvent (Lind Palicki 2010: 60).

När *du*-tilltal används avgränsas ofta referenten till *du* genom efterställda attribut som i *du som är gravid* (Lind Palicki 2010: 61). I exemplet exkluderas alla som inte är gravida och därmed många potentiella mottagare. Som primära mottagare av texterna framstår således biologiska mammor medan andra sociala kategoriseringar, till exempel pappor och adoptivföräldrar, framstår som sekundära mottagare.

Lind Palickis resultat visar alltså bland annat att *du*-tilltalet som används i de nyare broschyrerna, särskilt broschyren från 2007, ofta leder till en exkludering som går emot det övergripande målet att verka för ett jämställt uttag av föräldraledigheten som det beskrivs i Försäkringskassans regleringsbrev (*Regleringsbrev för budgetåret 2007 avseende Försäkringskassan*).

Wilson, H.W. (1916), *The Great War: The standard history of all-Europe conflict*, Volume 6, Part 94. London: Amalgamated Press.

Feministisk diskursanalys och deiktiska rum

Min undersökning är mindre omfattande än Lind Palickis (2010) och fokuserar färre infallsvinklar. Till viss del använder jag ändå liknande teoretiska och metodologiska utgångspunkter vilka beskrivs och diskuteras nedan, nämligen *feministisk diskursanalys* och *deiktiska rum*.

Ett för Lind Palickis (2010) avhandling centralt begrepp är feministisk diskursanalys. Genom begreppet diskursanalys tydliggör Lind Palicki att hennes undersökning inte är en textanalys (2010: 24) och att det således inte är texterna i sig som är undersökningens huvudsakliga objekt; texterna ska snarare ses som ett medel jämte andra med hjälp av vilket hela myndighetsdiskursen analyseras. Att Lind Palickis studie ska ses som en *feministisk* diskursanalys innebär främst att undersökningen har en emancipatorisk ansats och att det är konstruktionen av kön i den aktuella diskursen som står i centrum (2010: 24). Den feminism som Lind Palicki ansluter sig till har en konstruktivistisk syn på kön, vilket innebär att kön inte ses som ett statiskt attribut utan något som görs och konstrueras i interaktion, vilket också gäller andra sociala kategoriseringar (2010: 25).

Ansatsen i min undersökning är också feministisk eftersom den bland annat rör hur de starkt könsmarkerade kategorierna *mammor* och *pappor* konstrueras som mottagare i texten. I likhet med Lind Palicki menar jag också att det inte helt går att frigöra texten från kontexten utan att en viktig del av förståelsen går förlorad; texten och kontexten står i ett dialektiskt förhållande till och påverkar varandra (2010: 17). Eftersom jag enbart fokuserar hur utpekandet och konstruktionen av mottagarna ter sig i materialet ser jag dock min studie som mer textnära än vad Lind Palickis är, och en viktig skillnad i teoretiska utgångspunkter är således att min undersökning snarare är en textanalys än en diskursanalys. Istället för att se diskursen som det huvudsakliga objektet för studien använder jag istället den vidare kontexten och diskursen som en resurs för tolkning av texten.

Begreppet deiktiska rum är centralt både i Lind Palickis (2010) och min analys av hur Försäkringskassans broschyrer pekar ut och konstruerar sina mottagare. Med deiktiska rum menas utpekade rum inom vilka sändaren och mottagarna agerar. Begreppet aktualiseras i studien främst genom analys av hur texten pekar ut sina mottagare och därigenom bjuder in olika mottagare till olika deiktiska rum, vilka befinner sig på olika avstånd från varandra och på olika avstånd från sändaren. På grund av dessa skilda avstånd skapas hierarkier bland mottagarna – vissa mottagare kan sägas vara mer inbjudna än andra (Lind Palicki 2010: 51).

De deiktiska rummen kan också vara olika snäva eller vida. Ett snävt deiktiskt rum innebär att villkoren för att en mottagare ska bjudas in till det är specifika och således exkluderar många andra potentiella mottagare medan ett vitt deiktiskt rum innebär det motsatta, det vill säga att en stor grupp mottagare bjuds in till det. Exempelvis skapar ett direkt tilltal som ”Du som är pappa [...]” (2015: 11) ett snävt deiktiskt rum där enbart pappor inkluderas medan ett omtal som ”Föräldrarna kan som mest ta ut 30 dubbeldagar” (2015: 21) skapar ett vidare deiktiskt rum till vilket alla mottagare som är föräldrar bjuds

in. Hur de deiktiska rummen skapas, hur snäva eller vida de är och vilket avstånd från sändaren de placeras på beror alltså till stor del på vilken typ av mottagaranpassning som används, med vilket jag här menar hur mottagarna tilltalas och omtalas.

I exemplet ”Du som är pappa [...]” är det dock inte enbart det direkta tilltalet som gör det deiktiska rummet snävt. Trots det singulara personliga pronomenet *du* rör det sig inte rimligen om ett individuellt tilltal eftersom Försäkringskassan i broschyren inte tilltalar en enskild individ utan en stor grupp av mottagare. Det som gör det deiktiska rummet snävt är istället det restriktiva attributet i den relativa bisatsen som infogats i nominalfrasen. Sådana attribut framkommer i typfallet genom restriktiva attribut som infogas i nominalfrasen, som i exemplet ovan, men vilka egenskaper som tillskrivs textens *du* är inte alltid så explicit. Ofta måste referenten till *du* sökas i den textuella kontexten, det vill säga i den närmast omgivande texten, där presuppositioner rörande textens *du* spelar stor roll för hur mottagaren konstrueras.

Sammanfattningsvis kan studien beskrivas som en feministisk textanalys. Begreppet deiktiska rum är viktigt på så sätt att analysen av hur texten pekar ut och konstruerar sina mottagare konkretiseras genom analys av vilka deiktiska rum texten skapar, vilka som bjuds in till dessa rum, hur de ser ut och hur de förhåller sig till andra deiktiska rum och till sändaren.

Material

Primärmaterialiet i min undersökning består av en broschyr utgiven av Försäkringskassan år 2015. Eftersom en del av syftet med studien är att jämföra min studies resultat med delar av Lind Palickis (2010) resultat är hennes resultat sekundärmaterial till studien. Jämförelser görs mellan min analys av broschyren från 2015 och Lind Palickis resultat som rör motsvarande broschyr från 2007, varför uppgifter om denna finns med i tabell 1 där information om broschyrernas grafiska utformning presenteras.

Tabell 1. Översikt över de två broschyrer från Försäkringskassan som utgör studiens primär- och sekundärmaterial.

<i>Namn</i>	<i>Utgivningsår och månad</i>	<i>Omfång i sidantal</i>	<i>Format</i>	<i>Antal ord</i>	<i>Antal bilder</i>
Blivande förälder ¹	2007.10	19	A5	4538	4
Till alla som väntar eller just fått barn	2015.01	32	A5	4789	3

Trots kontakt med Försäkringskassan har jag dessvärre inte fått tag i något exemplar av broschyren *Blivande förälder* från 2007. I jämförelsen med Lind Palickis (2010) resultat har jag därför inte kunnat göra någon egen analys av det äldre materialet utan gör mina jämförelser med utgångspunkt i hennes analys och tolkningar. Detta kan ses som problematiskt eftersom jag inte har möjlighet att se vilka eventuella skillnader som föreligger

¹ Data rörande broschyren från 2007 är hämtade från Lind Palicki (2010:20).

i våra respektive tolkningar av broschyren som helhet. Genom de exempel Lind Palicki (2010) anför i sin analys anser jag mig dock ha tillräcklig kunskap om både broschyren från 2007 och Lind Palickis tolkningar för att detta inte ska störa min jämförelse.

Direkt tilltal i broschyrerna från 2007 och 2015

I materialet används olika sätt att tilltala och omtala de potentiella mottagarna parallellt. I broschyrerna finns exempel på omtal, generiskt *man*, och direkt tilltal genom både *du* och *ni*. Emellanåt förekommer dessa olika till- och omtal både i samma stycken och i samma meningar. Hur frekvent orden *du*, *dig*, och *ni* förekommer i broschyrerna visas i tabell 2.

Tabell 2. Andel **du**, **dig** och **ni** per 1000 ord (absolut tal inom parentes) i broschyrerna från Försäkringskassan.

Broschyr från år	<i>du</i>	<i>dig</i>	<i>ni</i>
2007 ²	36 (136)	4 (17)	5 (21)
2015	42 (202)	3 (12)	9 (42)

Som framgår av tabell 2 är andelen *du* i broschyren från 2015 högre än i broschyren från 2007. Den successiva ökning av *du*-tilltal som präglat broschyrerna sedan 1974 (Lind Palicki 2010: 60) verkar alltså ha fortsatt även efter 2007.

I följande avsnitt är det *du*-tilltalet och dess konsekvenser för textens inkluderande och exkluderande av mottagare som diskuteras. *Ni* som tilltalsord förekommer inte lika frekvent men spelar emellanåt en betydande roll för etablerandet av deiktiska rum och utpekandet av mottagare varför det också berörs.

Konsekvenser av direkt tilltal i broschyren från 2015

Rubriken för det första avsnittet i broschyren lyder ”Innan barnet är fött” (2015: 6) och innehåller ingen markör som snävar in det deiktiska rummet – det finns således inget som tyder på att den tänkta mottagaren är någon annan än de som är inkluderade i broschyrens titel, det vill säga alla som väntar eller just fått barn. Direkt under den första huvudrubriken finns dock en underrubrik som lyder ”Du har rätt att vara ledig innan förlossningen” (2015: 6), och den första meningen i det därpå följande stycket lyder ”Du som väntar barn har rätt att vara ledig med föräldrapenning redan från och med den 60:e dagen innan din beräknade förlossning” (2015: 6). Den senare meningen inleds alltså med en nominalfras som innehåller ett restriktivt attribut som gör det tydligt att det är gravida biologiska mammor som tilltalas. Visserligen skulle även en icke-gravid blivande förälder kunna sägas vänta barn, men reglerna som omfattar blivande föräldrar säger att det bara är blivande mammor, det vill säga gravida kvinnor, som kan ta ut föräldrapenning före förlossningen. Detta talar för tolkningen att det enbart är gravida

2 Data rörande broschyren från 2007 är hämtade från Lind Palicki (2010: 60).

kvinnor som tilltalas och att andra föräldrar således exkluderas. Redan i inledningen av texten etableras alltså ett snävt deiktiskt rum dit blivande pappor och andra icke-gravida blivande föräldrar inte är inbjudna. Eftersom det inte sker något perspektivbyte i kapitlets fortsättning förefaller biologiska mammor fortsatt vara de enda tilltalade.

Trots att huvudrubriken i avsnittet inte signalerar att texten som följer enbart rör gravida kvinnor gör texten och en av underrubrikerna, "Sjukpenning under graviditeten" (2015: 8), gällande att de regler som beskrivs enbart gäller gravida kvinnor. I broschyrens andra kapitel blir den snäva bestämningen av det deiktiska rummet problematisk eftersom rubriken "Du har rätt att vara ledig med ditt barn" (2015: 9) och den efterföljande texten beskriver regler som gäller andra blivande föräldrar i lika hög grad som gravida kvinnor. När texten beskriver föräldrars rätt att vara lediga med sina barn exkluderas således många blivande föräldrar.

Att föräldrar förväntas vara två är tydligt i texten på flera sätt. När *ni* används som tilltalsord förefaller det vara två föräldrar till samma barn som tilltalas, men tydligast framträder parnormativiteten genom de många uttryck som presupponerar tvåsamhet. I exemplen som följer har jag markerat dessa uttryck med fet stil: "Under utbildningen kan **båda** föräldrarna ta ut föräldrapenning samtidigt" (2015: 6) och "Halva barnbidraget betalas ut till **den ena föräldern** och den andra halvan till **den andra föräldern**" (2015: 23). Vid flera tillfällen skapas dock snäva deiktiska rum där enbart ensamstående föräldrar inkluderas. Så till exempel i följande stycke under rubriken "Adoptionsbidrag":

Exempel 1

Även du som är ensamstående förälder kan ha rätt till adoptionsbidrag. Barn till ensamstående föräldrar kan också få underhållsstöd. Underhållsstödet ska kompensera barnet ekonomiskt för det underhållsbidrag det annars skulle ha fått av en andra förälder. (2015: 12-13)

I texten som föregår exempel 1 tilltalas adoptivföräldrar med *ni* i formuleringar som "För att få bidrag måste ni som är föräldrar vara bosatta i Sverige" (2015: 12). I meningen som föregår exempel 1 i broschyren förskjuts dock perspektivet och mottagaren tilltalas med *du*: "Du måste ansöka om bidraget inom ett år från den dag då adoptionen blev giltig" (2015: 12). När texten sedan riktar sig mot ensamstående föräldrar inleds meningen med "Även", vilket signalerar att ensamstående föräldrar ses som undantag. Trots att ensamstående föräldrar alltså pekats ut som primära mottagare och bjuds in till ett snävt deiktiskt rum i detta stycke får detta samtidigt effekten att deras identifikationsmöjligheter i övriga stycken, det vill säga när de inte explicit tilltalas, minskar. Att peka ut ensamstående adoptivföräldrar som undantag gör alltså att deras deiktiska rum kan ses som avskilt från det deiktiska rum där övriga adoptivföräldrar befinner sig. Att ensamstående föräldrar i den andra och tredje meningen i exempel 1 dessutom omtalas och inte tilltalas, medan adoptivföräldrar tidigare i texten konsekvent tilltalas, tyder på att de ensamstående adoptivföräldrarnas deiktiska rum befinner sig på större avstånd från sändaren.

I texten finns även exempel på hur föräldrapar som inte består av en mamma och en pappa exkluderas från de snävaste deiktiska rummen.

Exempel 2

Du som är pappa eller andra förälder till barnet har rätt att vara ledig i tio dagar med tillfällig föräldrapenning i samband med ditt barns födelse. De dagarna ska ge dig möjlighet att vara med vid förlossningen, lära känna det nya barnet och ta hand om andra barn i familjen.

Även andra personer kan få ersättningen. Det gäller till exempel när det inte finns någon pappa som har rätt till föräldrapenning. (2015: 11)

Exempel 2 återfinns närmast under rubriken ”Ledighet i samband med barns födelse”. Det direkta tilltalet med efterställd nominalfras som innehåller ett restriktivt attribut, ”Du som är pappa”, etablerar i inledningen av första meningen ett snävt deiktiskt rum dit de mottagare som identifierar sig som pappor inkluderas. Att de mottagare som inkluderas i den kontrasterande nominalfrasen, ”andra förälder till barnet”, inte bjuds in till samma snäva deiktiska rum blir tydligt genom att de nämns i just en kontrasterande nominalfras – trots att pappor också kan ses som föräldrar som ges identifikationsmöjlighet genom nominalfrasen ”andra förälder till barnet” skiljer texten på pappor och andra föräldrar, till exempel kvinnor som får barn med andra kvinnor. Ytterligare exempel på hur icke-heterosexuella par exkluderas i materialet finns under rubriken ”Vårdnad och boende” och under rubriken ”Faderskap”:

Exempel 3

När ett gift par får barn räknas mannen automatiskt som pappa till barnet. Är ni inte gifta när barnet föds ska pappan bekräfta faderskapet skriftligt. Kommunens socialnämnd ska godkänna bekräftelsen. (2016: 16)

Stycket som utgör exempel 3 inleds med en omtalande mening, där alltså ingen av föräldrarna tilltalas. Meningen är ändå intressant i ett inkluderingsperspektiv eftersom den tydligt presupponerar att gifta par alltid består av en man och en kvinna, vilket alltså exkluderar alla blivande föräldrar som har icke-heterosexuella relationer. I meningen därefter tilltalar texten mottagarna med *ni*, och de som blir inbjudna till det deiktiska rum som etableras här är par som inte är gifta. Det är dock inte alla ogifta par som inkluderas i styckets andra mening; eftersom texten säger att det är pappan som ska bekräfta faderskapet presupponeras även här att det tilltalade paret består av en mamma och en pappa. I och med att detta stycke förekommer i texten under rubriken ”Faderskap” kan det möjligen ses som oproblematiskt att föräldraparkonstellationer där det inte finns någon pappa exkluderas. Direkt under det stycke i broschyren där exempel 3 återfinns görs dock liknande presuppositioner, trots att rubriken ”Vad är vårdnad?” inte signalerar att det är just föräldrapar som består av minst en pappa som tilltalas, vilket rubriken ”Faderskap” kan anses göra:

Exempel 4

Om ni som föräldrar är gifta med varandra har ni gemensam vårdnad om barnet. Är ni inte gifta med varandra får mamman ensam vårdnad om barnet. För att få gemensam vårdnad måste ni då göra en anmälan till Skatteverket. Oftast gör man det i samband med att pappan bekräftar faderskapet. Det går också att göra senare. (2015: 16)

Den första meningen i exempel 4 tilltalar gifta föräldrar men etablerar inte ett snävare deiktiskt rum än så – alla gifta föräldrar kan sägas vara inbjudna till det deiktiska rum-

met. I styckets andra mening tilltalas istället ogifta föräldrar, men genom omtalet av en mamma som förutsätts ingå i det tilltalade föräldraparet snävas det deiktiska rummet in så att det inte inkluderar alla ogifta föräldrar utan enbart föräldrapar som består av minst en mamma. Att ”mamman” står i bestämd form tyder också på att det finns en och endast en mamma. I styckets fjärde mening blir det tydligt att det också finns en pappa i det tilltalade föräldraparet, eftersom texten implicit föreslår att de tilltalade gör anmälan om gemensam vårdnad i samband med att pappan bekräftar faderskapet.

Slutsatser angående broschyren från 2015

Direkt tilltal, främst genom *du*-tilltal, förekommer i stor utsträckning i materialet. I några fall används *du*-tilltal med efterställda nominalfraser som innehåller restriktiva attribut och i andra fall konstrueras textens *du* med hjälp av den omgivande texten.

I avsnittet ovan visar jag att broschyren från 2015 innehåller flera exempel på hur direkt tilltal genom *du* exkluderar potentiella mottagare på ett problematiskt sätt. Sammantaget visar exemplen att de som konstrueras som primära mottagare främst är biologiska mammor, föräldrar som lever i tvåsamhet och föräldrar som lever i heterosexuella relationer. Således kan biologiska mammor som lever i heterosexuella parförhållanden sägas konstrueras som den primära mottagargruppen av texten som helhet. De som inte tillhör denna grupp exkluderas vid ett eller flera tillfällen i texten, även i fall när det aktuella regelverk som beskrivs också angår dem. Till exempel gäller reglerna om ledighet i samband med förlossning den icke-gravida kvinnan i ett homosexuellt parförhållande med en biologisk mamma i lika hög utsträckning som de gäller biologiska pappor i heterosexuella parförhållanden. Trots det konstrueras biologiska pappor i texten som primära mottagare av informationen om reglerna, medan homosexuella kvinnor bland andra inte tilltalas direkt av texten.

Inkludering och exkludering i broschyrerna från 2007 respektive 2015

I både broschyren från 2007 och broschyren från 2015 är *du*-tilltal den dominerande strategin för att förhålla sig till och positionera mottagaren. I båda materialen leder *du*-tilltalet till att vissa mottagare konstrueras som primära medan andra konstrueras som sekundära. I många fall är det givetvis så att inkludering av vissa mottagare och exkludering av andra potentiella mottagare ligger i själva syftet med *du*-tilltalet; att mottagaranpassa en text genom att använda *du*-tilltal innebär ju just att utforma texten så att den tilltalar de tänkta mottagarna mer än andra potentiella läsare. Både Lind Palickis (2010) analys av broschyren från 2007 och min analys av broschyren från 2015 visar dock att även mottagare som i hög grad berörs av innehållet, och alltså torde ses som tänkta mottagare, konstrueras som sekundära mottagare genom att de omtalas medan andra tilltalas, konstrueras som undantagsfall eller inte nämns alls. I båda undersökningarna verkar det vara biologiska mammor som konstrueras som primära mottagare av broschyrerna. Detta får till följd att flera andra sociala kategoriseringar exkluderas i olika delar av dem.

Sammanfattningsvis visar jämförelsen att det inte skett någon större förändring i fråga om vad det direkta tilltalet får för konsekvenser för hur texten pekar ut och konstruerar sina mottagare, varken i fråga om i vilken utsträckning grupper exkluderas eller i fråga om vilka mottagare som inkluderas respektive exkluderas i texten.

Avslutande diskussion

Studien visar att direkt tilltal, särskilt *du*-tilltal, är problematiskt när information från en myndighet exkluderas mottagare som berörs av innehållet. Särskilt anmärkningsvärd är problematiken eftersom *du*-tilltal rekommenderas både i *Myndigheternas skrivregler* (2014) och mer allmänna skrivhandledningar (se till exempel Forsberg 2010) samtidigt som en annan rekommendation som återfinns i *Myndigheternas skrivregler* (2014: 14) påpekar att "[d]et är [...] viktigt att fundera på vem som omfattas av *du* så att det inte utesluter vissa grupper [...]"

Att *du*-tilltal riskerar att exkludera vissa grupper framhålls alltså av *Myndigheternas skrivregler* (2014). Däremot nämns ingen sådan problematisering av *du*-tilltalet i en tidigare upplaga från 2001 (*Myndigheternas skrivregler* 2001). Det verkar alltså som att medvetenhet om exkluderingsrisken som *du*-tilltal medför uppmärksammas i större utsträckning de senaste åren. Det diakrona perspektivet som anläggs i denna studie visar dock att det inte skett någon större förändring mellan 2007 och 2015 i fråga om hur det direkta tilltalet konstruerar sina mottagare i Försäkringskassans broschyrer som riktar sig till blivande och nyblivna föräldrar.

Som Lind Palicki (2010: 80) framhåller är exkluderandet en naturlig, nödvändig och önskvärd konsekvens av mottagaranpassning, det vill säga att det är genom att exkludera de icke-tilltänkta mottagarna som de mottagare som texten riktar sig mot blir inkluderade. Däremot finns det en fara med att mottagaranpassa genom att använda direkt tilltal eftersom det, som jag visat i min undersökning, emellanåt även exkluderar mottagare som berörs av textens innehåll.

Resultaten av denna studie visar alltså att Försäkringskassans broschyr inte samtidigt lever upp till både rekommendationen att använda *du*-tilltal och rekommendationen att skriva icke-exkluderande, åtminstone inte i samma textdelar. Dessa resultat, liksom Lind Palickis (2010), säger något om det problematiska med *du*-tilltal i texter som riktar sig mot stora mottagargrupper och möjligen bör det utbredda och frekvent rekommenderade *du*-tilltalet problematiseras i ännu högre utsträckning eftersom det kan ses som ett demokratiskt problem att stora grupper av mottagare exkluderas och emellanåt osynliggörs i myndighetstexter som innehållsmässigt riktar sig mot dem.

Referenser

- Forsberg, Jenny (2010), *Tydliga texter. Snabba skrivtips och språkråd*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per (1997), *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Lind Palicki, Lena (2010), *Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007*. Diss., Örebro universitet.
- Myndigheternas skrivregler* (2001), 5:e upplagan. Stockholm: Regeringskansliet (Statsrådsberedningen).
- Myndigheternas skrivregler* (2014), 8:e upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik AB/Fritzes. <http://www.sprakochfolkminnen.se/download/18.41318b851483519095290e/1411629869129/Mynd-skrivreg2014-1.pdf>. Hämtad 2015-12-04.
- Regleringsbrev för budgetåret 2007 avseende Försäkringskassan* (2006), Stockholm: Regeringen (Socialdepartementet). <http://www.esv.se/Pages/RegleringsbrevPdf.aspx?RBID=9365&Version=HelaBrevet&File=Myndighet+F%c3%b6rs%c3%a4kringskassan.pdf>. Hämtad 2015-11-29.
- Svenska akademiens grammatik (SAG) 3*, Fraser (1999), Staffan Hellberg, Ulf Teleman & Erik Andersson (red.). Stockholm: Svenska akademien.
- Till alla som väntar eller just fått barn* (2015), FK 4010 2015-01-01. https://www.forsakringskassan.se/wps/wcm/connect/4cb3a155-5050-4456-a2c6-3858b159b44d/4010-till-alla-som-vantar-eller-just-fatt-barn_webb.pdf?MOD=AJPERES. Hämtad 2015-11-29.

Medverkande i detta nummer

Cecilia Davidsson är en skönlitterär författare, främst känd för sina noveller, men också lärare i kreativt skrivande vid Linnéuniversitetet.

Peter Forsgren är professor i litteraturvetenskap vid Fakulteten för konst och humaniora, Linnéuniversitetet.

Erik Larsson har studerat litteraturvetenskap vid Linnéuniversitetet.

Ambe J. Njoh is a Professor of Environmental Science and Policy at The School of Geoscience, University of South Florida.

Tommy Olofsson är författare och litteraturkritiker samt professor i kreativt skrivande vid Fakulteten för konst och humaniora, Linnéuniversitetet.

Fredrik Olsson har studerat svenska språket vid Linnéuniversitetet.

Kamalroop Singh has a PhD in Sikh Studies and works at the School of Philosophy, Theology and Religion, University of Birmingham.

Tidigare nummer av HumaNetten hittar du under rubriken
Publikationer på Inu.se/fakulteten-for-konst-och-humaniora/

- Höstnumret 2015 befinner sig på resande fot, i Belarus (Vitryssland), i Indien och på Östtimor
- Vårnumret 2015 reflekterar över 2014 års valresultat, sakprosa som begrepp och språkets böjningar samt tänker på tankesmedjan Humtank
- Höstnumret 2014 firar förläggaren m.m. Peter Luthersons födelsedag, följer norrmannen Peter Hauffs äventyr i (förra) sekelskiftets Indokina samt tar en djupare titt på en serie kopparstick från 1700-talet
- Vårnumret 2014 är en festskrift till nordisten Per Stille som under året håller på att gå i pension, varför innehållet till stor del kretsar kring runor
- Höstnumret 2013 sysslar med makt, kritik och subjektivering i Foucaults anda, fortsätter att fundera över arbetets eventuella mening samt firar 100-årsminnet av Martha Sandwall-Bergströms födelse
- Vårnumret 2013 funderar över arbetets mening, bytandet av livsstil under stenåldern samt förekomsten av varumärken och andra tidsdetaljer i modern litteratur
- Höstnumret 2012 intresserar sig för det aldrig sinande intresset för Hitler, modernitet och genus hos Wägner och Nordström, undervisning i franska samt åldrandet och språket.
- Vårnumret 2012 är en festskrift till litteraturvetaren Ulf Carlsson, och innehåller texter om såväl verkliga författarskap som gojor och musicerande vildsvin.
- Höstnumret 2011 ser tillbaka på efterkrigsdeckaren, studerar våldets filmiska ansikten, fortsätter i spåren efter holländaren Van Galen samt betraktar en småländsk kulturrevolution
- Höst 2010-Vår 2011 funderar över bibliotekets idé och Ryszard Kapuściński oefterhärmliga sätt att skriva reportage
- Vårnumret 2010 handlar bland annat om deckaren som spegling av verkligheten, individuella studieplaner och Van Galens memorandum
- Höstnumret 2009 behandlar bl a våra polisstudenters språkbehandling, Nina Södergrens poesi och berättelserna om den danska ockupationstiden
- Vårnumret 2009 minns särskilt en av ”de fyra stora” svenska deckarförfattarna, H. K. Rönblom, samt tar upp ”Kampen om historien”.
- Höstnumret 2008 ställer frågan om samerna tillhör den svenska historien samt försöker höra den Andres röst bakom kolonialismens slöjor.
- Vårnumret 2008 behandlar såväl dagens miljöaktivism som (förra) sekelskiftets intellektuella ideal och en ny läsning av Beckett's Tystnaden.
- Vår och Höst 2007 är ett dubbelnummer som spänner mellan Carl von Linné och Vic Suneson, mellan intermedialitet och historiemedvetande
- Höstnumret 2006 handlar bl.a. om vägarna till ett akademiskt skriftspråk och om slaverna på Timor.
- Vårnumret 2006 tar upp den diskursiva konstruktionen av ”folkbiblioteket”, kvinnors deltidsarbete, Maria Langs författarskap samt funderar över muntlig historiskrivning.
- Höstnumret 2005 gör nedslag i vietnamesisk historia, i indisk och sydafrikansk litteratur samt ger en posthum hyllning till Jacques Derrida.

- Vårnumret 2005 behandlar bl.a. intertextualitet i poplyriken, Stieg Trenter och ett yrke i förändring.
- Höstnumret 2004 tar en titt på tidningarnas familjesidor, den kanske gamla texten Ynglingatal och den nya användningen av verbet äga.
- Vårnumret 2004 för oss på spännande litterära vägar.
- Höstnumret 2003 rör sig fritt över horisonten, från Färöarna till Lund, från tingsrätter till tautologier.
- Vårnumret 2003 är ett blandat nummer där vi bl.a. bevistar en internationell konferens om sexualitet som klassfråga och möter idrottshjälten Gunder Hägg.
- Höstnumret 2002 behandlar etniska relationer.
- Vårnumret 2002 ägnas helt och hållet åt temat genus.
- Höstnumret 2001 domineras av texter från årets Humanistdagar och från ett seminarium om historie-
ämnets legitimitet.
- Vårnumret 2001 försöker svara på frågan: ”Where did all the flowers go?”
- Höstnumret 2000 gör oss bekanta med en filosof, en överrabbin och en sagoberätterska.
- Vårnumret 2000 diskuterar frågor kring historiens slut, litteraturvetenskapens mening, översättningar och den moderna irländska romanen.
- Höstnumret 1999 speglar årets Humanistdagar vid Växjö universitet.
- Vårnumret 1999 rör sig såsom på vingar och berättar om nyss timade konferenser i Paris och Växjö.
- Höstnumret 1998 Här går det utför! Såväl med svenskan i Amerika och den tyska litteraturen i Sverige som med Vilhelm Mobergs sedebetyg.
- Vårnumret 1998 bjuder på en ’lycklig humanistisk röra’ av europeiska författare, svenska lingon i fransk tappning och stavfel(!).
- Höstnumret 1997 speglar årets Humanistdagar som hade temat *Möten Mellan Människor*.